

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Φώτης Προβής

Η αγοραπωλησία γυναικών-δούλων σε παπύρους της μεταχριστιανικής εποχής

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2020

Φώτης Προβής

Η αγοραπωλησία γυναικών-δούλων σε παπύρους της μεταχριστιανικής εποχής

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΟΠΤΗΣ: **Α. Παπαθωμάς,**

ΕΠΙΤΡΟΠΗ: **Ρ. Χατζηλάμπρου**
 Α. Μπάζου

ΑΘΗΝΑ 2020

Copyright © **Φώτης Προβής, 2020**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το πιο δύσκολο τμήμα μιας εργασίας -τελικά- είναι αυτό των ευχαριστιών. Αν, όπως λέει ο ποιητής, «είναι παιδιά πολλών ανθρώπων τα λόγια μας», τότε μάλλον θα πρέπει να είναι και παιδιά πολλών ανθρώπων τα έργα μας. Συνεπώς, η παρούσα εργασία είναι «παιδί» όχι μόνο του γράφοντος αλλά και όσων έμπρακτα τον στήριξαν. Αλλά πώς να ανταποδώσεις με τα λόγια τη –με χειροπιαστές πράξεις– συνδρομή όσων σε βοήθησαν; Η αναντιστοιχία λόγων-έργων είναι προφανής.

Όμως, ας είναι...

Ο Καθηγητής κύριος Αμφιλόχιος Παπαθωμάς μου έδωσε με πραγματική επιστημονική γαλαντομία τη δυνατότητα να ολοκληρώσω την παρούσα εργασία. Παρά το γεγονός ότι για αντικειμενικούς λόγους δεν ήταν εφικτό να έχουμε εκ του σύνεγγυς συνεργασία συχνά, παραμέρισε τις δυσκολίες και με διαφώτισε σε κάθε μου απορία. Στάθηκε με προσήνεια και συγκαταβατικότητα στις αδυναμίες μου, με τις υποδείξεις του με βοήθησε σε πολλά σημεία. Η λέξη «ευχαριστώ» είναι πολύ φτωχή.

Η Επίκουρη Καθηγήτρια κυρία Ροζαλία Χατζηγάμπρου και η Λέκτορας κυρία Αθηνά Μπάζου της Επιτροπής με την άμεση ανταπόκρισή τους στη μελέτη και διόρθωσή της, έδειξαν έμπρακτα το ενδιαφέρον τους. Τις ευχαριστώ θερμά.

Η παρούσα εργασία χρωστά πολλά στο συνάδελφο και φίλο Ανδρέα Καργόπουλο. Χωρίς τη δική του επιμονή ο γράφων δύσκολα θα ξεπερνούσε τους ενδοιασμούς του να καταπιαστεί και πάλι με μια υπόθεση που θεωρούσε, ευτυχώς εσφαλμένα, παρελθόν.

Ο συνάδελφος και φίλος Παύλος Στράνης, με διαυγή σκέψη και κοφτερή φιλολογική ματιά έκανε καίριες υφολογικές επισημάνσεις και διόρθωσε γρήγορα και αποτελεσματικά τα λάθη και τις ασάφειες που ο γράφων αδυνατούσε από ένα σημείο και μετά να εντοπίσει.

Σημαντική ήταν η βοήθεια της μητέρας μου και του αδελφού μου που με απάλλαξαν από πολλά πρακτικά ζητήματα για τα οποία ήταν αναγκαία η φυσική μου παρουσία στην Αθήνα.

Χωρίς την Ιωάννα δύσκολα θα είχε ολοκληρωθεί η εργασία αυτή. Ανέλαβε τον καθημερινό φόρτο των οικογενειακών βαρών, δείχνοντας ταυτόχρονα ειλικρινές ενδιαφέρον για την εξέλιξή της και συμβάλλοντας ουσιαστικά με τις παρατηρήσεις της. Στάθηκε δίπλα μου σε δύσκολες στιγμές και μου εξασφάλισε, θυσιάζοντας τον προσωπικό της χρόνο, ιδανικές συνθήκες για να ολοκληρώσω την παρούσα διπλωματική.

Παρών σε αυτή την εργασία, δυστυχώς όμως όχι στη ζωή, είναι και ο πατέρας μου που «έφυγε» λίγο πριν τη δει ολοκληρωμένη. Στην ιερή του μνήμη την αφιερώνω.

1. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....	i
1. Περιεχόμενα.....	σελ. 1
2. Εισαγωγή: Η παρουσία γυναικών-δούλων σε παπύρους της μεταχριστιανικής εποχής.....	σελ. 2
3. Η αγοραπωλησία γυναικών-δούλων μέσα από παπύρους των μεταχριστιανικών χρόνων.....	σελ. 5
4. Συμπεράσματα.....	σελ. 34
5. Πίνακες – Γραφήματα.....	σελ. 46
6. Βιβλιογραφία – Ιστογραφία.....	σελ. 54

2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ-ΔΟΥΛΩΝ ΣΕ ΠΑΠΥΡΟΥΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Η παρούσα εργασία εστιάζει στη δουλεία και πιο συγκεκριμένα στην αγοραπωλησία γυναικών-δούλων κατά τους μεταχριστιανικούς αιώνες.

Περιττό να αναφέρουμε ότι η αρχαιότητα ορθώς χαρακτηρίζεται (χωρίς κανένα ίχνος ηθικής απαξίας, μια και οι παραγωγικές ικανότητες τις εποχής δεν επέτρεπαν την ύπαρξη μιας ανώτερης βαθμίδας κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης) ως δουλοκτητική κοινωνία. Η παρουσία των δούλων σφραγίζει την αυγή, την ανάπτυξη αλλά και την παρακμή του αρχαίου κόσμου, που δίνει τη θέση του στο φεουδαρχικό σύστημα, όχι μια κι έξω, ούτε ταυτόχρονα ή με τα ίδια χαρακτηριστικά σε όλες τις περιοχές της πρώην Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Ασφαλώς, ο σύγχρονος άνθρωπος δυσκολεύεται από τη χρονική απόσταση αλλά και από την ασύλληπτη εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας να συνειδητοποιήσει κάτι που δεν είναι πάντοτε εμφανές και ορατό: ότι η αρχαιότητα και οι πρώτοι μεταχριστιανικοί αιώνες είναι ένας κόσμος δούλων. Πρόκειται για τον κόσμο εκείνο που μένει στο ημίφως, μια και τον επισκιάζουν τα λαμπρά έργα της εποχής του που, άμεσα ή έμμεσα, είναι και δικά του δημιουργήματα.

Ένα δεύτερο κοινωνικό χαρακτηριστικό της περιόδου της δουλοκτησίας είναι η θεσμοθετημένα κατώτερη θέση της γυναίκας σε σχέση με τον άνδρα, πέρα και ανεξάρτητα από ταξική προέλευση. Ελεύθερη ή δούλη, στον Ομηρικό *οἶκον* ή στην κλασική *πόλιν*, στα ελληνιστικά βασίλεια ή στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, η γυναίκα, παρά τις όποιες μεταβολές στην αντιμετώπισή που τυγχάνει από την κοινωνία, είναι σαφώς κατώτερη από τον άνδρα. Δεν έχει τα ίδια δικαιώματα με αυτόν, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις αντιμετωπίζεται απλώς ως «μηχανή» τεκνοποίησης.

Η εστίαση στη μεταχριστιανική περίοδο έγινε για τους εξής λόγους:

Α) είναι σαφές ότι η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία στην αρχή των μεταχριστιανικών χρόνων έχει εδαφικά σταθεροποιηθεί και πολιτικά ολοκληρωθεί, συνεπώς μπορούμε πιο εύκολα να εντοπίσουμε τις αλλαγές και τις μετατοπίσεις στο επίπεδο της κοινωνικής πρακτικής, χωρίς να χρειάζεται να υπολογίζουμε τον αστάθμιστο παράγοντα των πολιτικών μεταβολών. Η *pax romana* που κυριαρχεί από την Αυγούστεια περίοδο μέχρι το θάνατο του Μάρκου Αυρηλίου το 180 μ.Χ. αλλά και η ταραγμένη περίοδος που ακολούθησε έως τις βαρβαρικές επιδρομές των μέσων του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. επιτρέπει, αναμφίβολα, να εντοπίσουμε αλλαγές στη θέση της δούλης, που

οφείλονται καθαρά σε ενδογενείς παράγοντες, σχετικούς με την εξέλιξη του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού της δουλοκτησίας.

Β) Η διαίρεση της αυτοκρατορίας σε δύο τμήματα και τυπικά από το 395 μ.Χ. σηματοδοτεί πολιτικές αλλαγές, όπως οι εισβολές των Γερμανικών φύλων στο βορρά, αλλά και κοινωνικές αλλαγές, καθώς σταδιακά το δουλοκτητικό σύστημα μετασχηματίζεται σε φεουδαρχικό.

Γ) Η έλευση και η επικράτηση του χριστιανισμού δείχνει ότι οι κοινωνικοπολιτικές αλλαγές είχαν, όπως είναι αναμενόμενο, αντίκτυπο και στο ιδεολογικό επίπεδο, με τη μετάβαση από την πολυθεΐα στο μονοθεϊσμό. Η ανερχόμενη θρησκεία του χριστιανισμού, αναμφίβολα, είναι προϊόν των κοινωνικών μεταβολών της εποχής. Ωστόσο, οι επιδράσεις της κοινωνίας στην ιδεολογία δεν είναι μονόπλευρες -στην πραγματικότητα βρίσκονται σε βαθιά διαλεκτική σχέση- και, συνεπώς, δεν είναι σπάνιο η ιδεολογία να επηρεάζει τις κοινωνικές πρακτικές και αντιλήψεις. Από μια τέτοια σκοπιά, είναι σημαντικό να διαφανούν τυχόν μεταβολές στον τρόπο που αντιμετωπίζονται οι δούλοι και ειδικότερα οι γυναίκες στην περίοδο παγίωσης του χριστιανισμού.

Ως εκ τούτου, θα λέγαμε ότι είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να εξεταστεί η θέση της δούλης, του ανθρώπου δηλαδή που υφίσταται διπλή εκμετάλλευση και καταπίεση λόγω της κοινωνικής του τάξης και λόγω του φύλου του. Μέσα από τη μελέτη παπυρικών κείμενων αγοραπωλησίας είναι δυνατόν να διερευνηθεί η θέση της δούλης μέσα στην κοινωνία, η σχέση της με γυναίκες άλλων κοινωνικών τάξεων, η σχέση της με τους άνδρες συν-δούλους αλλά και οι αισθητές ή λιγότερο αισθητές μεταβολές στην αντιμετώπιση που τυγχάνει, κάτω από την επίδραση μετατοπίσεων είτε στο κοινωνικοοικονομικό είτε στο ιδεολογικοπολιτικό επίπεδο.

Ως προς τη μέθοδο που ακολουθήθηκε: αρχικά μελετήθηκαν οι πάπυροι στους οποίους εντοπίσαμε συναφείς με τη δουλεία όρους, όπως *δούλη*, *παιδίσκη*, *σωμάτιον* και άλλες παρόμοιες. Εν συνεχεία, οργανώσαμε τους παπύρους κατά χρονολογία και προχωρήσαμε σε ανάλυση δομική, υφολογική και ευρύτερα πραγματολογική, προσπαθώντας να εντοπίσουμε μεταξύ τους συνέχειες, ρήξεις και επιδράσεις.

Η ανάλυσή μας ολοκληρώνεται με μια προσπάθεια εξαγωγής συμπερασμάτων από την εξέταση των παπύρων σε συσχετισμό με μελέτες που αφορούν τη φύση και την εξέλιξη του δουλοκτητικού συστήματος και την Ιστορία της Ρωμαϊκής και Βυζαντινής κοινωνίας.

Σε κάθε περίπτωση, η εξέταση αποκλειστικά παπύρων αγοραπωλησίας γυναικών-δούλων δεν μπορεί να αποτυπώσει πλήρως και σε όλες τις λεπτομέρειες την αντιμετώπιση που αυτές είχαν από την κοινωνία. Η επισημότητα και ο υφολογικός φορμαλισμός, άλλωστε, ενός συμβολαίου δεν επιτρέπουν, συνήθως, να φανούν οι λεπτές αποχρώσεις της καθημερινότητας, όπως για παράδειγμα μια αναφορά σε ποινικό αδίκημα της δούλης ή σε μία καταγγελία για βιαιοπραγία σε

βάρος της. Ωστόσο, μέσα από τους παπύρους της αγοραπωλησίας είναι δυνατόν να ανιχνεύσουμε στοιχεία που σταδιακά εξαφανίζονται από τη δομή των κειμένων, τα σταθερά στοιχεία που επαναλαμβάνονται ή ακόμα και στοιχεία ανανέωσης των παπύρων αυτής της κατηγορίας.

3. Η ΑΓΟΡΑΠΩΛΗΣΙΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ-ΔΟΥΛΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΠΑΠΥΡΟΥΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Η αγοραπωλησία γυναικών-δούλων μπορεί να λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε γυναίκες ιδιοκτήτριες, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, στον πάπυρο BGU IV 1059, που χρονολογείται μεταξύ του 30 π.Χ. και του 14 μ.Χ. Σε αυτόν αναφέρεται ότι η Λαοδίκη πωλεί στη Φιλωτέρα τη δούλη της, Μούσα. Η συναλλαγή βέβαια αυτή, για να είναι έγκυρη, προϋποθέτει την ύπαρξη κάποιου *κυρίου* για αμφότερες τις συμβαλλόμενες. Το όνομα του *κυρίου* για τη μεν Φιλωτέρα δε σώζεται, της δέ Λαοδίκης *κύριος* είναι ο αδελφός της, Μάρκος Σολπίκιος Πρώταρχος. Ενδιαφέρον στο συγκεκριμένο πάπυρο έχει ότι μνημονεύεται η Φιλωτέρα ως *άστή*¹ και η Λαοδίκη ως *Μακέτα*, δηλαδή Μακεδονικής καταγωγής². Μολονότι τον όρο *άστή* μπορέσαμε να τον εντοπίσουμε μόνο σε άλλη μία περίπτωση³, φαίνεται ότι σε μεταγενέστερους παπύρους ούτε η ιδιότητα (*άστή*) ούτε η καταγωγή (*Μακέτα*) είναι στοιχεία που αναφέρονται. Πιθανώς μέχρι τον 1^ο μ.Χ. αιώνα και στο πλαίσιο της κατοχύρωσης της συναλλαγής, αυτές οι διευκρινίσεις ήταν αναγκαίες. Για τη δούλη Μούσα δίνεται η πληροφορία ότι είναι Αιγύπτια, ηλικίας 35 ετών, μελαψή, με μακρό σχήμα προσώπου, ευθεία μύτη και ουλή στο αριστερό της μάγουλο⁴. Αξιοσημείωτο είναι ότι για τη συγκεκριμένη δούλη δε δίνεται ένα δεύτερο εναλλακτικό όνομα, όπως συμβαίνει σε αρκετές περιπτώσεις δούλων και ιδίως με όσες είχαν ξενικά ονόματα. Δίνεται διαβεβαίωση ότι η δούλη είναι υγιής αλλά το ενδιαφέρον είναι ότι, πέρα από τη γνωστή στα συμβόλαια φόρμουλα *πλὴν ἱερᾶς νόσου καὶ ἐπαφῆς*, ο συντάκτης του εγγράφου προσθέτει και το επίθετο *ἀσυκοφάντητον*. Το επίθετο αυτό σε μεταχριστιανικούς παπύρους απαντάται κατά κύριο λόγο σε διαζύγια, όπου ρητά αναφέρεται ότι η γυναίκα μπορεί να ξαναπαντρευτεί, χωρίς ο πρώην σύζυγος να μπορεί να προβάλει οποιαδήποτε αντίρρηση⁵. Ως συνοδευτικό επίθετο δούλης⁶, και

¹ *Φιλωτέρας τῆς Ἀντιόχου ἀστῆς* (στ. 2).

² *Λαοδίκης τῆς Λυσίου Μακέτας* (στ. 3). Νομίζουμε πως είναι βάσιμη η υπόθεση ότι η Λαοδίκη είναι απόγονος κάποιου από τους Μακεδόνες του Μ. Αλεξάνδρου.

³ Πρόκειται για τον P.Oxy. II 263 του 77 μ.Χ. στον οποίο εντοπίζεται στους στ. 1-2 η διατύπωση: *πα[ρὰ] Βάκκης τῆς Ἑρμῶνος ἀστῆς*.

⁴ *ἔστιν δὲ ἡ δούλη Μοῦσα ὡς ἐτῶν τριάκοντα πέντε μέση μελίχρως μακροπρόσωπος εὐθύρρειν οὐλή γενεῖωι ἐξ ἀριστερῶν* (στ.19-20).

⁵ Στους προχριστιανικούς παπύρους, σχεδόν πάντοτε, συναντάται στην τυπική φράση *ἀσυκοφαντήτους καὶ ἀκατηγορήτους καὶ ἀνεπιλήμπτους* που αφορά ἐγγεῖο ιδιοκτησία (βλ. π.χ. BGU IV 1185, P.Meyer.1, P.Tebt. I 124). Στους μεταχριστιανικούς παπύρους, η λέξη αλλάζει σημασία και χρήση, καθώς χρησιμοποιείται, ως επί το πλείστον, σε περιπτώσεις διαζυγίων, για να δηλωθεί το δικαίωμα της διαζευγμένης να ξαναπαντρευτεί, χωρίς να υπάρχει

μόνο δούλης, ποτέ δούλου, απαντάται συνολικά 3 φορές. Οι ηλικίες των γυναικών αυτών ποικίλουν, όπως και ο τρόπος με τον οποίο αποκτήθηκαν (*οίκογενεις* ή *ώνητές* δούλες). Φαίνεται, ωστόσο, ότι *ἀσυκοφάντητος* σημαίνει μη δυνάμενος να διεκδικηθεί, αυτός που είναι νομικά κατοχυρωμένος. Το ποσό το οποίο δαπανάται για την αγορά της δούλης δεν είναι καταγεγραμμένο, πράγμα εξαιρετικά σπάνιο σε τέτοιες περιπτώσεις. Η μόνη αναφορά σε ποσό έχει σχέση με την εγγύηση που θα καταβληθεί στην Λαοδίκη σε περίπτωση αμφισβήτησης της εγκυρότητας της αγοραπωλησίας, ποσό το οποίο ανάγεται στις 500 αργυρές δραχμές. Ίσως μπορούμε έμμεσα να συναγάγουμε το συμπέρασμα πως η αγορά της δούλης κόστισε 250 δραχμές, δεδομένου ότι, συνήθως, η μονομερής αμφισβήτηση ενός συμβολαίου αποτιμούνταν στο διπλάσιο του ποσού της αγοράς της δούλης. Από την άλλη μεριά, το ποσό αυτό είναι εξαιρετικά χαμηλό και για αυτό δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το ποσό της ρήτηρας να ταυτίζεται με το ποσό αγοράς της δούλης.

Οι αγοραπωλησίες, ωστόσο, δεν αφορούν μόνο γυναίκες ιδιοκτήτριες αλλά και άνδρες. Έτσι, στον πάπυρο BGU III 987, που τοποθετείται χρονικά το 19 ή το 45 μ.Χ., οι συμβαλλόμενοι είναι άνδρες. Ο πωλητής ονομάζεται Στοτοήτις και ο αγοραστής Χαιρήμων. Το όνομα της δούλης είναι Ευδαιμονίς αλλά λόγω φθοράς του παπύρου δεν αναφέρεται η ηλικία της. Όπως συνήθως συμβαίνει σε παπύρους αγοραπωλησίας, ακολουθεί η συνήθης διατύπωση-διαβεβαίωση του πωλητή στον αγοραστή ότι η δούλη είναι υγιής και δεν αποτελεί υποθήκη λόγω παλαιότερης οφειλής, είτε δημόσιας είτε ιδιωτικής, του ιδιοκτήτη⁷. Το αντίτιμο που κατεβλήθη για την πώληση της δούλης είναι 1000 αργυρές δραχμές, κάτι που συνάγεται έμμεσα από το ότι, σε περίπτωση αμφισβήτησης της εγκυρότητας της συναλλαγής, ο Στοτοήτις οφείλει να καταβάλει το διπλάσιο του αντιτίμου⁸.

Ενδιαφέρουσα περίπτωση πώλησης δούλης αποτελεί ο P.Mich. V 264 του 37 μ.Χ., καθώς τα συμβαλλόμενα μέρη είναι από τη μία η Θενπετερμούθις και από την άλλη τα δύο τέκνα της, η

οποιοδήποτε νομικό κώλυμα από την πλευρά του προηγούμενου συζύγου. Βλ. π.χ. PSI VIII 921, P.Brook. 8, P.Mil.Vogl. III 185, P.Lips. I 27, P.Kron. 52. Σε άλλες περιπτώσεις μεταχριστιανικών παπύρων χρησιμοποιείται η λέξη για να δηλωθεί απαγόρευση αμφισβήτησης, βλ. π.χ. SB XVIII 13167, PSI X 1159. Σε περίπτωση δούλης ο όρος χρησιμοποιείται άλλες δύο φορές: στον P.Oslo II 40 του 150 μ.Χ., αρκετά κοντά χρονικά δηλαδή στον υπό εξέταση πάπυρο, και στον P.Oxy. II 263 του 77 μ.Χ.

⁶ Δε στάθηκε δυνατό να τεκμηριωθεί χρήση του επιθέτου για άρρενες δούλους.

⁷ *καὶ παρεχέσθωι [ἀνέπαφον καὶ ἀνεπιδάνειστον καὶ ἀνεπιδάνειστον καὶ καθαρὰν] [...]. . . ὀφειλήματος [δημοσίου] μέχρι τῆς ἐνεστώσης ἡμέρας ἀπὸ δὲ ἰδιωτικῶν* (στ 9-10).

⁸ *ἂν τούτων παραβῇ ὁ [Στοτ]οῆτις, ἀποτισάτωι τῷ Χ[αιρήμονι] ἣν τε ἀπέληφεν τιμὴν καὶ ἀνηλωμένα διπλᾶ καὶ ἐπίτιμον [ἀργ(υρίου) δρα]χ(μὰς) δισχιλίας* (στ. 15-17).

Τακωναίτις και ο Τεσενούφης ο πέμπτος. Έχει σημασία ότι δίνονται τα σωματικά χαρακτηριστικά των συμβαλλομένων κατά κάποιο τρόπο ως στοιχεία ταυτοπροσωπίας⁹. Το όνομα της δούλης είναι Τασουχάς, και η ηλικία της δεκαεπτά ετών. Ως επιπρόσθετο γνώρισμα της δούλης αναφέρεται η φλεγμονή στους οφθαλμούς της και η ουλή που έχει στο δεξί μέρος του μετώπου της¹⁰. Για τη δούλη δίνεται η γνωστή διαβεβαίωση ότι είναι *ἀναπόρριφος, πλὴν ἐπαφῆς καὶ ἱερᾶς νόσου*. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην περίπτωση αυτή δεν αναφέρεται αντίτιμο, γεγονός που δείχνει ότι κάτι τέτοιο δεν πρέπει να ήταν υποχρεωτικό να αναφερθεί και συνέβαινε μόνο κατόπιν συμφωνίας των συμβαλλόμενων μερών. Υποστηρικτικά σε αυτή την άποψη έρχεται και η πλήρης απουσία ρήτρας σε βάρος της πωλήτριας, της Θενπετερμούθιος, μια και γνωρίζουμε ότι σε αντίστοιχα συμβόλαια αγοραπωλησίας οι ρήτρες ενάντια στην καταγγελία του συμβολαίου ήταν εξαιρετικά αυστηρές και, μάλιστα, έφταναν σε σημείο να έχουν τη διπλάσια τιμή από το ποσόν που είχε καταβάλει ο αγοραστής¹¹.

Στην περίπτωση του P.Gen. I 22 του 38 μ.Χ. αναφέρεται η πώληση της δούλης Θερμουθάριον και της θυγατέρας της, Τερέυτος από τον Επίμαχο. Η τιμή ορίστηκε στις 1100 αργυρές δραχμές. Μπορούμε να εξαγάγουμε το συμπέρασμα ότι η Τερέυς ήταν βρέφος, καθώς μόνο σε αυτήν την περίπτωση, από ό, τι φαίνεται στους παπύρους, το τέκνο υποχρεωτικά πωλούνταν μαζί με τη δούλη μητέρα του. Προς την ίδια κατεύθυνση οδηγεί και το ότι η τιμή αγοράς της δούλης ανέρχεται στις 1100 αργυρές δραχμές, ποσό σύμφωνο σε γενικές γραμμές με τις τιμές αγοράς δούλης της εποχής¹². Ο λόγος για τον οποίο η αποτίμηση ενός τέκνου δούλης ήταν τόσο χαμηλή φαίνεται να οφείλεται σε πλειάδα παραγόντων όπως: α) τα πολύ υψηλά ποσοστά παιδικής θνησιμότητας. Εξαιτίας τους, δεν ήταν καθόλου βέβαιο ότι το παιδί θα προλάβαινε να μεγαλώσει και, άρα, να είναι εκμεταλλεύσιμο από τον ιδιοκτήτη του, με λίγα λόγια θεωρούνταν μια εξαιρετικά αβέβαιη επένδυση. β) η μειωμένη απόδοση της μητέρας του στην εργασία. Ακόμα και στην περίπτωση που το παιδί επιβίωνε, είναι βέβαιο ότι θα είχε ανάγκη τη μητέρα του για θηλασμό τουλάχιστον μέχρι τα 3-4 του χρόνια, γεγονός που σημαίνει πως ούτε η

⁹ *ὁμολογῇ [Θενπετερμούθιος Ἀτρήους, ὡς ἐτῶν . . . κον[τα οὐλή] τ[ρ]αχήλωι ἐκ δεξιῶν ---]αλλωι δεξιῶι ---]ιον πόδα, μετὰ [κυρίου τοῦ τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς Θενφ[ατρήους υἱοῦ Τ]ριαδέλφου τοῦ καὶ Ψεν[θνεῦτος ετερμούθιος Σαβακοῦτος, [ὡς ἐτῶν ---] οὐλή μετώπ[ω] ἐκς ἀριστερῶν, τῇ θυγατρὶ αὐτῇ]ς Τακωνάειτι ὡς ἐτῶν] ἐπὶ οὐ[λ]ῇ φακὸς ῥινὶ [---], μετὰ κυρίου τοῦ ἐαυτῆς υἱοῦ Τεσενούφιος τοῦ Τεσενούφιος, ὡς ἐτῶν] . . οὐλή μετ[ώ]πωι ἐκς ἀριστερῶν ὑπὸ τρίχ[α], καὶ τῷ ἐτέρω[ι] αὐτῆς ὑειῶι Τεσεγόρφι πέμτῳ ὡς ἐτῶν τεσσαρ[άκον]τα οὐλή γόνατι δεξιῶι (στ. 3-7).*

¹⁰ *ὀπόπιλλος οὐλή μετ[ώ]πω] ἐκ δεξιῶν (στ. 9).*

¹¹ Βλ. για παράδειγμα και τον P.Mich. V 281, σχολιασμός του οποίου ακολουθεί.

¹² Βλ. και BGU III 987.

μητέρα για την ίδια περίοδο θα μπορούσε να γίνει αντικείμενο πλήρους εκμετάλλευσης από τον ιδιοκτήτη της. Συνεπώς, ο ιδιοκτήτης θα δαπανούσε τα χρήματά του σε μια μάλλον αβέβαιη επένδυση και, για αυτό το λόγο, το ποσό δεν είναι αυτό που θα αναμενόταν για αγορά δύο πλήρως εκμεταλλεύσιμων δούλων.

Της ίδιας εποχής είναι και ο πάπυρος P.Oxy. XXXI 2582 του 51 μ.Χ. στον οποίο καταγράφεται η αγοραπωλησία δούλης. Πιο συγκεκριμένα, ο Πασίων αγοράζει από τον Μητροφάνη τη δούλη του, Δημητρού, για την οποία δίνεται ο προσδιορισμός της ηλικίας, του ύψους και του χρώματος του δέρματος¹³. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο ότι η δούλη δεν έχει αγοραστεί, αλλά έχει γεννηθεί στο πλαίσιο του οίκου του ιδιοκτήτη της¹⁴. Το οριζόντιο σχίσιμο του παπύρου, σχεδόν πάνω στον έκτο στίχο, μάς στερεί περισσότερες πληροφορίες, που όμως μπορούμε να είμαστε σχεδόν βέβαιοι ότι περιείχε ο πάπυρος, όπως, για παράδειγμα, την τιμή της δούλης, τη διαβεβαίωση για την καλή φυσική της κατάσταση αλλά και ότι δεν είχε υποθηκευτεί. Ωστόσο, και σε αυτόν τον πάπυρο είναι αξιοσημείωτο ότι γίνεται ρητή και εκτενής αναφορά στα σωματικά χαρακτηριστικά των συμβαλλομένων, κάτι που μοιάζει να είναι επιβεβαίωση της εγκυρότητας της συναλλαγής και ταυτόχρονα τρόπος αποκλεισμού πλαστοπροσωπίας¹⁵.

Στον πάπυρο P.Mich. V 281 του 1^{ου} αιώνα μ.Χ. καταγράφεται συναλλαγή μεταξύ του Ηρώδη¹⁶ και της Ευδαιμονίδος. Πιο συγκεκριμένα, ο Ηρώδης πωλεί στην Ευδαιμονίδα τη δούλη Θαισάριον ηλικίας 32 ετών, για την οποία δίνονται πληροφορίες του σωματότυπού της¹⁷ αλλά και η σχετική διαβεβαίωση ότι είναι υγιής¹⁸. Ιδιαίτερα περίεργο είναι ότι δεν αναφέρεται καθόλου η τιμή αγοράς της δούλης, όπως θα ήταν αναμενόμενο. Εξίσου περίεργο είναι το ότι σε αυτόν τον πάπυρο, ο οποίος σημειωτέον βρίσκεται σε εξαιρετική κατάσταση χωρίς σημαντικές φθορές, απουσιάζουν πλήρως οι αναφορές σε μάρτυρες. Ένα τέτοιο συμβόλαιο δύσκολα θα αποτελούσε τεκμήριο εξασφάλισης τόσο για τον αγοραστή όσο και για τον πωλητή. Ενδεχομένως, πρόκειται για μια πρώτη πρόχειρη καταγραφή στοιχείων ή για κάποιο πρόχειρο υπόδειγμα σύνταξης συμβολαίων αγοραπωλησίας δούλης.

¹³ *ὥς (ἐτῶν) κε μέση(ν) μελίχ(ρουν)* (στ. 6).

¹⁴ *οἰκογένην δούλην*.

¹⁵ *μέσο(ς) μελίχ(ρως) (μακρο)πρ(όσωπος) οὐ(λὴ) καρπῷ ἀριστερῷ παρὰ Μητροφάνους Ἡρᾶτος τῶν ἀπὸ κόμης Ταμύχεως τοῦ Κωῖτου τοῦ ὑπὲρ Μέμφιν Ἡρακλεοπολείτου ὥς (ἐτῶν(?)) νη μέσο(ν) μελίχ(ρου) (μακρο)πρ(οσώπου) οὐ(λὴ) πῆχι ἀριστε(ρῷ)* (στ. 3-5).

¹⁶ Ο Ηρώδης έχει και δεύτερο όνομα, το Ηρακλείδης: *Ἡρώδης ὃς καὶ Ἡρακλείδης* (στ. 1).

¹⁷ *μέσης μελίχρους μακροπρόσωπος εὐθυρίνην, οὐλὴ προσώπου* (στ. 3-4).

¹⁸ *ταύτην τοιαύτην ἀναπόριπτον πλὴν ἐπαφῆς καὶ εἰερᾶς νόσου* (στ. 4).

Στο ίδιο πλαίσιο με τον προαναφερθέντα πάπυρο κινείται και ο SB XXII 15702 του 65 μ.Χ. Οι πληροφορίες που μπορούμε να αντλήσουμε από αυτόν είναι σχετικά περιορισμένες, μια και έχει υποστεί σοβαρές φθορές. Στον πάπυρο αναφέρεται το όνομα του αγοραστή και το πατρώνυμό του¹⁹. Δε σώζεται το όνομα της δούλης, παρά μόνο το ότι είναι *οίκογενής*, ενώ ταυτόχρονα δίνεται και η γνωστή διαβεβαίωση για την υγεία της²⁰. Άγνωστο είναι και το όνομα του πωλητή, καθώς σώζεται μόνο το πατρώνυμό του²¹. Και σε αυτόν τον πάπυρο γίνεται μνεία των σωματικών χαρακτηριστικών των συμβαλλομένων, προφανώς ως στοιχείο ταυτοποίησής τους²².

Στον P.Oxy. II 263 του 77 μ.Χ. γίνεται για δεύτερη φορά λόγος για *άστή* μετά τον BGU IV 1059. Πιο συγκεκριμένα, η Βάκχη, η οποία προσδιορίζεται ρητά ως *άστή*, πωλεί στην Ηλιοδώρα τη δούλη Σαραπού, η οποία είναι 8 ετών στην τιμή των 640 αργυρών δραχμών. Η τιμή της δούλης είναι η αναμενόμενη με βάση το γεγονός ότι είναι μεν σε ηλικία που μπορεί να εργαστεί, πλην δεν είναι ακόμα σίγουρο ότι θα ζήσει για πολλά χρόνια, ώστε να μπορεί η πωλήτρια να ζητήσει περισσότερα χρήματα. Αμφότερες οι συναλλασσόμενες έχουν *κύριον* ο οποίος εγγυάται την εγκυρότητα της συναλλαγής, ενώ αξίζει να επισημανθεί ότι για την αγοράστρια, την Ηλιοδώρα, δε μαρτυρείται πατρώνυμο αλλά μόνο μητρώνυμο, κάτι που οδηγεί στην εικασία ότι είναι απελεύθερη, μολονότι κάτι τέτοιο δεν αναφέρεται ρητά. Ενδιαφέρον, επίσης, έχει ότι στον πάπυρο δεν αναφέρεται ρήτρα σε περίπτωση που κάποιο από τα συμβαλλόμενα μέρη δεν τηρήσει το συμβόλαιο.

Ο πάπυρος P.Oxy. II 380 του 79 μ.Χ. καταγράφει την αγοραπωλησία της δούλης Σαραπούτος η οποία πωλείται από τον Σαραπίωνα σε ένα πρόσωπο του οποίου το όνομα δε σώζεται. Και για τους δύο συναλλασσόμενους δίνονται σωματικά χαρακτηριστικά ως στοιχεία εγκυρότητας της συναλλαγής²³. Η δούλη είναι ηλικίας 30 ετών και δίνονται κάποια χαρακτηριστικά του σώματός

¹⁹ *Ἡρακλείδης Μάρωνος* (στ. 5).

²⁰ *ἀναπόρριφον πλὴν ἐπαφῆς καὶ ἱερᾶς νόσου* (στ. 13-14).

²¹ *παρὰ ---] Μάρωνος* (στ. 7-8). Το γεγονός ότι οι δύο συμβαλλόμενοι έχουν το ίδιο πατρώνυμο επιτρέπει την εικασία ότι είναι αδελφοί. Πρόσθετο επιχείρημα υπέρ αυτής της εικασίας προσφέρει και το ότι ηλικιακά είναι κοντά, *ὡς ἐ[τῶν] πεντήκοντα ἕξ* ο αγοραστής και *ὡς ἐτῶν ἐξήκοντα[α]* δύ[ο ---] ο πωλητής.

²² *ἐπρίατο Ἡρακλείδης Μάρωνος ὡς ἐ[τῶν] πεντήκοντα ἕξ μέσος μελίχρως [μακρο]πρόσωπος εὐθύριν οὐλή μήλωι δε[ξιῶι παρὰ ---] Μάρωνος ὡς ἐτῶν ἐξήκοντα[α] δύ[ο ---] μελίχρω μακροπροσώ[που] εὐθύ[ρινος οὐλή] ἀντικνημίωι δεξιῶι* (στ. 5-10).

²³ *ἐπρίατο (name) ---]ον τοῦ Μενχέως μητρὸς Δημᾶτος τῆς Παάπιος τῶν [ἀπ' Ὀζυρύγγων πόλεως] ὡς (ἐτῶν) ζ' μέσος μελίχρως μακροπρόσωπος οὐλή ἀντι[κνημίω] δεξιῶ παρὰ Σαραπίωνος τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Πτολεμαίου νεωτέρου μη[τρὸς τῆς (name) τῆς ---] . . ροῦτος τῶν ἀπὸ τῆς αὐτῆς πόλεως ὡς (ἐτῶν) κγ μέσο\υ/ [ζ'] με[λίχρωτος μακροπροσ]ώπου οὐλή ὑπὸ γόνυ ἀριστερόν* (στ. 4-8).

της²⁴, τυπικά στους παπύρους της εποχής, και παρατίθεται η γνωστή φόρμουλα που αφορά την καλή σωματική της κατάσταση²⁵. Αναφορικά με το ποσό αγοράς της δούλης δεν είναι σαφές από τον πάπυρο το ύψος του, αφού έχει υποστεί φθορά στο επίμαχο σημείο.

Της ίδιας ακριβώς χρονολογίας (79 μ.Χ.) με τον προηγούμενο είναι ο P.Oxy. II 375. Η Διογενίς, με την παρουσία του συζύγου της, Ηρακλά, ως *κυρίου*, αγοράζει από το Θέωνα δούλους. Και για τους δύο συμβαλλόμενους καταγράφονται σωματικά τους χαρακτηριστικά, ως τεκμήριο της συναλλαγής. Πιο συγκεκριμένα, η Διογενίς αγοράζει τη δούλη Διονυσία ηλικίας 35 ετών και τους δύο γιούς της, τον Τέχωσιν και τον Χαιρά. Για τον Τέχωσι αναφέρονται μόνο σωματικά χαρακτηριστικά²⁶, καθώς λόγω φθοράς του παπύρου απουσιάζουν άλλες πληροφορίες, ενώ για τον Χαιρά γνωρίζουμε ότι είναι ηλικίας 1 έτους και ότι έχει αποκτήσει και δεύτερο όνομα, το οποίο όμως λόγω φθοράς του παπύρου αγνοούμε²⁷. Και σε αυτόν τον πάπυρο απαντάται η λογοτυπική φράση *ταῦτα τοιαῦτα ἀναπόριφ[α] [πλὴν ἱερᾶς νόσου καὶ ἐπα]φῆς*, ως εγγύηση της καλής κατάστασης στην οποία βρίσκονται οι προς πώληση δούλοι. Αξίζει, τέλος, να σχολιαστεί το ύψος της τιμής το οποίο ανέρχεται σε 1800 αργυρές δραχμές. Το ποσό είναι εξαιρετικά μεγάλο και είναι προφανές ότι αφορά και τους τρεις δούλους, χωρίς ωστόσο να μπορούμε με σαφήνεια να ορίσουμε το ακριβές ποσό που αντιστοιχεί σε καθέναν. Η τιμή είναι εξαιρετικά αυξημένη, αν αναλογιστούμε ότι αφορά μεταξύ άλλων και ένα δούλο μικρής ηλικίας, αφού ο Χαιράς είναι μόλις ενός έτους, δηλαδή σε ηλικία που ακόμα δεν έχει διαφύγει τον κίνδυνο του θανάτου. Επιπλέον, δεν είναι άμεσα ικανός προς εργασία (στην πραγματικότητα δεν έχει καν απογαλακτιστεί από τη μητέρα του) και ασφαλώς και η μητέρα του δε θα μπορεί να εργάζεται κανονικά, μια και θα πρέπει να ανατρέφει και το παιδί της. Παρ' όλα αυτά, φαίνεται ότι η ανάγκη της αγοράστριας για δουλική εργασία είναι τόσο μεγάλη, που παρακάμπτει ακόμα και αυτές τις αρνητικές για αυτήν συνθήκες, προκειμένου να προβεί στην αγορά των δούλων.

Στον πάπυρο SB XVI 12220 του 85-86 μ.Χ. δίνεται από τον αγοραστή, του οποίου το όνομα είναι Θέωνας, εντολή στον αγορανόμο να καταχωρισθεί η αγορά της δούλης Αμμονούτος. Λόγω φθοράς του παπύρου δεν έχουμε γνώση της ηλικίας της δούλης, φαίνεται όμως ότι το ποσό που δαπάνησε ο αγοραστής ήταν 13 χάλκινα τάλαντα. Ως επιπλέον χαρακτηριστικό της καταγράφεται ότι η ίδια είναι *οἰκογενής* και κόρη της δούλης Ωφελίας. Δίνεται ως επιπρόσθετο στοιχείο κατοχύρωσης της συναλλαγής ότι και την ίδια την Ωφέλια είχε στο παρελθόν αγοράσει ο έως

²⁴ *μέσσην μελίχρω μακροπρόσω[πον οὐλὴ ---]νι. ν ἄριστερόν* (στ. 9-10).

²⁵ *ταύτην [τοι-][αὐτήν ἀναπόρριφον πλὴ]ν ἱερᾶς [ν]όσου καὶ ἐπαφῆς* (στ. 10-11).

²⁶ *Τέχωσιν [---] ἄσημον* (στ. 12-13).

²⁷ *καὶ Χαιρᾶν νυγεί ἐπικεκλημέν[ον ---] ἐνιαύσιον* (στ. 13-14).

πρόσφατα ιδιοκτήτης της από μια γυναίκα, την Ηράκλεια. Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι σε αυτόν τον πάπυρο απαντάται για πρώτη φορά η καταγραφή του «ιστορικού» της δούλης, κάτι που θα φανεί ότι γενικεύεται στους επόμενους αιώνες, ως στοιχείο επικύρωσης της συναλλαγής. Φαίνεται, δηλαδή, ότι πλέον στα συμβόλαια αγοραπωλησίας υπάρχει ανάγκη επιπλέον διασφάλισης των συμβαλλομένων μερών, κάτι που, όπως έχουμε δει και σε παλιότερους αντίστοιχους παπύρους, δεν ίσχυε σε τόσο μεγάλο βαθμό, μια και το μόνο που υπήρχε σε κάποιες περιπτώσεις ήταν μια ρήτρα διασφάλισης. Η καταγραφή του «ιστορικού» των ιδιοκτητών μιας δούλης φαίνεται, λοιπόν, ότι καθίσταται αναγκαία λόγω του συχνού φαινομένου της οικειοποίησής της με παράνομα μέσα.

Ο P.Select. 23, που χρονικά τοποθετείται μεταξύ 75 και 99 μ.Χ., μαρτυρεί σειρά συμβάσεων. Μεταξύ αυτών καταγράφεται και η πώληση μεριδίου, για την ακρίβεια του 1/3, μιας 28ετούς δούλης από τον Αλέξανδρο στη Δημητρού. Αξιοσημείωτο είναι ότι αναφέρεται αποκλειστικά το μητρώνυμο της Δημητρούτος και όχι το πατρώνυμο, όπως επίσης και η ηλικία της (21 ετών). Η αναφορά αποκλειστικά στο μητρώνυμο, κάτι διαδεδομένο για τους δούλους αλλά όχι για τους ελεύθερους, οδηγεί στο πιθανό συμπέρασμα ότι η Δημητρούς είναι απελεύθερη. Το αντίτιμο για την αγορά της δούλης είναι 200 αργυρές δραχμές. Στο ίδιο έγγραφο μαρτυρείται και η αγορά της δούλης Θαήσιδος/Ισιδας, ηλικίας 18 ετών, αντί του ποσού των 600 δραχμών. Δε γίνεται καμία αναφορά σε ρήτρες μεταξύ των συμβαλλομένων μερών. Μια σύγκριση των δύο συμβολαίων δείχνει ότι οι τιμές που αναφέρονται, συγκρινόμενες μεταξύ τους, είναι συμβατές, καθώς η πλήρης κυριότητα δούλης αποκτάται με 600 δραχμές, ενώ η κατά 30% κατοχή της αποτιμάται στις 200 δραχμές.

Στον P.Bingen 62 του 89 μ.Χ. έχουμε το αίτημα για καταγραφή αγοράς δούλης στον αγορανόμο. Αναφέρεται ότι η Άλις αγόρασε από τον πωλητή, από το όνομα του οποίου σώζονται μόνο τα τρία πρώτα γράμματα²⁸, το 1/3 της δούλης Σαραπούτος, ηλικίας 14 ετών. Πρόκειται για σημαντικό πάπυρο που δείχνει ότι, σε νομικό επίπεδο, στο δουλοκτητικό σύστημα ένας δούλος μπορούσε να ανήκει σε περισσότερους του ενός ιδιοκτήτες οι οποίοι μεταξύ τους δεν ήταν απαραίτητο να έχουν συγγενική ή άλλη κοντινή σχέση. Μπορούμε, ασφαλώς, να αντιληφθούμε και τα προβλήματα που προέκυπταν από τέτοιου είδους πολλαπλές κυριότητες, αναφορικά με το χρόνο εργασίας του δούλου σε κάθε ιδιοκτήτη. Επιπλέον, ένα ζήτημα που θέτει η πολλαπλή κυριότητα της δούλης έχει σχέση με την κυριότητα των απογόνων της, κάτι που ασφαλώς θα έπρεπε ρητά να αναφέρεται στους τίτλους ιδιοκτησίας της και στα συμβόλαια αγοραπωλησίας της. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τους λόγους που καθιστούσαν τόσο αναγκαία την αγορά έστω

²⁸ οὗ ἐ]π[ρί]ατ[ο] παρὰ Που- (στ. 10).

και μεριδίου της συγκεκριμένης δούλης από την Άλι. Ένας σοβαρός λόγος θα μπορούσε να είναι η ικανότητά της σε κάποια εξειδικευμένη εργασία, ωστόσο μία τέτοια περίπτωση μοιάζει απίθανη λόγω του νεαρού της ηλικίας της, μια και η εκμάθηση κάποιας εξειδικευμένης εργασίας αρχίζει σε ηλικίες περίπου σαν αυτή της Σαραπούτο²⁹.

Στον πάπυρο P.Oxy. LXXV 5051, η σύνταξη του οποίου τοποθετείται μεταξύ 80 και 100 μ.Χ., δίνεται εντολή στον αγορανόμο να καταγράψει τη πώληση δούλης. Ειδικότερα, ο Αρθωόνης/Θέων αγοράζει από τη Σεραπού τη δούλη με το όνομα Πλουσία/Καλή Φάσις, ηλικίας 23 ετών, για 10 τάλαντα και 5.000 χάλκινες δραχμές. Σημαντικό είναι ότι δε δίνονται στο συγκεκριμένο έγγραφο πολλές πληροφορίες ούτε για τη δούλη αλλά ούτε και για τυχόν ρήτρα ακύρωσης της συμφωνίας. Κάτι τέτοιο είναι αναμενόμενο, μια και το συγκεκριμένο έγγραφο δεν είναι η ίδια η συμφωνία αλλά μια περίληψή της που απευθύνεται στον αγορανόμο.

Στον BGU XI 2111 του 100-125 μ.Χ., ο Πεθεύς αναφέρει ότι έλαβε από τον Σοήρι 200 δραχμές ως προκαταβολή του συνολικού αντιτίμου των 700 δραχμών για την απόκτηση της δούλης Θερμουθάριον. Είναι χαρακτηριστικό ότι ως πρόσθετα στοιχεία της Θερμουθάριον δίνονται η ηλικία της (24 ετών), τα σωματικά της χαρακτηριστικά³⁰, ο προηγούμενος ιδιοκτήτης της και το πατρώνυμό του³¹. Και σε αυτή την περίπτωση χρησιμοποιείται η γνωστή φόρμουλα που αφορά τη σωματική υγεία της³². Λόγω της φθοράς που έχει υποστεί ο πάπυρος δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι εάν στο συμβόλαιο υπήρχε αναφορά σε ρήτρες. Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι ότι ο Πεθεύς, λόγω της καταγωγής του³³, είναι υποχρεωμένος και αυτός να έχει *κύριον*, ο οποίος εν προκειμένω ονομάζεται Ώρος.

²⁹ Βλ. π.χ. τον πάπυρο PSI III 241 του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα, όπου η δούλη Νίκη, ηλικίας 14 ετών παραχωρείται από τον ιδιοκτήτη της στον Αυρήλιο Αντίνοο Απίωνα *ἐπὶ χρόνον μῆνας δώδεκα ἀπὸ τοῦ ὄν[τ]ος μηνὸς Θῶθ τοῦ ἐνεστῶ [τος -- ἔτους] πρὸς μάθησιν ἧς μεταχειρίζομ[αι γερδιακῆς ἥ(?)] ὑφαντικῆς τέχνης* (στ. 5-9).

³⁰ *οὐλὴ μῆλω ἔξ ἀριστερῶν* (στ. 12-13).

³¹ *<τῆς> ὑπαρχούσης μοι ὠνητῆς παρὰ Ἡρω[ος] τοῦ Ἡρωνος δούλης Θερμουθαρίου* (στ. 9-11).

³² *[ἀ]ναπόριφον π[λῆ]ν ἐπαφῆ[ς κ]αὶ ἰ[ερᾶς] νόσου* (στ. 13-15).

³³ *Πέρσ[ης] τῆς ἐπιγονῆς* (στ. 2-3) Το Liddell-Scott δίνει τα εξής στοιχεία για την *ἐπιγονή*: “in Egypt, descendants of foreign military settlers, Μακεδόν, Ἰουδαῖος τῆς ἐ, Wilcken Chr.241 (iii B.C.), Mitteis Chr.21.13 (iii B.C.), etc.; later apptly. used in legal fictions of a category of persons, Πέρσης τῆς ἐ. PStrassb.83.12 (ii B.C.), BGU 1134 (i B.C./i A.D.), etc.”. Κατά το Bailly ως “terme désignant les fils des cléroutiques macédoniens ou perses établis en Égypte par les différents souverains lagides, donc nés en Égypte, ou «de la deuxième génération»”. Είναι ενδιαφέρον ότι, 450 σχεδόν χρόνια μετά την κατάκτηση του Αλεξάνδρου και 70 από την κατάλυση της δυναστείας των Λαγιδών, διατηρούνται τέτοιες διατάξεις περιοριστικές αναφορικά με τη δυνατότητα δικαιοπραξίας για κατηγορίες του πληθυσμού, άλλη μία ένδειξη της ανελαστικότητας του δουλοκτητικού κοινωνικού συστήματος.

Στο πρώτο τέταρτο του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. τοποθετείται και ο SB I 5809. Σε αυτόν τον ιδιαίτερα φθαρμένο πάπυρο, αναφέρεται η πώληση δούλης, την οποία ο τωρινός κάτοχος απέκτησε από κληρονομιά³⁴. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο ότι η δούλη πρέπει να πωληθεί χωρίς να έχει επιβαρυνθεί από χρέη³⁵. Το ύψος της τιμής της ορίζεται στις 200 αργυρές δραχμές.

Ο πάπυρος P.Col. X 254 του 129 μ.Χ. μνημονεύει την αγορά μεριδίου δούλης. Πιο συγκεκριμένα, ο Πετεχών έχει δικαιώματα επί της δούλης Βερενείκης και τα πωλεί στην Ηράκλεια. Φράσεις του παπύρου³⁶ δείχνουν ότι ο Πετεχών διέθετε το 50% της δούλης και όχι το 100%. Ο πάπυρος, επίσης, δεν αναφέρει το ακριβές αντίτιμο της συναλλαγής. Το καινούργιο, ωστόσο, στοιχείο σε σχέση με άλλους συναφείς παπύρους του παρελθόντος είναι ότι για πρώτη φορά δηλώνεται πως η παραχώρηση της κυριότητας δεν αφορά μόνο την ίδια τη δούλη αλλά και τους απογόνους της. Το στοιχείο αυτό δημιουργεί δύο ερωτήματα: α) από τη στιγμή που η συγκεκριμένη δούλη ανήκει κατά 50% στον Πετεχώντα και κατά 50% σε κάποιο άλλο πρόσωπο, το οποίο δε μνημονεύεται, πώς νομιμοποιείται ο Πετεχών να παραχωρεί στην Ηράκλεια κυριότητα και επί των τέκνων της δούλης; β) για ποιο λόγο οι έως τώρα πάπυροι δεν αναφέρονται στο ζήτημα των απογόνων των γυναικών-δούλων; Αναφορικά με το πρώτο ερώτημα, οι πιθανές απαντήσεις είναι ότι ο Πετεχών είτε παραχωρεί δικαιώματα, δηλαδή το 50%, επί των τέκνων που θα κάνει η συγκεκριμένη δούλη, είτε είχε επί της δούλης δικαιώματα αυξημένα σε σχέση με τον άλλο συνιδιοκτήτη, οπότε παραχωρεί το σύνολό τους. Αναφορικά με το δεύτερο ερώτημα, φαίνεται ότι πλέον αποκτά ιδιαίτερη σημασία για το δουλοκτητικό σύστημα η εκμετάλλευση των απογόνων των δούλων, γεγονός που δείχνει ότι η τροφοδοσία με δούλους μέσω πολέμων έχει καταστεί δυσχερής ή ασύμφορη. Αυτό αυτομάτως οδηγεί σε ανάγκη ανανέωσης του δουλικού πληθυσμού μέσω τεκνοποίησης, άρα με έναν τρόπο που σίγουρα μέχρι τότε ήταν δευτερεύων και οικονομικά πιο ασύμφορος, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη και την περίοδο της εγκυμοσύνης, της λοχείας αλλά και των πρώτων χρόνων του βρέφους. Για αυτούς, άλλωστε, τους λόγους φαίνεται ότι στους έως την εποχή αυτή παπύρους δε γίνεται αναφορά σε τέκνα και εν γένει σε απογόνους δούλων. Όμως, η επιλογή της αναπαραγωγής της τάξης των δούλων μέσω της τεκνοποίησης «σκοντάφτει» σε σοβαρά προβλήματα. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της τεκνοποίησης, η εκμετάλλευση της δούλης δε θα ήταν τόσο αποδοτική, καθώς, πέρα από την αυξημένη πιθανότητα θανάτου του βρέφους αλλά και της ίδιας της μητέρας με τη γέννησή του, είναι βέβαιο ότι στα πρώτα χρόνια της ζωής του βρέφους η μητέρα θα έπρεπε να περνά σημαντικό μέρος της μέρας

³⁴ *περι[οῦσάν μοι ἀπὸ κληρονομίας]* Μενελ[άου] (στ. 2).

³⁵ *καθαράν ἀπὸ πα[ντὸς χρέους]* (στ. 8).

³⁶ *τὸ κα]τ' ἐμὲ ἤμισυ μέρος τῆς δού[λης Βερενείκης]* (στ.18-19).

της με αυτό. Επιπλέον, η εγκατάλειψη της μεθόδου του εξανδραποδισμού και η υιοθέτηση της μεθόδου της αναπαραγωγής συνεπάγεται, με περιορισμούς ασφαλώς, το σχηματισμό οικογένειας από την πλευρά του δούλου, κάτι που αντιστρατεύεται στο θεσμό της δουλείας και τη δομή του, τουλάχιστον όπως μαρτυρείται στον αρχαίο ελληνικό και το ρωμαϊκό κόσμο³⁷. Αυτή η εξήγηση φαίνεται ότι στηρίζεται και από την εξέταση της πολιτικής Ιστορίας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, καθώς από τη βασιλεία του Τραϊανού και μετά η αυτοκρατορία παύει να επεκτείνεται και, άρα, να μπορεί να τροφοδοτείται με δοριάλωτους δούλους.

Στον πάπυρο P.Oxy. I 95 του 129 μ.Χ. αναφέρεται ότι ο Αγαθός Δαίμων/Διονύσιος πωλεί έναντι αντιτίμου 1200 δραχμών στον Γάιο Ιούλιο Γερμανό τη δούλη Διοσκορού, για την οποία δίνονται τα στοιχεία ότι είναι 25 ετών, χωρίς κάποιο σημάδι και ότι ο Αγαθός Δαίμων την αγόρασε παλιότερα από τον Ηρακλείδη/Θέωνα. Και σε αυτή την περίπτωση καταγράφεται η γνωστή φράση *ταύτην τοιαύτην ἀναπόρριφον πλὴν ἰερᾶς νόσου καὶ ἐπαφῆς*. Ιδιαίτερη, όμως, μνεία πρέπει να γίνει στο ότι καταγράφεται το «ιστορικό» αγοραστής δούλης, προκειμένου να υπάρχει κατοχύρωση για τον αγοραστή και τον πωλητή. Φαίνεται ότι σιγά-σιγά στα συμβόλαια αγοραπωλησίας γενικεύεται η καταγραφή του «ιστορικού» των ιδιοκτητών μιας δούλης, για λόγους εξασφάλισης των συμβαλλομένων μερών.

Ο πάπυρος BGU III 805 του 138 μ.Χ. αναφέρεται στην πώληση έναντι 1500 δραχμών της δούλης Χρηστής από τον Διονύσιο στην Τασήθι, πώληση που αποκτά εγκυρότητα επειδή γίνεται μέσω του πατέρα της, Άγκωφι, ο οποίος είναι και ο εγγυητής της. Είναι ενδιαφέρον ότι και στον πάπυρο αυτό, εκτός από το όνομα της αγοράστριας (Τασήθις), του εγγυητή (Άγκωφισ) και του πωλητή (Διονύσιος) αναφέρεται και το όνομα του προηγούμενου κατόχου (Θέων), προφανώς ως απόδειξη ότι η δούλη βρέθηκε στα χέρια του με νόμιμο τρόπο. Επιπλέον, γίνεται λόγος για τους απογόνους της δούλης (*σὺν ἐγγόνοις*) που θα ανήκουν στην Τασήθι, στοιχείο που δείχνει τη σημασία που αποκτά η γυναίκα-δούλη ως δυνάμενη να τεκνοποιήσει και άρα να προσπορίσει στον ιδιοκτήτη της επιπλέον δούλους. Ενδέχεται αυτή η διαφοροποίηση στην αντιμετώπιση της δούλης να αποτυπώνεται και στην τιμή της, η οποία είναι αυξημένη σε σχέση με το παρελθόν.

Ο πάπυρος P.Col. VIII 219 του 140 μ.Χ. είναι εντολή προς τραπεζίτη. Ειδικότερα, η αγοράστρια³⁸ δίνει στον τραπεζίτη της εντολή εξόφλησης του πωλητή για την αγορά της δούλης

³⁷ Η πιθανή ένσταση αναφορικά με το ασύμβατο της δημιουργίας οικογένειας από τους δούλους και του ίδιου του θεσμού της δουλείας φαίνεται ότι μπορεί να προέλθει μόνο από το θεσμό των ειλωτών στην αρχαία Σπάρτη, οι οποίοι γνωρίζουμε ότι δημιουργούσαν οικογένεια. Το ζήτημα αυτό αναλύεται διεξοδικά παρακάτω, στην υποσημείωση 155.

³⁸ Το φύλο του αγοραστή δεν είναι σαφές από τον πάπυρο. Ωστόσο, η αναφορά σε *κύριον* στους στ. 1-4 (*μετὰ κυρίου τοῦ* δεδομένου μοι κ[ατὰ τὰ Ρωμαίων ἔθ] *Σέξτου Πομπη[είου]*) είναι εύλογο να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι έχουμε να κάνουμε με αγοράστρια. Ασφαλώς, μπορεί να υπάρξει αντίρρηση, καθώς, εκτός από τις γυναίκες, όφειλαν

Σαραπιάδας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ότι δίνεται ως στοιχείο της δούλης ο τόπος καταγωγής της³⁹ και ότι, μολονότι το έγγραφο αυτό δεν αποτελεί το συμβόλαιο αγοραπωλησίας, αναφέρεται η γνωστή φόρμουλα *οὔσης ἐκτὸς ἱερᾶς νόσου καὶ ἐπαφῆς*. Το ποσό που έχει απομείνει για να ολοκληρωθεί η συναλλαγή είναι 200 δραχμές, ενώ έχει ήδη δοθεί στον αγοραστή ένα ποσό των 800 δραχμών. Είναι σημαντικό ότι διαπιστώνεται τμηματική, με δόσεις, αγορά δούλων, στοιχείο που αποδεικνύει την ύπαρξη ενός αρκετά ανεπτυγμένου πιστωτικού συστήματος, ενώ ταυτόχρονα δεν μπορεί να αποκλειστεί και το ενδεχόμενο να προηγείται κάποιου είδους δοκιμή της δούλης πριν την ολοκλήρωση της συναλλαγής.

Στον πάπυρο P.Turner 22 του 142 μ.Χ. μαρτυρείται η πώληση δούλης από τον Αρτεμίδωρο στον Πάμφιλο⁴⁰. Ως προσδιοριστικά της δούλης δίνονται το όνομά, η καταγωγή και η ηλικία της⁴¹. Όσον αφορά το όνομα της δούλης, στο έγγραφο αναφέρεται η συνήθης φράση *εἴ τινι ἐτέρῳ [ὀνόματι καλεῖται]*, ένδειξη ότι είναι δυνατή η αλλαγή ονόματος της δούλης από τον εκάστοτε αγοραστή. Η τιμή της προσδιορίζεται στα 280 δηνάρια⁴². Κατά την πάγια τακτική σε τέτοιου είδους κείμενα, δίνεται διαβεβαίωση για την καλή σωματική κατάσταση⁴³ αλλά και για τη νομιμοφροσύνη της δούλης, η οποία δεν έχει αποπειραθεί να δραπετεύσει⁴⁴. Επιπλέον, ο πωλητής δεσμεύεται ότι, σε περίπτωση που η δούλη δεν είναι υγιής, θα αποζημιώσει τον αγοραστή με ποσό διπλάσιο του αντιτίμου της αγοράς.

Η περίπτωση του P.Freib. II 8 του 144 μ.Χ. είναι εξαιρετικά σημαντική, μια και καταγράφεται η πώληση μεριδίου κληρονομιάς. Πιο συγκεκριμένα, μετά το θάνατο του Μάρκου Ιούλιου Γέμελλου τα τρία αδέλφια του, ο Μάρκος Ιούλιος Ουαλεριανός, η Ιουλία Δημάριον και η Ιουλία Αφροδούς, μοιράζονται μεταξύ τους δύο δούλους του αδελφού τους, την Ασκληπού ηλικίας 15 ετών και τον Ουνίωνα 8 ετών, των οποίων αναφέρονται και τα σωματικά

να έχουν εγγυητή στις συναλλαγές τους και ορισμένες κατηγορίες ανδρών. Για παράδειγμα, ο πάπυρος BGU XI 2111 του 100-125 μ.Χ. που εξετάστηκε πιο πάνω δεν αποκλείει το συμβαλλόμενο μέρος να είναι άνδρας. Ωστόσο, η φράση *μετὰ κυρίου τοῦ] δεδομένου μοι κ[ατὰ τὰ Ῥωμαίων ἔθῃ]* φαίνεται ότι οδηγεί στο συμπέρασμα ότι έχουμε να κάνουμε με δούλη.

³⁹ *ἐγγενοῦς Ἀλεξανδρείᾳ* (στ. 7).

⁴⁰ Δίνεται και δεύτερο όνομα για τον αγοραστή, το *Κάνωπος*.

⁴¹ *Ἀβασκαντίδα ἢ εἴ τινι ἐτέρῳ [ὀνόματι καλεῖται γ]ένει Γαλάτιν ὡς ἐτῶν δέκα* (στ. 16-17).

⁴² *τειμῆς ἀργυρίου [δηναρίων διακοσί]ων ὀγδοήκοντα* (στ. 17-18).

⁴³ *ὕγιῃ ἐκ διατάγματος --- ἀνέπαφον πρὸς πάντων [...]* *ἱερᾶς [τε νόσου ἐκτός]* (στ. 4-5).

⁴⁴ *καὶ μήτε ῥέ]μ[βο]ν μήτε δραπετικὸν* (στ. 4).

χαρακτηριστικά⁴⁵. Είναι σημαντικό ότι δίνονται στοιχεία του «ιστορικού» των δύο αυτών δούλων, κάτι το οποίο διαπιστώνουμε ότι συμβαίνει όλο και συχνότερα⁴⁶. Η Ιουλία Δημάριον αγοράζει από τα δύο αδέρφια της τα μερίδιά τους επί των δύο δούλων καταβάλλοντας το ποσό των 1500 δραχμών και τους παίρνει μαζί της. Στον πάπυρο δεν είναι σαφές αν κάποιος από τους δύο δούλους, οι οποίοι μάλιστα είναι και διαφορετικού φύλου, έχει μεγαλύτερη αξία από κάποιον άλλο. Στον ίδιο πάπυρο γίνεται αναφορά και στη δούλη Ηράκλεια, χωρίς όμως κάποια πρόσθετη πληροφορία.

Στον BGU III 887 του 151 μ.Χ. μαρτυρείται η πώληση της δούλης Σαμβάτιδας από τον Λούκιο στον Αρτεμίδωρο. Στον πάπυρο αναφέρεται ότι η δούλη μετονομάστηκε σε *Ἀθηναῖδα*⁴⁷. Ως πρόσθετο προσδιοριστικό της δίνεται η καταγωγή της⁴⁸, στοιχείο που ενδεχομένως σχετίζεται με τη μετονομασία της σε *Ἀθηναῖδα*, και διατυπώνεται η επιφύλαξη περί ύπαρξης άλλου ονόματος. Πληροφορούμαστε επίσης ότι είναι δώδεκα ετών και η τιμή της 350 δηνάρια. Η συνηθισμένη φόρμουλα *ἐκτός ἱεράς νόσου καὶ ἐπαφῆς* εμφανίζεται στην παρούσα συμφωνία ελαφρώς παραλλαγμένη: *ἀνέπα/φον πρὸς πάντων καὶ μήτε ῥέ[μβ]ον μήτε δραπετικὸν ἱεράς τε νόσου ἐκτός*. Η ανάγκη να δοθεί η διαβεβαίωση ότι η δούλη ούτε ήταν κάποια περιπλανώμενη, που απλώς περιέπεσε σε καθεστώς δουλείας, ούτε έχει δραπετεύσει, είναι εξαιρετικά διαφωτιστική. Κατά τη γνώμη μας, δείχνει ότι είναι υπαρκτό το φαινόμενο της δραπετεύσης δούλων αλλά και του εξανδραποδισμού ανθρώπων που απλώς απάγονται. Ίσως κάτω από αυτή τη διαβεβαίωση πρέπει να ανιχνεύσουμε μια ακόμα ένδειξη της προϊούσας έλλειψης δουλικών χειρών στην αυτοκρατορία.

Στον SB VI 9145 του 184-192 μ.Χ. καταγράφεται η πώληση της δούλης Λιγυριανής⁴⁹ από τον Σάλουιο Σύμμαχο και τον Τίτο Ιούλιο Ζήνωνα στον Αφροδείσιο στην τιμή των 2600

⁴⁵ Για την Ασκληπούν *οὐλ(ή) γαστροκνημία δεξιᾶ*, για τον Ουνίωνα, *ἄσημος* (στ. 24).

⁴⁶ *τὰ μὲν τῆς Ασκληποῦτος τὴν εἰς τὸν Ἰούλιον Γέμελλον περὶ καταγραφῆς συνχώρησιν οὐσαν ἐπὶ τοῦ τρίτου ἔτους Ἀντωνίνου Καίσαρος τοῦ κυρίου, μηνὸς Γερμανικείου, δι' ἧς ἐδηλώθη ἡ δούλη Ασκληπινιάς/, κατὰ δὲ τοῦ Οὐνιῶνος τὴν εἰς τὸν Ἰούλιον Γέμελλον περὶ καταγραφῆς αὐτοῦ τοῦ δούλου Οὐνιῶνος καὶ ἐτέραςδούλης πράσεως συγχωρήσεως οὐσης ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τρίτου ἔτους, μηνὸς Γερμανικείου, ἀντίγραφον καὶ τὰς τῶν δούλων προκτητικὰς ἀσφαλε[ί]ας* (στ. 25-29).

⁴⁷ Δεν μπορούμε να ξέρουμε τους ακριβείς λόγους της μετονομασίας. Ενδεχομένως, σχετιζόταν με το πολιτισμικό περιβάλλον του εκάστοτε δουλοκτήτη ή και τις προσωπικές του προτιμήσεις. Δεν αποκλείεται, επίσης, να υπήρχε και περίπτωση συνωνυμίας με άλλο δούλο του ίδιου ιδιοκτήτη. Άλλωστε, και η φράση *ἢ εἴ τι νι ἐτέρῳ ὀνόματι καλεῖται*, δείχνει ότι η ονομασία μιας δούλης σε κάποιες περιπτώσεις δεν ήταν κάτι σταθερό και αναλλοίωτο.

⁴⁸ *γένει Φρυγίαν* (στ. 3).

⁴⁹ Η φράση του παπύρου *Λιγυριανὴν νυνεὶ ἐπικεκλημένην Νείκην* δείχνει ότι το αρχικό της όνομα ήταν Λιγυριανή και ότι από τους δύο συνιδιοκτήτες πήρε το όνομα Νείκη. Φυσικά, δεν εξαλείφεται η δυνατότητα του νέου ιδιοκτήτη να

δραχμών. Για τη συγκεκριμένη δούλη δίνεται πληροφορία ότι κατάγεται από τον Πόντο, ότι είναι 13 ετών και ότι έχει προηγηθεί *ανάκρισις*. Ακολούθως, δίνεται η συνηθισμένη διαβεβαίωση για τη σωματική της υγεία⁵⁰.

Πώληση γυναικών-δούλων μνημονεύεται και στον SB XXIV 16002, που χρονολογείται μεταξύ 186 και 190 μ.Χ. Ως πωλητής μνημονεύεται ο Ασκληπιάδης, ο οποίος είναι 36 ετών και έχει ουλή στο φρύδι⁵¹, και ως αγοράστρια η Πτολλαρούς ή Ισιάδα, για την οποία δε δίνονται περισσότερες πληροφορίες λόγω φθοράς του παπύρου, με εξαίρεση τη μνημόνευση ύπαρξης κυρίου ο οποίος είναι ο σύζυγός της, και το ότι δεν έχει κάποιο σημάδι⁵². Είναι αξιοσημείωτο πως μνημονεύεται στον πάπυρο και ο τρόπος με τον οποίο έφτασαν στα χέρια του Ασκληπιάδη οι δύο δούλες, καθώς ρητά αναφέρεται ότι τις απέκτησε από πατρική κληρονομιά⁵³. Για τις δύο δούλες πληροφορούμαστε ότι είναι μητέρα και θυγατέρα, ότι το όνομα της τελευταίας είναι Αφροδίτη και είναι 10 ετών, ενώ αναγνωρίζεται ρητά ότι παραχωρούνται στην αγοράστρια όλα τα δικαιώματα επί μελλοντικών τέκνων των δύο δούλων⁵⁴. Δίνεται η ρητή διαβεβαίωση για την καλή σωματική κατάστασή τους⁵⁵, καθώς επίσης και για το ότι δεν έχουν χρησιμοποιηθεί ως ενέχυρο δανεισμού⁵⁶. Η τιμή ανέρχεται στο ύψος των 1500 αργυρών δραχμών, τις οποίες ο πωλητής

δώσει άλλο όνομα στη δούλη, ωστόσο φαίνεται ότι στη σύναψη συμβολαίων είναι αναγκαίο να μνημονεύεται όχι μόνο το «τρέχον» όνομα της δούλης αλλά και όποια άλλα κατά το παρελθόν είχαν χρησιμοποιηθεί.

⁵⁰ *χρήματι οὔσαν ἐκτὸς ἱερᾶς νόσου κ[αὶ ἐ]παφῆς* (στ. 12-13).

⁵¹ *[ὁμολογεῖ Ασκληπιάδης --- τοῦ --- ο]υς ὡς ἐτῶν τριάκοντα ἔξ οὐλή [ὁ]φρύ[ει δεξιᾶ]*. (στ. 4).

⁵² *Πτολλαροῦτι τῇ καὶ Ἰσιάδι* [τῇ --- τοῦ --- ὡς ἐτῶν ---] *ἀσήμω μετὰ κυρίου τοῦ ἀνδρὸς [αὐτῆς --- τοῦ ---]* (στ. 4-5). Δεν μπορούμε να αποκλείσουμε η Πτολλαρούς να είναι πρώην δούλη, αφού μνημονεύονται δύο ονόματά της, κάτι ιδιαίτερα συχνό για περιπτώσεις γυναικών-δούλων.

⁵³ *ἐκ διαρρέσεως ἧς δίκαιον [ἦλθεν εἰς τὸν ὁμολογοῦντα Ασκληπιάδην] [ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ --- διαθήκης διαλελυμένης τῷ διεληλυθότι ἔτει μηνὶ* (στ. 7-8). Μια τέτοια αναφορά στον τρόπο με τον οποίο ήρθαν στην κατοχή του πωλητή οι δύο δούλες δεν πρέπει να είναι τυχαία, αφού έμμεσα δίνεται εγγύηση για το ότι ο Ασκληπιάδης είναι κάτοχος. Επιπλέον, η ύπαρξη διαθήκης κατοχυρώνει τη συναλλαγή μεταξύ των δύο μερών, καθώς αποτελεί και δημόσιο έγγραφο.

⁵⁴ *βεβαιώσειν τὸν ὁμολογοῦντα* [Ἀσκληπιάδην τῇ ὄνησαμένη Πτολλαροῦτι τῇ καὶ Ἰσιάδι καὶ τοῖς παρ' αὐτῆς] *τὰ πεπραμένα μετὰ καὶ τῶν ἐκ [τούτων ἀπὸ τοῦ νῦν γενησομένων ἐκγόνων]* [δουρικὰ σώματα (στ. 12-14).

⁵⁵ *[ᾧ καὶ παρείληφεν ἡ Πτολλαροῦς ἡ καὶ Ἰσιάς παρὰ τοῦ Ασκληπιάδου τ]αῦτα τοιαῦτα ἀναπόριφα πλή[ν ἱερᾶς νόσου καὶ ἐπαφῆς* (στ. 10).

⁵⁶ *ἄπερ καὶ παρέξεσθα]ι ἀνέπαφα καὶ ἀγενεχύραστα [καὶ ἀνεπιδάνειστα καὶ καθαρὰ ἀπὸ] [--- καὶ πάσης ἐμ]ποιήσεως* (στ. 14-15).

βεβαιώνει ότι έχει εισπράξει⁵⁷ και επιπλέον δεσμεύεται ότι, σε περίπτωση αμφισβήτησης της συναλλαγής, θα επιστρέψει στην αγοράστρια το ποσό, προσαυξημένο κατά 50%.

Ο PSI XII 1228 του 188 μ.Χ. αφορά την πώληση μεριδίου δούλης. Η απελεύθερη Θατρής, της οποίας καταγράφονται ορισμένα σωματικά χαρακτηριστικά⁵⁸, προχωρά στη σύναψη συμφωνίας, καθώς είναι κάτοχος του 50% της δούλης Ίσιδώρας, της οποίας δεν αναφέρεται η ηλικία. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Θατρής, αν και απελεύθερη, προσδιορίζεται κατά κύριο λόγο από την πρώην ιδιοκτήτριά της, Αφροδείτη, και δευτερευόντως από τον σύζυγό της, Ψεναμόυνιν, ο οποίος είναι ταυτόχρονα και ο εγγυητής της⁵⁹. Σημαντικό είναι, επίσης, το ότι δε μνημονεύεται το μητρώνυμο της δούλης αλλά μόνο ότι τροφός της τα δύο τελευταία χρόνια ήταν η απελεύθερη Σαραπιάς. Το γεγονός αυτό δείχνει πως μιλάμε για δούλη σε βρεφική ηλικία, πιθανώς μόλις 2 ετών. Το ότι, επίσης, δεν αναφέρεται η μητέρα της αλλά μόνο η τροφός, δείχνει ότι η μητέρα είναι πιθανώς άγνωστη ή ότι πέθανε μετά τον τοκετό. Το πιθανό αυτό συμπέρασμα συνάγεται από το ότι σε παπύρους της εποχής το παιδί δεν αποχωρίζεται από τη μητέρα του σε ηλικία που δεν μπορεί έστω στοιχειωδώς να αυτονομηθεί. Στο έγγραφο υπάρχει η συνηθισμένη σε τέτοια κείμενα φόρμουλα εγγύησης της καλής σωματικής κατάστασης της δούλης⁶⁰. Η Θατρής προχωρά σε πώληση του μεριδίου της στον Ερμοκλή για το ποσό των 320 δραχμών, ενώ ο αγοραστής αποκτά έτσι την πλήρη κυριότητα της δούλης. Σημαντικό, επίσης, είναι ότι η δούλη Ισιδώρα, πριν την πώλησή της ήταν υποθηκευμένη στον Ερμησίονα και ότι ο τελευταίος πρέπει να διαβεβαιώσει ότι μετά την αποπληρωμή του χρέους των 140 δραχμών από την Θατρήτα δεν έχει άλλες απαιτήσεις από τον καινούργιο ιδιοκτήτη της δούλης⁶¹. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον ότι επί της ίδιας δούλης εμφανίζονται πολλά διαφορετικά επάλληλα δικαιώματα κατοχής και κυριότητας. Έτσι, η ίδια δούλη ανήκει εξ ημισείας σε δύο διαφορετικούς ιδιοκτήτες, και ταυτόχρονα η μία ιδιοκτήτρια υποθηκεύει μέρος της δούλης σε τρίτο πρόσωπο. Συνολικά, η εικόνα που μάς δίνει ο πάπυρος είναι ότι στο δουλοκτητικό σύστημα είναι δυνατή η ύπαρξη διαφορετικών δικαιοπραξιών επί της ίδιας δούλης.

⁵⁷ *[έντεϋθεν παραχρήμα τὸν ὁμολογοῦντα Ἀσ]κληπιάδην παρὰ τῆς Πτολλ[αροῦτος τῆς καὶ Ἰσιάδος τὴν μεταξὺ] [ἀλλήλων συμπεφωνημένην τιμὴν ἐκ πλήρους ἀργυρίου δραχμὰς χιλίας] πεντακοσίας διὰ χειρὸς* (στ. 11-12).

⁵⁸ *οὐλὴ ἀντικνημίων ἀριστερῶ* (στ. 5-6).

⁵⁹ *μετὰ [κυρίου] Ψεναμόυνιος Ἰέρακος Βήκιος ἀνδρός* (στ. 6).

⁶⁰ *χωρὶς ἱερᾶ[ς] νόσου καὶ ἐπαφῆς* (στ. 10-11).

⁶¹ *Ἐρμησίων Ἀπολλωνίου ὁμολογεῖ ἀπεσχηκέναι τὰς ὀφειλομένας αὐτῷ ὑπὸ τῆς Θατρήτος ἐκ τοῦ διελθόντος κς (ἔτους) Φαμενῶθ ἀργυρίου δραχμὰς ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἐπὶ ὑποθήκῃ τῆς προκειμένης δούλης, [πε]ρὶ ὧν μηδένα λόγον ἔχειν πρὸς αὐτὴν μηδὲ πρὸς τὴν ὑποθήκην.* (στ. 20-25).

Στον P.Oxy. XIV 1648 του 175/199 μ.Χ. καταγράφονται οι συναλλαγές του Ζωΐλου. Μεταξύ των πράξεων μαρτυρείται ότι αγοράζει από τον Πετεχώντα την δούλη Θερμούθιον/Ισιδώρα, ηλικίας 18 ετών. Περισσότερα στοιχεία δεν δίνονται, κάτι που είναι αναμενόμενο, εξαιτίας του ότι ο εν λόγω πάπυρος δεν είναι συμβόλαιο αγοραπωλησίας, αλλά απλή καταγραφή συναλλαγών.

Ο P.Bour. 16 του 198 μ.Χ. είναι ιδιαίτερα αποσπασματικός, λόγω των φθορών που έχει υποστεί. Σε αυτόν τον κατάλογο συμβάσεων μαρτυρείται ότι ο Ας⁶² αγόρασε τη δούλη Ηραΐδα από την Ισάριον.

Ο BGU III 913 του 206 μ.Χ. περιέχει την αγοραπωλησία δούλης με το όνομα Προσδοκία ηλικίας είκοσι ετών. Από τον πάπυρο προκύπτει ότι η ιδιοκτήτρια της δούλης ήταν η Γέμελλα, ενώ το όνομα του αγοραστή ενδέχεται να είναι Σίμων⁶³. Γίνεται αναφορά στην καταγωγή της δούλης (Λυκία), καθώς επίσης και στον τόπο όπου έγινε η αγορά, τα Μύρα της Λυκίας. Το ενδιαφέρον στοιχείο του συγκεκριμένου παπύρου είναι ότι συντάχθηκε στα Μύρα της Λυκίας και ανακαλύφθηκε στην Αίγυπτο. Πιθανώς, ο νέος ιδιοκτήτης, μετακινούμενος στην Αίγυπτο μαζί με τη δούλη του, έπρεπε να φέρει μαζί του το συγκεκριμένο έγγραφο ως πιστοποιητικό κατοχής και κυριότητας⁶⁴.

Στον P.Mich. IX 546 του 207 μ.Χ. αναφέρεται ότι ο Μόρσολις αγοράζει από τον Πετρήιο τη δούλη του, Άνιλλα⁶⁵ η οποία κατάγεται από την Παμφυλία, και έχει ηλικία 11 ετών.

⁶² Το συγκεκριμένο όνομα είναι ιδιαίτερα προβληματικό, καθώς αναφέρεται ως πατρώνυμο στον ιστότοπο https://www.trismegistos.org/ref/detail.php?ref_id=409062, κάτι που δε συνηθίζεται για δούλες. Από άποψη σύνταξης, το όνομα Ας μπορεί να είναι είτε το όνομα του αγοραστή είτε δεύτερο όνομα της δούλης. Στην περίπτωση, ωστόσο, του δεύτερου ονόματος δούλης, αυτό συνήθως δηλωνόταν σαφώς (βλ. π.χ. SB VI 9145 του 184-192 μ.Χ. *Λιγυριανήν νυνεί έπικεκλημένην Νείκην*). Για το λόγο αυτό και δεδομένου του καταλογογραφικού χαρακτήρα του κειμένου, φάνηκε προτιμότερο να θεωρήσουμε το Ας όνομα αγοραστή.

⁶³ Τα στοιχεία που προσφέρει ο πάπυρος είναι ελλιπή λόγω της φθοράς που έχει υποστεί. Έτσι, στηριζόμενοι στις φράσεις [. ό άρχιε]ενδς τοδς ύπογεγραφότος και έσφραγικότας είς τόδε τὸ δίπλωμα [. . .] (στ. 3), [---]εϊτων Σίμωνι Δημοσθένους Π[α]ταρεϊ δουλικὸ[ν] αὐτῆς κοράσιον (στ. 7) και ἐκ τῶν ύπαρχόντων τῆς άποδομένης πρὸς διπλῆν [. . .] [--- ύπερ] τῆς Γεμέλλης ύπέγραψα, Σίμων ύπέγ[ρ]αψα (στ. 11-12), φαίνεται ότι η Γέμελλα είναι η πωλήτρια και ο Σίμων ο αγοραστής.

⁶⁴ Σε αυτή την ερμηνευτική κατεύθυνση φαίνεται να συνηγορεί και η φράση *έτελωνήσα[το]* [--- Πα-]ταρενς έξάγων δούλην [---] (στ 5-6 του συμπληρωματικού αποσπάσματος).

⁶⁵ Και σε αυτόν τον πάπυρο χρησιμοποιείται η φράση *εί και τινι έτέρω [όνόματι καλεϊται]* (στ. 11-12), στοιχείο που επιβεβαιώνει ότι ήταν συχνό φαινόμενο η αλλαγή του ονόματος μιας δούλης από τον καινούργιο της ιδιοκτήτη. Το φαινόμενο αυτό δεν μπορεί να αποκλειστεί ότι σχετίζεται με την περιοχή προέλευσης κάθε δούλης, με τις προτιμήσεις του καινούργιου ιδιοκτήτη αλλά και με τις ανάγκες προσαρμογής σε έναν ξένο τόπο, μια και, όπως

Στον πάπυρο P.Oxy. XIV 1706 του 207 μ.Χ. η Σαραπιάς με δεύτερο όνομα το Θαήσις⁶⁶, που είναι απελεύθερη, αγοράζει από δύο αδελφές⁶⁷ δύο δούλες, εκ των οποίων μόνο μίας γνωρίζουμε το όνομα, που είναι Αφροδίτη. Δίνεται διαβεβαίωση για την καλή σωματική κατάσταση των δούλων⁶⁸ και για το ότι έχει προηγηθεί *ανάκρισις*, ωστόσο δε μαρτυρείται η αξία της συναλλαγής. Ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι η απελεύθερη ιδιοκτήτρια έχει δύο ονόματα, τα οποία ενδέχεται να τη συνοδεύουν ήδη από την δουλκή περίοδο του βίου της.

Ο P.Bingen 75 του 200-225 μ.Χ., καταγράφει την πώληση δούλης από τον Θεωνείο/ Κοπή στην Αυρηλία Ερμιώνη/Παπίαίνα. Η κατάσταση του παπύρου δε δίνει επιπλέον πληροφορίες αναφορικά με το όνομα, την καταγωγή, τα σωματικά χαρακτηριστικά και την ηλικία της δούλης. Δίνονται, ωστόσο, διαβεβαιώσεις τόσο για τη σωματική υγεία της, όσο και για το ότι δεν έχει υποθηκευτεί⁶⁹. Επιπλέον, ο πωλητής δεσμεύεται για αποζημίωση στην αγοράστρια στο διπλάσιο ύψος της τιμής αγοράς, σε περίπτωση ακυρότητας της μεταξύ τους σύμβασης⁷⁰.

Στον πάπυρο P.Oxy. XII 1463 του 215 μ.Χ. καταγράφεται το αίτημα για *ανάκρισιν* δούλης. Η Αυρηλία Κλαυδία επιθυμεί να αγοράσει από την Αυρηλία Αρτεμείτα τη δούλη Τυραννίδα ηλικίας 24 ετών. Για τη δούλη αυτή δίνεται η πληροφορία ότι γεννήθηκε στην Ασία και έχει λευκό δέρμα. Και σε αυτόν τον πάπυρο απαντάται η φράση *εἰ καὶ τι ἑτέρῳ ὀνόματι καλεῖται*, ένδειξη ότι η αλλαγή ονόματος ήταν πλέον κάτι το συνηθισμένο. Προτού ολοκληρωθεί η σύμβαση των δύο μερών, η Αυρηλία Κλαυδία επιθυμεί να πραγματοποιηθεί *ανάκρισις* σχετικά με τη δούλη, δηλαδή να υπάρξει επισταμένη εξέτασή της, εξέταση για την οποία συγκατατίθεται και η πωλήτρια.

Ο P.Vind.Bosw.7, που χρονολογείται το 221 μ.Χ., μαρτυρεί την αγορά της δούλης Ευωδείας. Η αγοράστρια ονομάζεται Αυρηλία Ηραΐς ή Κλαυδία και η πωλήτρια Αυρηλία Ταλβαύις. Και για

φαίνεται από τον παρόντα πάπυρο αλλά και από άλλους (βλ. π.χ. πιο πάνω τον BGU III 913 του 206 μ.Χ.), δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο η αγορά και η μεταφορά δούλων από έναν τόπο σε έναν άλλο.

⁶⁶ Και για την περίπτωση της απελεύθερης Σαραπιάδας, είναι απαραίτητη η ύπαρξη *κυρίου*, όπως αποδεικνύει και η φράση *μετὰ κυρίου [(hand 2) τοῦ ἐαυτῆς --- Ἡρα-/κλίδου Ἀθηναίως τοῦ καὶ Ἀρτεμεισείου ὡς (ἐτῶν) κγ ἀσῆ(μου)]* (στ. 6-7). Περιττό φυσικά να αναφερθεί ότι βασικό αναγνωριστικό στοιχείο, ακόμα και για μια απελεύθερη, όπως η Θαήσις, παραμένει ο προηγούμενος ιδιοκτήτης της, όπως μαρτυρεί και η φράση *Θαῆσις ἀπελε/υθέρᾱ --- Παν-/λινίου τοῦ καὶ Ἰσιδίου ὡ (ἐτῶν) vac. ?* (στ. 5-6).

⁶⁷ Όπως δείχνουν οι φράσεις *ἐκατέρας δὲ μετὰ κυρίου Σαραποῦτος μὲν το[ῦ ἀδελφοῦ (?)]* (στ. 10) και *τὰς ὑπαρχού-/σας αὐταῖς ἐξ ἰσ[ο]ν δούλας δύο* (στ. 12-13).

⁶⁸ *ταύτας τοιαύτας] ἀναπορρίφους πλὴν ἐπαφῆς* (στ. 18-19).

⁶⁹ *ἀνέπαφον καὶ ἀνενε/χύραστον καὶ ἀνεπιδάν/ειστον* (στ. 6-7).

⁷⁰ *ἐὰν δέ τι τῶν προγε-/γραμμένων παραβῇ [---] προσεκτίσιν αὐτὸν τῇ Αὐ[ρηλία] Ερμιόνη τῇ καὶ Παππιαίνῃ --- καὶ τὰ ἀναλώματα δι-/πλᾶ.* (στ. 10-13).

τις δύο συμβαλλόμενες δίνονται τα σωματικά χαρακτηριστικά, η ηλικία και το χρώμα του δέρματός τους⁷¹, ενώ και οι δύο έχουν κυρίους, η πρώτη τον γιο της και η δεύτερη τον αδελφό της⁷². Όσον αφορά την ταυτοποίηση της δούλης, δίνονται αναλυτικά στοιχεία που αφορούν το όνομά της, το μητρώνυμο, την καταγωγή, την ηλικία, τα σημάδια που έχει, τη διαβεβαίωση ότι είναι υγιής και δεν είναι υποθηκευμένη καθώς και την τιμή της⁷³. Επίσης, ρητά αναφέρεται ότι παραχωρούνται στη νέα ιδιοκτήτρια πλήρη δικαιώματα επί των μελλοντικών τέκνων της δούλης⁷⁴. Αξιοσημείωτο στοιχείο είναι ότι πρόκειται για την πέμπτη αγοραπωλησία της συγκεκριμένης δούλης σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Οι αγοραπωλησίες αποτυπώνονται στον παρακάτω πίνακα:

Αρ. συναλλαγής	Μήνας και Έτος	Πωλητής	Αγοραστής	Ηλικία δούλης
1	Σεπτέμβρης (χ.χ.)	Αυρήλιος Θεόδωρος	Μάρκος Αυρήλιος	;
2	Μάρτιος 218 μ.Χ.	Μάρκος Αυρήλιος	Αυρήλιος Σαραπάμμων	11
3	Απρίλιος 218 μ.Χ.	Αυρήλιος Σαραπάμμων	Αυρηλία Εισαρούς	11
4	Ιανουάριος 220 μ.Χ.	Αυρηλία Εισαρούς	Αυρηλία Ταλβαύς	13
5	Ιούλιος 221 μ.Χ.	Αυρηλία Ταλβαύς	Αυρηλία Ηραΐς	14

⁷¹ Για τη μεν αγοράστρια αναφέρεται ότι είναι *ὡς ἐτῶν ἐξήκοντα δύο μελίχρους* (στ. 5), για τη δέ πωλήτρια ότι είναι *ὡς ἐτῶν τεσσαράκοντα τριῶν μελιχρόου* (στ. 8).

⁷² *μετὰ κυρίου τοῦ ἑαυτῆς υἱοῦ Αὐρηλίου Διοσκόρου Αντινοέως καὶ ὡς χρηματίζει ὡς ἐτῶν εἴκοσι πέντε ἀσήμου, τοῦ καὶ ὑπὲρ αὐτῆς γράφοντος καθυπογραφούσης* (στ. 5-6) και *μετὰ κυρίου τοῦ ἑαυτῆς ὁμογενεῖος ἀδελφ[ο]ῦ Ἀπολλωνίου ὡς ἐτῶν τεσσαράκοντα ὅκτω οὐλῇ ἀντικνημῖφ δε[ξ]ιῶ τοῦ καὶ ὑπὲρ αὐτῆς γράφοντος γράμματα μὴ εἰδυῖης* (στ. 8-10) αντίστοιχα.

⁷³ <ῆ> *εἰ καὶ τινι [ἄλλῳ ὀνόματι] καλεῖται ἢ κληθήσεται* (στ. 18), *ἐκ μητρὸς Ἀμμωναρίας* (στ. 19), *γένει ἐγχώριον ἐγγενῇ* (στ. 19), [... *οὔσαν εἰς τὸ ἐνεστὸς ἐτῶν δεκατεσσάρων* (στ. 20), *ἄσημον* (στ. 20), *ταύτην τοιαύτην ἀναπόριφον χωρὶς [ἐπαφῆς καὶ ἱερ]ᾶς νόσου* (στ. 23-24), *τι[μῆ]ς τῆς συμπεφωνημένης πρὸς ἀλλήλους ἢ ἐστὶν ἀργυρίου [Σεβαστοῦ νο]μίσμ[ατο]ς δραχμαὶ δισχεῖλαι διακοαῖαι γ(ίνονται) [(δραχμαὶ) Βσ]* (στ. 24-25), *καὶ παρέζεται αὐτῇ αὐτὴν καθαρὰν ἀπὸ τε ἄλλων πράσεων ἢ ἐτέρων οἰκονομιῶν* (στ. 27).

⁷⁴ *σὺν τοῖς ἐξ αὐτῆς ἀπὸ τοῦ[ν] ἐσομένοις] ἐκγόνοις* (στ. 20-21).

Είναι εντυπωσιακό το πλήθος των συναλλαγών που προηγήθηκε αυτής που εξετάζουμε, ωστόσο δεν είναι εμφανές σε τι είδους εργασίες απασχολήθηκε η δούλη, γεγονός που καθιστά δύσκολο να ανιχνεύσουμε τους λόγους που οδήγησαν σε αυτές. Εικάζουμε, ωστόσο, ότι η δούλη, λόγω ηλικίας, θα απασχολήθηκε σε εργασίες είτε οικιακές είτε απλές βοηθητικές ως υπηρετικό προσωπικό του ιδιοκτήτη της. Οι λόγοι που οδήγησαν τον εκάστοτε ιδιοκτήτη στο να πουλήσει τη δούλη δεν είναι γνωστοί, ωστόσο ενδέχεται να σχετίζονται με το πόσο ικανοποιημένος έμεινε από αυτήν ή με την αδυναμία του να συντηρήσει τη δούλη.

Στον πάπυρο SB XIV 11277 του 225 μ.Χ. καταγράφεται η αγοραπωλησία της δούλης Σωτηρίδας. Ο Αυρήλιος Κεφάλων πωλεί στον Αυρήλιο Απίωνα⁷⁵ τη δούλη Σωτηρίδα, ηλικίας εννέα ετών για 1600 δραχμές. Ως αναγνωριστικό στοιχείο της δούλης αναφέρεται ότι δε φέρει κάποιο σημάδι και ότι βρέθηκε στην κατοχή του Κεφάλωνα ως μέρος της κληρονομιάς που του κληροδότησε ο αδελφός του, Αυρήλιος Κόλλουθος⁷⁶. Όπως συχνά συμβαίνει δίνεται διαβεβαίωση για την καλή σωματική κατάσταση της δούλης⁷⁷. Αξίζει να αναφερθεί ότι δεν καταγράφεται το μητρώνυμο της δούλης, κάτι το οποίο χρησιμοποιούνταν ως αναγνωριστικό στοιχείο σε αρκετές περιπτώσεις. Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι ότι η δούλη έχει περάσει από εξέταση (*ἀνάκρισις*)⁷⁸. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι σταδιακά οι διαδικασίες ταυτοποίησης δούλων αλλάζουν, καθώς η αναφορά στο μητρώνυμο δεν επαρκεί, ενώ συχνότερα οι δούλες περνούν από τη διαδικασία της *ἀνακρίσεως*.

Στον PSI III 182 του 234 μ.Χ. ο Αυρήλιος Παυλείνος⁷⁹ αγοράζει από την Αυρηλία Ηρακλεία/Πλουσία τη δούλη της, Ταύριν, ηλικίας 25 ετών. Η δούλη αγοράστηκε για το ποσό των

⁷⁵ Ως στοιχείο ταυτοποίησης και άρα μεγαλύτερης εγκυρότητας του συμβολαίου πρέπει να θεωρηθεί η αναφορά στα αξιώματα του αγοραστή: *Αὐρηλίου Ἀπίωνι Χαιρᾶ μητρὸς Μεθυσίου γυμνασιαρχήσαντι ἀρχιερατεύσαντι τῶν κυρίων Σεβαστῶν τῆς αὐτῆς πόλεως* (στ.6-8). Άλλωστε η αναφορά στις δημόσιες θέσεις που είχε καταλάβει στο παρελθόν δεν έχουν λόγο ύπαρξης σε ένα συμβόλαιο.

⁷⁶ *Ἀντίστοιχα ὡς ἐτῶν ἐννέα ἄσημον* (στ. 11) *καὶ ἀπὸ κληρονομίας τοῦ ὁμογενεῖο αὐτοῦ ἀδελφοῦ Αὐρηλίου Κολλούθου* (στ. 9-10).

⁷⁷ *ταύτην τοιαύτην ἀνα-]πορριφὸν χωρὶς ἰε[ρᾶς νόσου καὶ ἐπαφῆς*. (στ. 17-18).

⁷⁸ *ἐφ' ἣν πέπρακεν Ἀ[πίωνι] δούλ[η]ν Σωτηρίδαν ἀνακριθεῖσαν ὑπὸ τοῦ νομοῦ βασιλ[ικ]οῦ γραμματέως διαδεχομένου τὴν στρατηγίαν Αὐ[ρη]λίου Ὀριγένους τῇ προκειμένη ἡμέρᾳ* (στ. 22-25).

⁷⁹ Ως αναγνωριστικά του αγοραστή, πέραν του πατρώνυμου και πιθανώς του μητρώνυμου, που δε διασώζεται λόγω φθοράς του παπύρου, αναφέρονται στον πάπυρο και οι θέσεις που έχει καταλάβει, η ηλικία του και τα σημάδια που έχει. *Αὐρήλιος Παυλεῖνος Νειλάμ[μ(ωνος) τοῦ] ἐξηγητῆς βουλευτῆς τῆς Ὀξυρυγχ[ιτῶν πόλεως] ὡς (ἐτῶν) μβ οὐ'(ἦν) οὐκ ἔ'(ων)* (στ. 6-8). Έχει, βέβαια, σημασία ότι προηγείται ως στοιχείο ταυτοποίησης η δημόσια θέση που έχει καταλάβει στο παρελθόν και έπονται τα σωματικά του χαρακτηριστικά. Από την άλλη μεριά, για την πωλήτρια, το

2.200 αργυρών δραχμών. Αναφέρεται ότι έχει προηγηθεί *ανάκρισις* της δούλης, δηλαδή προκαταρκτική εξέταση. Ασφαλώς, προστίθεται και η γνωστή φράση εγγύησης της καλής σωματικής κατάστασης της δούλης⁸⁰. Δεν πρέπει να διαφύγει την προσοχή ότι και σε αυτόν τον πάπυρο δε μαρτυρείται το μητρώνυμο της δούλης και ότι έχει προηγηθεί *ανάκρισις*, δείχνοντας με τον πιο σαφή τρόπο ότι πλέον η αγοραπωλησία δούλων γίνεται με έναν πιο φορμαλιστικό τρόπο. Η έλλειψη μητρώνυμου, ενδεχομένως, δείχνει ότι πλέον δεν είναι στοιχείο ικανοποιητικό, ώστε να τεκμηριωθεί η δουλκή κατάσταση.

Ο P.Ross.Georg. III 27 του 234-235 μ.Χ. αφορά αγορά δούλης. Ο Αυρήλιος Πατερμούθις, για τον οποίο αναφέρονται ως αναγνωριστικά στοιχεία η ηλικία του, η απουσία κάποιου σημαδιού στο σώμα του και η περιοχή καταγωγής του⁸¹, αγοράζει από τον Μάρκο Αυρήλιο Αμμώνιο τη δούλη του, Ευοδία, ηλικίας 15 ετών, χωρίς κάποιο σημάδι, και για την οποία δίνεται ως επιπρόσθετο αναγνωριστικό στοιχείο ο τόπος προέλευσής της⁸². Το ακριβές κόστος της αγοραπωλησίας δεν είναι γνωστό λόγω φθοράς του παπύρου, ωστόσο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η αναφορά σε καταγραφή της δούλης σε δημόσιο αρχείο⁸³, άλλη μία ένδειξη ότι η έγκυρη ταυτοποίηση δούλων πλέον έχει μεγάλη σημασία.

Αγοραπωλησία δούλης καταγράφεται και στον εξαιρετικά ενδιαφέροντα, μεταξύ άλλων και λόγω της προέλευσής, του πάπυρο P.Oxy. L 3593 του 238-244 μ.Χ. Πιο συγκεκριμένα, ο Αυρήλιος Κύντος πούλησε στον Αυρήλιο Επίμαχο τη δούλη του, της οποίας το όνομα δε σώζεται πλήρως, ηλικίας τουλάχιστον 10 ετών και η οποία κατάγεται από τη Μαυριτανία⁸⁴. Για την τιμή που πωλήθηκε δεν έχουμε πλήρη στοιχεία, λόγω φθοράς του παπύρου. Το ενδιαφέρον στο συγκεκριμένο πάπυρο εστιάζεται τόσο στην προέλευση της δούλης, όσο και στο γεωγραφικό

μόνο στοιχείο που δίνεται, πέρα από το πατρώνυμο, το όνομα του παππού της και το μητρώνυμο που δε διασώζεται λόγω φθοράς του παπύρου, είναι ότι αυτή βρίσκεται στο 33^ο έτος *ὡς (ἐτῶν) λγ* (στ. 10).

⁸⁰ *ταύτην τοιαύτην αναποριφον πλὴν [ἱερᾶς] νόσου καὶ ἐπαφῆς* (στ. 20-21).

⁸¹ *[ἐπρία]το Αὐρήλιος Πατερμούθις ὡς (ἐτῶν) με ἄση(μος) ἀπὸ τῆς Ὀξυρύγχων πόλεως ---*] (στ. 2).

⁸² *ἐγγενῇ Πενταπόλει* (στ. 6). Φαίνεται ότι η αναφορά στον τόπο προέλευσης της δούλης είναι διευκολυντική αναφορικά με την ταυτοποίησή της.

⁸³ *[. . . .] δὲ σω[ματι(?)]σμὸς(?) πρὸς τῷ ἀρχείῳ τοῦ α. [. .] υς[---]*] (στ. 10).

⁸⁴ Για την ακρίβεια σώζονται τα τρία πρώτα γράμματα (*Βικ*), ενώ βάσιμα μπορεί να διατυπωθεί η εικασία ότι της είχε δοθεί ως δεύτερο όνομα το Ρουφείνα: *κοράσιον ὀνόματι Βικ[---] [. . . .]. . Ρουφείναν ὡς ἐτεῶν δεκ[---]*] (?) *[. . . . γέ]γχι Μαῦρον* (στ. 11-13). Η καταγωγή της δούλης θα πρέπει μάλλον να συσχετιστεί με την καταγωγή του πωλητή *Καίσαρεὺς* (στ. 10). Αν αυτός ο συσχετισμός έχει βάση, τότε η περιοχή για την οποία γίνεται λόγος είναι η, κατά του Ρωμαϊκούς χρόνους, Καισάρεια της Μαυριτανίας, η σημερινή περιοχή δυτικά του Αλγερίου με το όνομα Cherrhell (βλ. και <https://www.trismegistos.org/place/3116>).

εύρος των συναλλαγών που σχετίζονταν με δούλους, καθώς στη συγκεκριμένη περίπτωση έχουμε έναν πάπυρο ο οποίος γράφτηκε στη Ρόδο, όπως άλλωστε μαρτυρούν και οι γλωσσικοί ιδιοματισμοί, αλλά εντοπίστηκε στην Αίγυπτο. Πιθανώς το συγκεκριμένο έγγραφο ήταν απαραίτητο για την κατοχύρωση του αγοραστή σε περιοχή εκτός Ρόδου.

Στον πάπυρο P.Coll.Youtie II 75 του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. ο Ιέραξ/Σαραπάμμων προχωρά σε πώληση της δούλης του Κωμασίας στην Αυρηλία για το ποσό των 3.000 δραχμών, πώληση η οποία κατοχυρώνει δικαιώματα κυριότητας και επί των απογόνων της δούλης στην αγοράστρια⁸⁵. Η ηλικία της δούλης δηλώνεται, αλλά λόγω φθοράς του παπύρου δεν είναι δυνατό να αναγνωσθεί. Στο κείμενο συμπεριλαμβάνονται οι διαβεβαιώσεις του πωλητή για την καλή κατάσταση της δούλης⁸⁶ αλλά και για την εγκυρότητα της αγοραπωλησίας της επί ποινή ρήτρας⁸⁷.

Ο P.Euphr. 8 του 251 μ.Χ. είναι ένας εξαιρετικά ενδιαφέρων πάπυρος γιατί προέρχεται από περιοχή εκτός Αιγύπτου και, πιο συγκεκριμένα, από την περιοχή της Κοίλης Συρίας. Σε αυτόν καταγράφεται πώληση δούλης από τον Αβσαλμάς στο Σαμσαίο. Το όνομα της δούλης είναι Ιμμεδαβούς⁸⁸. Ως προς τα χαρακτηριστικά της, αναφέρονται η καταγωγή της, η ηλικία της, το χρώμα του δέρματος, το σχήμα του προσώπου, των φρυδιών, των ματιών⁸⁹ και της μύτης⁹⁰. Η τιμή της δούλης ορίζεται στα 700 δηνάρια. Σημαντικό στοιχείο ταυτοποίησης της δούλης είναι ότι ο πωλητής παρουσίασε έγγραφο (*καταγραφήν*), με το οποίο αποδεικνύει ότι αγόρασε ο ίδιος τη δούλη από τον Σατορνίλο εννέα μήνες πριν. Το γεγονός ότι μέσα σε μόλις εννέα μήνες η δούλη

⁸⁵ *καὶ τῶν ἐσομένων ἐξ αὐτῆς ἀπὸ τοῦ νῦν ἐγγόνων* (στ. 7).

⁸⁶ *ταύτην] τοιαύτην] ἀναπόριφον πλὴν ἱερᾶς ν[όσου καὶ ἐπαφῆς* (στ. 4-5).

⁸⁷ *ἐὰν δὲ ἐπέλθῳ] [ἢ μὴ βεβαιῶ ἢ] τε ἔφοδος ἄκυρος ἔστω κατὰ προσδοκίαν ἢ ὁ ὑπὲρ ἐμοῦ ἐπελευσόμενός σοι τῇ ὥνουνμένη ἢ τοῖς] [παρὰ σοῦ τὰ τε] βλάβη καὶ δαπανήματα καὶ ἐπιτίμου ὡς ἴδιον χρέος διπλὴν τὴν τιμὴν καὶ εἰς τὸ δημόσιον] [τὴν ἴσῃ καὶ] μηδὲν ἦσσαν ἢ πρᾶσις [κυρία ἔστω ὡς ἐν δημοσίῳ ἀρχεῖῳ κατακειμένη ἦν καὶ δισσήν σοι ἐξεδόμην* (στ. 10-13).

⁸⁸ Και σε αυτόν τον πάπυρο που δεν προέρχεται από την Αίγυπτο χρησιμοποιείται η φράση *ἢ καὶ εἴ τι ἐτέρῳ ὀνόματι καλεῖται ἢ κληθήσεται* (στ. 11-12), πράγμα που δείχνει ότι πλέον ομοειδή κείμενα έχουν αποκτήσει συγκεκριμένες φόρμουλες γραφής.

⁸⁹ Η φράση *εὖοφρον, εὐόφθαλμον* του κειμένου φαίνεται να είναι αρκετά συνηθισμένη σε παπύρους αυτής της περιόδου και περιοχής, όπως δείχνει και η χρήση του στον πάπυρο ο P.Euphr. 9 του 252 μ.Χ. Το λεξικό Liddell–Scott δίνει για τις δύο αυτές λέξεις αντίστοιχα τη μετάφραση *with fine eyebrows* και *with beautiful eyes, keen-eyed*. Νομίζουμε ότι αντί της μετάφρασης *ωραία φρύδια και μάτια*, θα ήταν προτιμότερη η με έντονα/μεγάλα φρύδια και μεγάλα μάτια, καθότι το μέγεθος χαρακτηριστικών του προσώπου είναι στοιχείο πιο αντικειμενικό από την εμφάνισή τους και, άρα, πιο κατάλληλο να προσδιορίσει τη δούλη.

⁹⁰ *γένει περιχώραν Νεσιβει, οὔσα<ν> ὡς ἐτῶν δεκατριῶν μ(ικρῶ) π(λέον) ἥ(ττω), λευκόχρουν, στρονγυλοπρόσωπον, εὖοφρον, εὐόφθαλμον, εὐθύρεινα* (στ. 12-14).

πωλήθηκε δύο φορές, δείχνει ότι ήταν συχνό το φαινόμενο της μεταπώλησης δούλου σε μικρό χρονικό διάστημα⁹¹ και για αυτό το λόγο είναι αναγκαία σε κάθε περίπτωση η προσκόμιση εγγράφων που να αποδεικνύει την κυριότητα του εκάστοτε ιδιοκτήτη.

Από την περιοχή της Κοίλης Συρίας προέρχεται και ο P.Euphr. 9 του 252 μ.Χ., στον οποίο ο Αυλαείας πωλεί στον Αβισαύτα στην τιμή των 550 δηναρίων τη δούλη του, Ουαρδαναία, και στην οποία δίνεται ως δεύτερο όνομα το Διάνη⁹². Για την ίδια δούλη δίνονται πληροφορίες για το χρώμα του δέρματος, το σχήμα προσώπου και ματιών, ενώ προστίθεται και αναφορά στην καταγωγή της⁹³. Η δούλη χαρακτηρίζεται ως αργυρώνητη, καθότι ο Αυλαείας την είχε αγοράσει από την Αυρηλία Ουεικτωρίνα. Στη συμφωνία συμπεριλαμβάνεται και η δυνατότητα επιστροφής στον πωλητή, σε περίπτωση που εντός εξαμήνου η δούλη ασθενήσει⁹⁴, ενώ διατυπώνεται και ρήτρα, βάσει της οποίας διασφαλίζεται ο αγοραστής από τυχόν αμφισβητήσεις της εγκυρότητας της συναλλαγής⁹⁵.

Στον P.Oxy. IX 1209 του 252 μ.Χ. ο Αυρήλιος Ασκληπιάδης αγοράζει από τον Αυρήλιο Σερήνο τη δούλη Τερέα, για την οποία δίνονται ως αναγνωριστικά στοιχεία η ηλικία της, το χρώμα του δέρματός της και ότι έχει ουλή⁹⁶. Μαζί με τη δούλη πωλείται και ο νεογέννητος γιος της⁹⁷ ο οποίος έχει όνομα που δυστυχώς δε διασώζει ο πάπυρος. Στο πλαίσιο της συναλλαγής, το αντίτιμο μητέρας και γιου ανέρχεται στις 2000 δραχμές. Ασφαλώς, δεν ήταν δυνατή η πώληση της δούλης-μητέρας χωριστά από το βρέφος της, όχι εξαιτίας ηθικών κωλυμάτων, που ενδεχομένως το απαγόρευαν, αλλά για πρακτικούς-χρησιμοθηρικούς λόγους. Αξιοσημείωτο είναι ότι και σε αυτόν τον πάπυρο γίνεται αναφορά στο «ιστορικό» της δούλης. Έτσι, πληροφορούμαστε ότι αρχικά βρισκόταν στην κατοχή της μητέρας του Αυρηλίου Ασκληπιάδη,

⁹¹ Βλ. και τον P.Vind.Bosw.7, στον οποίο αναφερθήκαμε πιο πάνω.

⁹² Παρά το ότι η δούλη μνημονεύεται με τα δύο διαφορετικά ονόματά της στον πάπυρο, ο συντάκτης του θεώρησε σωστό να προσθέσει τη γνωστή φόρμουλα [*ἢ καὶ εἴ τι νιν ἑτέρῳ ὀνόματι καλεῖται ἢ κληθήσεται* (στ. 11), δείχνοντας ότι ο νέος ιδιοκτήτης μπορεί να δώσει άλλο όνομα στη δούλη.

⁹³ *γένει Ὀρτηνὴν, οὗσαν ὡς ἐτῶν [---] λευκόχρουν, στρογγυλοπρόσωπον, εὐόφθαλμον* (στ. 11-12).

⁹⁴ *ἐὰν δὲ καὶ ὑπὸ ἱερᾶς νόσου ἐνοχληθῇ ἢ αὐτὴ δούλῃ ἐντὸς τῆς ἑγγιστ]α εξαμήνου, ἀναδοὺς τὴν τειμὴν παραλήμψεται [αὐτήν* (στ. 25-27).

⁹⁵ *καὶ [ἀναδέχεται ὁ ἀποδόμ]νος ὅπως ἐὰν τις ἀντιποιηθῇ τῆς πεπραμ-[ένης δούλης ἢ μέρ]ους αὐτῆς, αὐτὸν ἀποδόμενον σάντα διεγδική[σειν][, καθαροποιήσιν καὶ ἀπολύειν τὸν ἐνποιούμενον, εἰ δὲ μὴ, ἐκτίσι [ἦν εἴληφεν τιμὴν πα]ραχρῆμα διπλῆν, ὑπάρχειν δὲ καὶ οὕτως[τὴν δούλην τῷ πριάμενῳ]* (στ. 20-25).

⁹⁶ *δούλην ὀνόματι Τερέα ὡς (ἐτῶν) κα μελίχρο(υν) ο(ύλῃ)* (στ. 15).

⁹⁷ *ἦνπερ δούλην σὺν [τ]ῷ ὑποτιθίῳ αὐτόθι παρείλ[φ]εν ὁ πριάμενος παρὰ τοῦ [ἀ]ποδομένου* (στ. 17-18).

της Αυρηλίας Λουκίλλας, η οποία την πούλησε στον Αυρήλιο Σερήνο 5 χρόνια πριν. Για την κατάσταση της δούλης και του τέκνου της δίνονται διαβεβαιώσεις και επιπλέον αναφέρεται ότι έχει πραγματοποιηθεί στην προηγούμενη αγοραπωλησία *ἀνάκρισις*⁹⁸.

Ο P.Oxy. LV 3784, που τοποθετείται χρονικά το 281/2 μ.Χ., είναι κείμενο *ἀνακρίσεως*. Πιο συγκεκριμένα, η Αυρηλία Σενοσίρις επιθυμεί να προχωρήσει σε πώληση της δούλης της, Ισιδώρας. Για το λόγο αυτό εκθέτει κάποια βασικά στοιχεία της, όπως την ηλικία, τον τρόπο απόκτησής της από την ίδια, την καταγωγή της και κάποια σωματικά χαρακτηριστικά⁹⁹. Πριν ολοκληρωθεί η συναλλαγή, οι δύο συμβαλλόμενες ζητούν από τον Αυρήλιο Ιέρακα και τους συνεργάτες του, οι οποίοι είναι δημόσιοι λειτουργοί επιφορτισμένοι με το καθήκον της *ἀνακρίσεως*, να προβούν σε προκαταρκτική εξέταση της δούλης. Και σε αυτή την περίπτωση δεν αναφέρεται το συμφωνηθέν αντίτιμο.

Ο P.Oxy. XLI 2951 του 267 μ.Χ. είναι μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα περίπτωση δίγλωσσου κειμένου. Ο Μαρίας Βαρσίμις πωλεί¹⁰⁰ μέσω του πατέρα του Βαρσίμι Βάσσου, δεκαδάρχη, δηλαδή στρατιωτικού, στον Αυρήλιο Απολλώνιο, ο οποίος είναι *ὀπίων* (=υπασπιστής), τη δούλη Νίκη¹⁰¹, που είναι Αράβισσα στην καταγωγή. Για τη συγκεκριμένη δούλη δε δίνεται μητρώνυμο,

⁹⁸ *ταῦτα τοιαῦτα [ἀναπόρρ]ιφα ἐκτὸς ὄντα ἱερ[ᾶς] νόσου καὶ ἐπαφῆς, ἀνα[κριθείση]ς τῆς Τερεῦτος ὡς διὰ τοῦ προτέρου χρηματισμοῦ [δηλοῦται]* (στ. 18-21).

⁹⁹ *δούλην Ἰσιδώραν ἐπικεκλ(ημένην) Λαμπ[ρο]τύχην οὕσαν πρὸς τὸ ἐνεστὸς ἔτος (ἐτῶν) ιβ οἰκογενῇ ἐκ [μ]ητρὸς Ἀλεξάνδρας δούλης μου λευχρουν τετανότριχα* (στ. 7-10). Διαπιστώνουμε και σε αυτόν τον πάπυρο την απόδοση δεύτερου ονόματος στη δούλη, καθώς, επίσης, και όσο το δυνατόν ακριβέστερη περιγραφή της με αναφορά σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (χρώμα δέρματος και υφή μαλλιών) αλλά και σε στοιχεία που κατοχυρώνουν την κατοχή της Αυρηλίας Σενοσίριος επί της δούλης, όπως η αναφορά στο ότι είναι *οἰκογενῆς* και η κατονομασία της μητέρας της δούλης.

¹⁰⁰ Είναι γεγονός ότι στους στ. 31-2 του παπύρου καταγράφεται ότι *Βαρσίμις Βάσσος δεκάδαρχος πέπρακα καὶ ἀπέσχον τὴν τιμὴν καὶ ὡμολόγησα ὡς πρόκιτε*. Ωστόσο ίσως αυτή η διατύπωση δεν πρέπει να ληφθεί κυριολεκτικά υπόψη, μια και στους στ. 6-7 αναφέρεται ότι *sporondit Barsimes Bass[u]s dec(urio) . . . ἢε filio suo Maria Barsime <e> numero s(upra) s(cripto)* και στους στ. 19-22 *Μαρίας Βαρσίμις Σαλαράτος ἀριθμοῦ καταφράκτων, δι' ἐμοῦ τοῦ πατρὸς κατέχοντος αὐτὸν ὑπὸ τῇ χηρῇ κατὰ τοὺς Πωμέων νόμου[ς], Βαρσιμις Βάσσος δεκαδάρχου εἵλης τῆς αὐτῆς, πέπρακα τῷ Αὐρηλίῳ Απολλωνίῳ*.

¹⁰¹ Και στην περίπτωση αυτή έχουμε διπλή ονομασία δούλης, μια και στους στ. 22-23 αναφέρεται *τὴν δούλην Νίκη*ν ἐπικεκλημένην Μετεθεν. Ωστόσο, για την ίδια δούλη, στους στ. 29-30 αναφέρεται *καὶ βεβεῶ τὴν δούλην Νίκη*ν ἐπικαικλημένην Σαπρίκιν. Αυτό το στοιχείο πιθανότατα δείχνει πως είτε ότι ο καινούργιος ιδιοκτήτης της άλλαξε το δεύτερο όνομα, είτε ότι εξ αρχής η δούλη είχε τρία ονόματα, γεγονός που δεν μαρτυρείται για περίπτωση δούλης σε άλλους παπύρους.

παρά μόνο η διαβεβαίωση για την καλή της κατάσταση¹⁰². Αξίζει να σημειωθεί ότι δε μνημονεύεται η ηλικία της δούλης ως στοιχείο ταυτοποίησής της. Η τιμή ανέρχεται στα 2250 δηνάρια.

Στον πάπυρο SPP XX 71 του 269 μ.Χ. ο Αυρήλιος Κολλούθος πωλεί για το ποσό των 5000 δραχμών στην Κοπρίλλα τη δούλη του, της οποίας το όνομα, λόγω φθοράς του παπύρου, δε μαρτυρείται. Για τη συγκεκριμένη δούλη αναφέρονται ως στοιχεία ότι είναι θυγατέρα δούλης, η ηλικία της και ότι είναι αγοραστή¹⁰³. Γίνεται αναφορά, επίσης, στο ότι μεταβιβάζεται στην αγοράστρια και η κατοχή των απογόνων της δούλης¹⁰⁴. Είναι χαρακτηριστικό ότι γίνεται μνεία στον προηγούμενο ιδιοκτήτη της δούλης αλλά και στο αξίωμά του¹⁰⁵. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη μνεία στην *ἀνάκρισιν*¹⁰⁶, που έχει προηγηθεί, φαίνεται ότι γίνεται, για να αποτραπεί ενδεχόμενη αμφισβήτηση κυριότητας της δούλης από τρίτους μέσω πλαστογραφιών ή ακόμα και ευθείας αμφισβήτησης του τρόπου απόκτησής της. Και σε αυτόν τον πάπυρο, επίσης, μνημονεύονται αυστηρές ρήτρες ενάντια στην αμφισβήτηση της εγκυρότητας της αγοραπωλησίας¹⁰⁷.

Ο P.Oxy. XLIX 3477 του 270 μ.Χ. είναι το κείμενο *ἀνακρίσεως*, δηλαδή προκαταρκτικής εξέτασης δούλης πριν την ολοκλήρωση της πώλησης. Πιο συγκεκριμένα, ο Αυρήλιος Θέων έχει την πρόθεση να αγοράσει από την Αυρηλία Αίλο[....] τη δούλη Εύπλοια, που είναι Αιγύπτια στην καταγωγή, ηλικίας 16 ετών και με πρόβλημα όρασης στο δεξιό οφθαλμό¹⁰⁸. Δε μαρτυρείται το ακριβές αντίτιμο της αγοραπωλησίας, κάτι αναμενόμενο, δεδομένου ότι το κείμενο δεν είναι το καθαυτό συμβόλαιο της αγοραπωλησίας.

Ο P.Stras. IV 264 τοποθετείται χρονικά μεταξύ 279 και 282 μ.Χ. και καταγράφει την πώληση της δούλης Στρατονίκης. Πωλήτρια είναι η Αυρηλία Ροδίνη, η οποία δηλώνεται ως απελεύθερη και μάλιστα μνημονεύεται το όνομα της προηγούμενης ιδιοκτήτριάς της, της Ευδαιμονίδας¹⁰⁹.

¹⁰² οὖσαν ἐκτὸς εἰεράς νόσου [κα]ῖ [ἐπα]φῆς (στ. 23-24).

¹⁰³ τὴν ὑπάρχουσαν αὐτῷ ὠνητὴν δούλην ὡς (ἐτῶν) ιγ [--- θυγατέρα ---] ὕγχιος δούλης (στ. 6-7).

¹⁰⁴ καὶ τῶν ἐσομένων ἐξ αὐτῆς ἀπὸ τοῦ νῦν ἐγγόνων (στ. 13).

¹⁰⁵ ἥγπερ ἐώνηται πα[ρ]ὰ Αὐρηλίου Βησᾶ Μενενέβθιος ἱερέως Ἀπόλλ[ω]νος κώμης (στ. 7).

¹⁰⁶ τοῦ βιβλίου δίδου τῆς ἀνακρίσεως τὸ ἀντίγραφον ἐξῆς ὑποτέτακται (στ. 10).

¹⁰⁷ ἐὰν δὲ ἐπέλθῃ ἢ τε ἔφοδος ἄκυρος ἔστω καὶ προσανοτιστάτω ἢ ὁ ὕπ[ε]ρ αὐτοῦ τοῦ πωλοῦντος [ος] [ἐπελευσόμενος ---] τὰ τε βλάβη ἢ καὶ δαπανήματα καὶ ἐπιτίμου ὡς ἴδιον χρέος διπλὴν τὴν τιμὴν [καὶ ε]ῖς [τὸ δημόσιον τὴν ἴσιν ---] (στ. 17-19).

¹⁰⁸ δούλην Εὐπλοίαν ἐγγενῇ Αἰγύπτῳ ὡς (ἐτῶν) ις ὑπόστραβον ὀφθαλμῷ δεξιῷ (στ. 13-15).

¹⁰⁹ παρὰ Αὐρηλίας Ροδί[ν]ης ἀπελευθέρως Εὐδαιμονίδος (στ. 5).

Από το όνομα του αγοραστή έχουν σωθεί μόλις δύο γράμματα και το μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι είναι άνδρας, λόγω της χρησιμοποιούμενης μετοχής αρσενικού γένους¹¹⁰. Για την καλή σωματική κατάσταση της δούλης δίνονται οι συνήθεις διαβεβαιώσεις, ενώ η τιμή πώλησής της ανέρχεται στα 7 τάλαντα¹¹¹. Για τη συγκεκριμένη δούλη, λόγω φθοράς του παπύρου πιθανότατα, δεν αναφέρονται βασικά χαρακτηριστικά, όπως ηλικία, σωματικά χαρακτηριστικά και μητρώνυμο.

Στον SB VI 9216 του 285 μ.Χ. η Αυρηλία ή Ησυχία προχωρά στην πώληση της δούλης της Φιλαδέλφιον¹¹². Το όνομα του αγοραστή δε μαρτυρείται πλήρως¹¹³, λόγω φθοράς του παπύρου. Αναφορικά με τη δούλη, τα στοιχεία που δίνονται αφορούν την εμφάνισή της¹¹⁴, ωστόσο οι φθορές στον πάπυρο δεν επιτρέπουν σαφή προσδιορισμό της ηλικίας της ούτε και του τρόπου με τον οποίο βρέθηκε στην ιδιοκτησία της πωλήτριας. Η τιμή πώλησής της ανέρχεται στα 8 τάλαντα.

Στον P.Lips. I 4 του 293 μ.Χ. η Αυρηλία Κυριλλούς αγοράζει για το ποσό των 15 ταλάντων από τον Αυρήλιο Κάστορα Ευδαίμονα τη δούλη Στεφάνη, που έχει ως δεύτερο όνομα το Στεφανούν¹¹⁵, και ταυτόχρονα δίνεται στη νέα ιδιοκτήτρια κυριότητα επί των απογόνων της δούλης. Ως επιπρόσθετο στοιχείο καταγράφεται η ηλικία της δούλης, η καταγωγή της, καθώς επίσης και σωματικά χαρακτηριστικά (με ίσια μύτη και με ουλή στο άνω μέρος του δεξιού αστραγάλου)¹¹⁶. Επιπλέον, καταγράφεται η φράση *τοιαύτην ἀναπόρριπον ἐκτὸς οὕσαν ἰερᾶς νόσου καὶ ἐπαφῆς*, ως απόδειξη της σωματικής υγείας της δούλης. Στο πλαίσιο αυτό αναφέρεται και το ότι η αγοράστρια έχει πιο πριν εξετάσει την κατάσταση της δούλης (*ἀνάκρισις*). Στο χαρακτηρισμό της δούλης ως *κτητικῆς*, δηλαδή ότι αγοράστηκε σε προηγούμενη περίοδο, οδηγεί η ρητή αναφορά στον προηγούμενο ιδιοκτήτη της, τον Ωριγένη Σωφρά. Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι και σε αυτόν τον πάπυρο καταγράφονται αναλυτικά όλες οι διαδικασίες που

¹¹⁰ *παρ]ὰ τοῦ ὠνούμενου Θέ[---]* (στ. 15).

¹¹¹ *[ταύτην τοιαύτην ἀναπόρριπον πλὴν ἰερᾶς νόσου καὶ ἐπ]αφῆς vac. ? τειμῆς τῆς συμπ[εφωνημένης ὑπὲρ τῆς] [αὐτῆς δούλης Στρατονίκης ἀργυρίου σεβαστοῦ νομί]σματος τάλαντων ἑπτὰ [---]* (στ. 13-14).

¹¹² Ασφαλώς, δεν παραλείπεται και σε αυτόν τον πάπυρο η δυνατότητα αλλαγής του ονόματος της δούλης: *[δούλης ὀνόματι --- ἐπικεκ]λημένης Φιλαδελφίου εἰ κέ τι ἐτέρ[ω ὀνόματι καλεῖται ἢ κληθήσεται,]* (στ. 12).

¹¹³ *ἐπ]ηκολούθηκα τῇδε τῇ διεκβολῇ καὶ ἀπ[έσχικα παρὰ Αὐρηλίου --- τοῦ] [καὶ --- ριωνος ---]* (στ. 10-11).

¹¹⁴ *[γένει ---, ὡς (ἐτῶν) . . , --- σ]τρογγυλοπροσώπου εὐοφθάμ[ου ---]* (στ. 13).

¹¹⁵ *ὁ]νόματι Στεφάνην ἐπικεκλημένην [Στε]φανοῦν* (στ. 11-12). Η συχνότητα και η ευχέρεια αλλαγής ονομάτων είναι εμφανής και σε αυτόν τον πάπυρο, μια και παρόλο που ήδη μαρτυρούνται δύο ονόματα της δούλης, χρησιμοποιείται και η φράση *ἢ καὶ τίνει ὀνόματι καλεῖται [ἢ κληθήσεται]* (στ. 12).

¹¹⁶ *γένει Κρητικὴν εὐθύρινα οὐλή]ν ἔχουσ[α]ν ἄνωτέρω ἀστραγάλου δε[ξιού] ποδὸς ὡς (ἐτῶν) κ* (στ. 12).

έγιναν κατά την προηγούμενη αγοραπωλησία της δούλης. Περιττό να τονίσουμε ότι μια τέτοια αναφορά, πέρα από τυπικούς, εδράζεται και σε ουσιαστικούς λόγους, καθώς αποδεικνύει την εγκυρότητα και της παρούσας συναλλαγής. Η εγκυρότητα της συναλλαγής επισφραγίζεται και από τις κυρώσεις που μνημονεύονται για την περίπτωση ακύρωσης της συμφωνίας¹¹⁷.

Για το περιεχόμενο του P.Ryl. IV 709 του 294-296 μ.Χ. δεν μπορούμε να είμαστε απολύτως σίγουροι, ωστόσο από τα συμφραζόμενα φαίνεται ότι είναι κείμενο αγοραπωλησίας δούλης. Η δούλη χαρακτηρίζεται ως *οίκογενής*, και με την πώλησή της ο αγοραστής αποκτά δικαιώματα και επί των απογόνων της¹¹⁸. Η φθορά που έχει υποστεί ο πάπυρος είναι πολύ μεγάλη και δεν επιτρέπει ασφαλή συμπεράσματα, ωστόσο φαίνεται ότι και εδώ γίνεται αναφορά στο ενδεχόμενο ακύρωσης του συμβολαίου της αγοραπωλησίας¹¹⁹.

Ο P.Bodl. I 44 του 310 μ.Χ. καταγράφει αγοραπωλησία δούλης. Ο πωλητής ενδέχεται να είναι ο Αυρήλιος Λιβεράλιος, αν και οι φθορές που έχει υποστεί ο πάπυρος δεν επιτρέπουν απόλυτη βεβαιότητα. Για τη δούλη δίνονται πληροφορίες, όπως η ηλικία της, το χρώμα του δέρματός της και η τιμή στην οποία πωλήθηκε¹²⁰. Είναι σημαντικό το ότι η μικρή αυτή δούλη δε φαίνεται να συνοδεύεται από τη μητέρα της, γεγονός που, σε συνδυασμό με άλλους παπύρους, επιτρέπει να εξαγάγουμε το συμπέρασμα ότι η ηλικία των 3 ετών είναι τέτοια που μπορούσε να πωληθεί αυτόνομα κάποια δούλη. Επιπλέον, το ύψος του τιμήματος (15 τάλαντα) σε συνδυασμό με την ηλικία της δούλης (και άρα την προφανέστατη έλλειψη οποιασδήποτε τεχνικής εξειδίκευσής της) αλλά και της αβεβαιότητας αναφορικά με την επιβίωσή της, δείχνουν ότι πρόκειται για μια περίοδο πολύ μεγάλης έλλειψης δουλικών χεριών στην παραγωγή, καθώς επίσης και πληθωριστικών πιέσεων.

Ο πάπυρος SB V 8007 του 300-350 μ.Χ. αναφέρει ότι ο ιδιοκτήτης πωλεί στην Αρτεμιδώρα, στην τιμή των 2000 δραχμών, τη δούλη του, Αλιανού¹²¹. Ως αναγνωριστικά στοιχεία της

¹¹⁷ *καὶ μὴ ἐπελεύσεσθαι αὐτὸν μηδ' ἄλλον ὑπὲρ αὐ[τ]οῦ [ἐπὶ τὴν ὠνούμενην μηδ' ἐπὶ τοὺς π]αρ' αὐτῆς περὶ μηδενὸς τῆσδ[ε] τῆ[ς] πράσ[ε]ως τρόπῳ μηδενί, ἐὰν δὲ [ἐ]πέλθῃ [ἢ μὴ βεβαιώσῃ, ἢ τ' ἔφοδος ἄκυρος ἔστ]ω καὶ προσαποτίσει ἢ ὁ ὑπὲρ αὐ[τ]οῦ ἐπ[ε]λ[ε]υσό[μ]ε[ν]ος τῇ ὠνούμενῃ ἢ [τ]οῖς παρ' [αὐτῆς] τὰ τε βλάβη καὶ δαπανήματα καὶ ἐπιτίμο[υ] ὡς εἰδὶον χρέος διπλῆν [τ]ὴν τιμῇ[ν] [κα]ὶ εἰς τὸ δημόσιον τὴν ἴσιν (στ. 26-30).*

¹¹⁸ [--- καὶ τῶ]ν ἐκγόνων (στ. 9).

¹¹⁹ [--- περὶ μηδέν[ος] τ]ῆσδε τῆς [πράσεως ---] (στ. 11).

¹²⁰ (ἐτῶν) γ μελίχ[ρουν] τιμῆς τῆς πρὸς ἀλλήλους συμπεφωνη[μένης] ἀ[ρ]γυρίου νομίμα[τος] τάλαντα . . . κοντα (στ. 3-4).

¹²¹ Και για τη συγκεκριμένη δούλη δίνεται δεύτερο όνομα (*Καλημέρα*) αλλά και η δυνατότητα να μετονομαστεί, προφανώς από το νέο της ιδιοκτήτη: *δούλην Α[ί]λα[νοῦν] ὀνόματι Καλημέραν ὡ[ς] ἐτῶν εἴκοσι οὐλόκομον [ἦ] κὲ τίτι ὀνόματι καλεῖται ἢ καὶ κληθήσεται* (στ. 3-4).

αναφέρονται η ηλικία της και η υφή των μαλλιών της¹²², ενώ, επιπροσθέτως, δηλώνεται πως ο έως τώρα ιδιοκτήτης της την προμηθεύτηκε αγοράζοντάς την¹²³. Ρητά ο πωλητής δεσμεύεται για την καλή σωματική κατάσταση της δούλης¹²⁴ και για τη συνολικότερη συμπεριφορά της¹²⁵. Στον πάπυρο, επίσης, καταγράφονται και οι ρήτρες που θα καταβάλει ο πωλητής σε περίπτωση αμφισβήτησης της εγκυρότητας του συμβολαίου¹²⁶.

Αν και στην αγοραπωλησία που μαρτυρείται στον P.Ammon II 48 του 348 μ.Χ. δε γνωρίζουμε τα ονόματα των συμβαλλομένων, λόγω της φθοράς του παπύρου, φαίνεται ότι είναι αδέρφια¹²⁷. Η μεταξύ τους συμφωνία αφορά την πώληση του 50% των δούλων, οι οποίοι είναι όλοι τέκνα της ίδιας μητέρας που κατονομάζεται¹²⁸. Ως αποτέλεσμα αυτής της συναλλαγής,

¹²² *ὡ[ς] ἐτῶν εἴκοσι οὐλόκομον* (στ. 4).

¹²³ *τὴν ὑπάρχουσάν μο[ι καὶ] ἐλθοῦσαν εἰς ἐμὲ ἀπὸ δικ[αί]ου ὥνης γενομένης εἰς ὄνομά μου καὶ τοῦ προκειμένου βεβαιωτοῦ ὑπὸ Αὐρηλίου Ἀήτου* (στ. 3). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο πωλητής επικαλείται μάρτυρα για το γεγονός ότι η δούλη έχει αγοραστεί από τον ίδιο, μέσω συναλλαγής. Αυτή η σπουδή θα μπορούσε να αποδοθεί στο ότι πρέπει να υπάρχει τεκμηρίωση, προφορική ή γραπτή, κάθε μεταβολής στην ιδιοκτησία ενός δούλου, ώστε να μην υπάρχουν αμφισβητήσεις αναφορικά με το ιδιοκτησιακό του καθεστώς.

¹²⁴ *ἐκτὸς [ἰ]ερᾶς νόσου καὶ ἐπαφῆς [κ]αὶ ἀνεπίλημpton ἀπὸ δαίμονος* (στ. 5). Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η συμπλήρωση *[κ]αὶ ἀνεπίλημpton ἀπὸ δαίμονος* της τυπικής φράσης *ἐκτὸς [ἰ]ερᾶς νόσου καὶ ἐπαφῆς*. Το επίθετο *ἀνεπίλημpton* στους μεταχριστιανικούς παπύρους χρησιμοποιείται είτε για παραχώρηση εδαφών σε απελεύθερους (βλ. π.χ. M.Chr 361 του 355 μ.Χ. ή τον P.Oslo III 129 του 3^{ου} αιώνα μ.Χ.) είτε ως χαρακτηρισμός της καλής κατάστασης ζώων προς πώληση (βλ. π.χ. P.Kell. I 34 του 315 μ.Χ., P.Oxy. XXXXIII 3145 των αρχών του 4ου μ.Χ. αιώνα και SB VI 9214 του 311 μ.Χ.). Μόλις σε μία περίπτωση μεταχριστιανικού παπύρου, στον P.Giss. I 55, πιθανότατα του 4^{ου} – 5^{ου} αιώνα μ.Χ., το επίθετο *ἀνεπίλημpton* χρησιμοποιείται για άνθρωπο, και μάλιστα για να χαρακτηριστεί ο βίος του ως εξαιρετικός, μη επιλήψιμος. Στον πάπυρο, που εξετάζεται εδώ, φαίνεται ότι η φράση *ἀνεπίλημpton ἀπὸ δαίμονος* ουσιαστικά συμπληρώνει, αν δεν επαναλαμβάνει το νόημα της φράσης *[ἰ]ερᾶς νόσου καὶ ἐπαφῆς*. Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα για την εξέλιξη της σκέψης η μετάβαση από μία νόσο που χαρακτηρίζεται *ιέρᾳ* σε μία νόσο που ο ασθενής «κατέχεται» από κάποιο δαίμονα. Μια τέτοια αντίληψη, επιρροή πιθανώς από την εβραϊκή ή τη χριστιανική πολιτισμική παράδοση, ίσως δεν είναι άσχετη και με την αναφορά που γίνεται στην πόλη Βερενίκη -σημερινή ονομασία Aqaba- (στ. 4) στην περιοχή του Σινά, πολύ κοντά δηλαδή στα κέντρα της εβραϊκής παράδοσης και του χριστιανισμού.

¹²⁵ *πισ[τὴν κ]αὶ ἄδραστον οὖσαν* (στ. 5).

¹²⁶ *ἐ[ὰν δὲ ἐπ]έλθω ἢ μὴ βεβαιῶ, ἢ [τ]ε ἔφοδος ἄκυρος ἔστω καὶ προσαποτίσω ἢ ὁ ὑπὲρ ἐμοῦ ἐπελευσόμενός σοι τῇ ὠνούμενῃ ἢ τοῖς παρὰ σοῦ τά τε βλάβη καὶ δαπανήμ[ατα] καὶ ἐπιτίμου [ὥς ἴ]διον χρέος διπλ[ῆ]ν τὴν τιμὴν κ]αὶ εἰς τὸ δημόσιον τὴν ἴσιν καὶ μηδὲν ἦσσαν [ἢ πρᾶσις] κυρία, ἣν καὶ δισ[τὴν] ἐξεδόμην ---]* (στ. 10-12).

¹²⁷ *τοῦ ἀδελφοῦ μου ἀρρενικῶν τε καὶ θηλυκῶν Ζήνωνος καὶ Ανατέλλοντος καὶ [---]* (στ. 2).

¹²⁸ *πάντων ἐκ μητρὸς [Νίκης(?)]* (στ. 3).

φαίνεται ότι ο αγοραστής αποκτά την απόλυτη κυριότητα επί των δούλων¹²⁹. Μεταξύ των δούλων συγκαταλέγονται και γυναίκες, όπως η Ισιάδα, μαζί με το τέκνο της. Φαίνεται πιθανό ότι, για να μην αναφέρεται το όνομα του τέκνου, αυτό θα είναι μικρής ηλικίας και για αυτό αδύνατο να αποκοπεί από τη μητέρα του και να πωληθεί ανεξάρτητα από αυτήν¹³⁰.

Στον P.Kell. I 8 του 362 μ.Χ. αναφέρεται ότι ο Αυρήλιος Ψάις και η σύζυγός του η Τατούπ πωλούν τη δούλη τους στον Αυρήλιο Τιθοέα. Το όνομα της δούλης δεν αναφέρεται, μολονότι ο πάπυρος διατηρείται σχεδόν ακέραιος με ελάχιστες φθορές¹³¹. Αναφέρεται, επίσης, στο κείμενο ότι η σύζυγος του πωλητή, η Τατούπ, θήλασε το βρέφος, κάτι που δείχνει ότι η μητέρα της δούλης είχε πεθάνει κατά τον τοκετό ή αμέσως μετά. Προφανώς, μέρος της συμφωνίας ήταν ο θηλασμός της Τατούπ με αποζημίωση από τον Αυρήλιο Τιθοέα και η δέσμευση του τελευταίου ότι θα αγοράσει τη δούλη σε τιμή που είχε προσυμφωνηθεί¹³².

Ο πάπυρος P.Cair.Masp. I 67120 του 567-568 μ.Χ. έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς σταδιακά η, σε μεγάλο βαθμό, συγκεκριμένη δομή και ορολογία των εγγράφων πώλησης δούλων γίνεται σε αυτόν πιο πλούσια και περιγραφική. Έτσι, στο συγκεκριμένο πάπυρο πωλούνται η Ευλογία και η Ροδού, μητέρα και κόρη αντίστοιχα, στον Ιωάννη, ο οποίος δηλώνεται ως *τρακτευτής*, δηλαδή διοικητής επαρχίας. Οι δύο δούλες χαρακτηρίζονται *οίκογενείς* και δίνονται διαβεβαιώσεις για την καλή τους υγεία και για τη συμπεριφορά τους¹³³. Στον πάπυρο αυτό διαπιστώνουμε σοβαρές λεξιλογικές διαφορές σε σχέση με τους προγενέστερους, διαφορές που δίνουν άλλο υφολογικό στίγμα στο κείμενο. Πέρα από το ρητορικό στοιχείο, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο στις υφολογικές αυτές καινοτομίες να αποτυπώνεται και η έντονη

¹²⁹ [πρὸς τὸ] σὲ κυριεύειν καὶ ἐ[πι]κρατ(εῖν) καὶ πᾶσαν δεσποτ(εῖαν) ἔχειν ἀπὸ τῆς σήμερον ἐπὶ τὸν ἅπαντα [χρόνον ---] (στ. 4-5).

¹³⁰ Έχουμε την τύχη το όνομα της Ισιάδας να αναφέρεται σε δύο σημεία στον πάπυρο: καὶ Ἰσιάδος καὶ τοῦ ταύτης παιδίου (στ. 3) καὶ Ἰσιάδος σὺν παι[δ]ίῳ (στ. 21). Και στις δύο περιπτώσεις το όνομα και το φύλο του τέκνου δεν αναφέρονται, ένδειξη ότι είναι ακόμα πολύ μικρής ηλικίας. Επιπλέον, αν λάβουμε υπόψη τον P.Bodl. I 44 του 310 μ.Χ. στον οποίο η δούλη πωλείται ανεξάρτητα από τη μητέρα της, είναι δυνατό να θεωρήσουμε ότι το παιδί είναι κάτω των 3 ετών.

¹³¹ Στον πάπυρο η φράση έχει ως εξής (στ. 4-5): τὴν ὑπάρχουσαν ἡμῖν δο[ύ]λην χαμαίρετον τροφευθεῖσαν ὅπ' ἐμοῦ τῆς προκειμένης γυναικὸς τῷ ἐμαντῆς γάλακτι. Η λέξη *χαμαίρετον* είναι ιδιαίτερα προβληματική, μια και δεν εμφανίζεται καθόλου στο λεξιλόγιο των παπύρων αλλά και γενικότερα στα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Για αυτούς τους δύο λόγους, δεν μπορεί να αποκλειστεί να είναι αυτό το όνομα της δούλης.

¹³² Η τιμή της δούλης ορίζεται στα δύο χρυσά νομίσματα: καὶ ἀπέσχομεν τὴν τιμὴν ἐν χρυσοῦ νομισματίοις δυσι (στ. 15).

¹³³ (καὶ εὐτακτης διαθέσεως καὶ καθαρᾶς προαιρέσεως, ὥς ὑμῖν πέπρακα καλῇ καὶ πιστῇ αἰρέσει, δίχα κρυπτοῦ πάθους καὶ ἱερᾶς νόσου \καὶ σινοσίας/ καὶ ἐπαφῆς, ἀδράστως ὑπουργούσας καὶ ἀρραδιουργήτως (στ. 4-6).

ανάγκη των συμβαλλόμενων μερών για διαβεβαιώσεις αναφορικά με την εγκυρότητα της πώλησης¹³⁴.

Στον SB XVIII 13173, που χρονολογείται το 629 μ.Χ., οι πωλητές, Πατερμούθις και Ανατόλιος, μνημονεύουν το όνομα, την εθνικότητα, τον τόπο καταγωγής και την ηλικία της δούλης¹³⁵, την οποία πωλούν στην Αυρηλία Ισιδώρα. Στην αγοράστρια παραχωρείται και η κυριότητα επί των μελλοντικών τέκνων και εν γένει των απογόνων¹³⁶ της Αταλούς¹³⁷. Το αντίτιμο ορίζεται σε 4 χρυσά νομίσματα. Εξαιρετικά ενδιαφέρον στοιχείο του παπύρου είναι ότι πρόκειται για δούλη που είχε αγοραστεί από τον Πατερμούθι και τον Ανατόλιο από Αιθίοπες δουλεμπόρους¹³⁸, ένδειξη ότι το δουλεμπόριο πλέον δεν αφορούσε κατακτημένους από τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία πληθυσμούς, μια και η επέκτασή της είχε ολοκληρωθεί αιώνες πριν, αλλά πληθυσμούς άλλων περιοχών. Οι πωλητές βεβαιώνουν την εγκυρότητα της αγοραπωλησίας με τη διατύπωση σαφούς ρήτρας¹³⁹. Εντύπωση στο συγκεκριμένο πάπυρο, που διαφοροποιείται από άλλους προγενέστερους του ίδιου είδους, προκαλούν η έκτασή του, οι επαναλήψεις (αυτολεξεί ή σε βασικές διατυπώσεις) αλλά και τα καινοφανή στοιχεία στη διατύπωση και τη δομή του. Ως προς την έκταση, διαπιστώνουμε ότι είναι η πρώτη φορά που συμβόλαιο αγοραπωλησίας, και μάλιστα μόνο μίας δούλης, είναι τόσο μεγάλο¹⁴⁰. Όσον αφορά τις επαναλήψεις¹⁴¹, διαπιστώνουμε

¹³⁴ Για παράδειγμα φράσεις όπως *προπρ[ια]ταρίαν* ?, *μη προυποκει[μένας] οία [δήποτε]* . . . *όφειλῃ μή\τε/ συναλλάγματι ἢ πράγματι ἢ οἷα δήποτε ἀφορμῇ καὶ σκῆψει* (στ. 1-2) *εὐτακτης διαθέσεως καὶ καθαρᾶς προαιρέσεως* (στ. 4-5) *δίχα κρυπτοῦ πάθους [...] \καὶ σινοσίας/ [...]\ἀδράστως ὑπουργούσας καὶ ἀρραδιουργήτως* (στ. 5-6), δεν αποτελούν απλή παραλλαγή των φράσεων που απαντήθηκαν σε παπύρους προηγούμενων χρόνων. Είναι σαφές ότι στους παπύρους και στο λεξιλόγιό τους αποτυπώνεται η είσοδος σε μία καινούργια φάση της Ρωμαιοβυζαντινής Ιστορίας και της ανθρωπίνης Ιστορίας γενικότερα.

¹³⁵ *δ[ούλην] Μαύραν Ἀταλοῦν τῷ ὀνόμ(α)τ(ι) μετακληθεῖσαν νυνὶ παρὰ [σοῦ] Εὐτυχίαν ὡς ἐτῶν δώδεκα πλέω ἔλαττον [Ἀ]λῶαν τῷ γένι* (στ. 25-27).

¹³⁶ *μετὰ τῶν] σὺν θ(εῶ) τεχθησομέ(νων) ἐξ αὐτῆς τέκνων* (στ. 50-51).

¹³⁷ Στη δούλη δίνεται και δεύτερο όνομα, το οποίο το επιλέγει η νέα ιδιοκτήτρια, όπως ρητά αναφέρεται στους στ. 36-38: *τῆς αὐτῆς δούλης Μαύρας Ἀταλοῦν τῷ ὀνόματι μετα[κλη]θεισαν νυνὶ παρὰ σοῦ Εὐτύχειαν*.

¹³⁸ *τὴν διαφέρου[σαν] ἢ\μῖν καὶ περιελθοῦσαν εἰς ἡμᾶς ἀπὸ δικαίου ἀνα[λογία]ς παρὰ τῶν ἄλλων σωματεμπόρ(ων) τῶν Αἰθιόπων* (στ. 23-25).

¹³⁹ *ἐὰν δὲ ἐπέλθομεν ἢ μὴ βεβαιώσομεν καὶ ἀποσοβήσομεν, ἢ μὲν ἔφ[ο]δος ἄκυρος ἔστω [κ]αὶ προσαποτίσω ἢ ὁ ὑπὲρ {ὑπὲρ} ἡμῶν ἐπὶ σὲ τὴν ὠνουμένην ἢ ἐπὶ τοὺς παρὰ σοῦ μεταπαραλημμομέ(νους) τὰ τε βλάβη καὶ δαπανήματα πάντα καὶ ἐπιτίμου λόγῳ ὡς ἴδιον χρέος τὴν προ[γ]ερα[μμι]ε τ[ι]μὴν διπλὴν καὶ πάντα τὰ ἀναλώματα ἢ ζημιώματα διπλᾶ* (στ. 75-82).

¹⁴⁰ Αξίζει να σημειώσουμε ότι το κείμενο του παπύρου ξεπερνά τους 160 στίχους.

σωρεία επαναλήψεων για πολλά θέματα, όπως για τη μεταβίβαση κυριότητας, για την καλή κατάσταση της δούλης, για τον προσδιορισμό του προς πώληση αντικειμένου, για το αντίτιμο κ.α., επαναλήψεις που δεν μπορούν να χαρακτηριστούν τυχαίες, αλλά μάλλον στόχο έχουν να κατοχυρώσουν με κάθε δυνατό τρόπο το αξιόπιστο της συναλλαγής. Σε σχέση με τη διατύπωση και τη δομή, διαπιστώνουμε ότι δίνονται πλείστες διαβεβαιώσεις για το ελεύθερο της συναλλαγής, σε βαθμό που δεν είναι αναγκαίες¹⁴², αλλά μπορούν μάλλον να εξηγηθούν ως ανάγκη επιβεβαίωσης του αβίαστου της συναλλαγής. Εξίσου αυξημένες στον αριθμό είναι οι διατυπώσεις που αφορούν τη σωματική υγεία της δούλης αλλά και το ότι δεν έχει υποθηκευθεί. Εντύπωση, τέλος, προκαλεί ο μεγάλος αριθμός των μαρτύρων. Νομίζουμε ότι δεν μπορούμε να αποδώσουμε αυτή την ποιοτική αλλαγή στη διατύπωση του παπύρου απλώς στο ότι βρισκόμαστε πλέον στη Βυζαντινή περίοδο. Πίσω από τις λεπτομερείς αυτές διατυπώσεις και διασφαλίσεις μπορούμε να δούμε την έλλειψη δουλικών χεριών, γεγονός που καθιστά κάθε αγοραπωλησία δούλων κάτι που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής τόσο από την πλευρά του αγοραστή όσο και από την πλευρά του πωλητή.

¹⁴¹ Ενδεικτικά παραθέτουμε περιπτώσεις επαναλήψεων: μεταβίβαση κυριότητας και κατοχής, *παντί πληρεστάτω τελείω δεσποτε[ίας νο]μίμου δικαίω καὶ καλῇ πίστει καὶ πάσῃ [έξουσ]ία καὶ αἰωνία κατοχῇ κατὰ πᾶν εἶδος κυριότη[η]τος* (στ. 18-21) με *καὶ αὐτῆς έφεζῆς ἐπὶ τὸ διηνεκές, [πρὸς τό σε] αὐτῆς ἐπικρατεῖν καὶ κυριεύειν καὶ δεσ[πόζειν]* παντί δεσποτικῶ δικαίω, *κτᾶσθαι νεσ[θα]ι χρῆσθαι αὐτῆς καὶ τῶν σὺν θ(εῶ) αὐτῆς τέκ[ν]ων, οἰκονομεῖν καὶ διοικεῖν περὶ α[ὐτ]ῆς[ς], πωλεῖν ὑποθέσθαι χαρίσασθαι ἀντ[ικαταλ]λάζασθαι εἰς προῖκα καὶ πρὸ κάμου δ[ωρεὰ]ν διδόναι τέκνοις καὶ ἐγγόνοις, καταλεῖψαι καὶ παραπέμπειν ἐπὶ τοὺς σοὺς κληρονόμους καὶ διαδόχους καὶ διακατόχους καὶ πάντα ἀπαξαπ[λῶς πο]ιεῖν καὶ πράττειν ἐπ’ [αὐ]τῆς* (στ. 53-63), προσδιορισμού του προς πώληση αντικειμένου (δούλη) *τὴν διαφέρου[σαν ἡ]μῖν καὶ περιελθοῦσαν εἰς ἡμᾶς ἀπὸ δικαίου ἀγα[λογία]ς παρὰ τῶν ἄλλων σωματεμπόρ(ων) τῶν Αἰθιοπῶν δ[ούλην] Μαύραν Ἀταλοῦν τῶ ὀνόμ(α)τ(ι) μετακληθεῖσαν νυνὶ παρὰ [σοῦ] Εὐτυχίαν ὡς ἐτῶν δώδεκα πλέω ἔλαττον [Α]λῶαν τῶ γένι, ἥνπερ προειρημένην δ[ούλην] Μαύραν* (στ. 23-28) με *τ[ῆ]ς αὐτῆς δούλης Μαύρας Ἀταλοῦν τῶ ὀνόματι μετα[κλη]θεισαν νυνὶ παρὰ σοῦ Εὐτύχειαν Ἀλῶαν τῶ [γένει] ὡς ἐτῶν δώδεκα πλέω ἔλαττον* (στ. 36-38), διαβεβαίωσης για την καλή κατάσταση της δούλης *προειρημένην δ[ούλην] Μαύραν μὴ προυποκειμ(ένην)οίωδῆποτε κεφ[αλαίω] καὶ πράγματι καὶ συναλλάγματι καὶ οἰωδῆποτε σίνει π[α]λ[αιῶ] καὶ ἐπαφῶς καὶ ραπίσματος καὶ κρυπτοῦ πάθους* (στ. 28-31) με *ἀλλ’ ἐλευθέραν οὔσαν ἀπὸ παντὸς κεφαλαίου καὶ πρ[ά]γματος καὶ συναλλάγματος καὶ οἰουδῆποτε σ[ίνους] παλαιούς καὶ ἐπαφῶς καὶ ραπίσμ(α)τ(ος) καὶ οἰουδῆποτε κρ[υπτοῦ] πά[θους]* (στ. 31-34).

¹⁴² *έκουσία γνώμη καὶ αὐθαιρέτω βουλήσ[ει κ]αὶ ἀμετανοήτω καὶ ἀδόλῳ προαιρέ[σει β]εβαία συνειδήσει ὀρθῇ διανοία [δίχα π]αντὸς δόλου καὶ φόβου καὶ βίας καὶ ἀπάτ[ης καὶ] ἀνάγκης καὶ περιγραφῆς πάσης καὶ συναρ[παγῆς]* (στ. 11-16).

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη των παπύρων που αφορούν αγοραπωλησίες γυναικών-δούλων, μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένα συμπεράσματα αναφορικά με το περιεχόμενο, τη δομή και τις καινοτομίες που περιέχονται σε αυτούς¹⁴³.

Σε σχέση με τους ιδιοκτήτες, διαπιστώνουμε ότι στις περιπτώσεις που ένα από τα δύο ή και τα δύο συμβαλλόμενα μέρη είναι γυναίκες απαιτείται η ύπαρξη *κυρίου*, δηλαδή εγγυητή. Αυτό ισχύει τόσο για τις ελεύθερες γυναίκες όσο και για τις απελεύθερες (πρώην δούλες). Ο ρόλος του *κυρίου* ανατίθεται σε κάθε περίπτωση αρχικά στο σύζυγο και σε διαφορετική περίπτωση στο μεγαλύτερο γιο. Υποχρέωση για *κύριον*, ωστόσο, δεν έχουν μόνο οι γυναίκες συμβαλλόμενες, αλλά και οι άνδρες, στην περίπτωση που αυτοί είναι αλλοεθνείς.

Αναφορικά με την ταυτοποίηση των συμβαλλόμενων, διαφαίνεται ότι σημασία για τη σύναψη συμβολαίων αγοραπωλησίας έχει η ταυτοποίηση των ίδιων των συμβαλλομένων προσώπων. Έτσι, απαραίτητα στοιχεία κρίνονται η μνημόνευση πατρώνυμου¹⁴⁴ και μητρώνυμου, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις γίνεται μνεία και στον παππού τους. Προϊόντος του χρόνου, ωστόσο, τα στοιχεία αυτά δεν επαρκούν αλλά κρίνεται απαραίτητο να μνημονευτούν και άλλα, όπως δημόσια αξιώματα ή σωματικά χαρακτηριστικά.

Ως προς τον τρόπο απόκτησης των γυναικών-δούλων είναι σαφές ότι υπάρχουν διαφορετικοί χαρακτηρισμοί για τις δούλες, ανάλογα με τον τρόπο απόκτησής τους. Έτσι, η δούλη χαρακτηρίζεται *ώνητή*, αν ο ιδιοκτήτης έχει προβεί σε αγορά της, ή *οίκογενής*, αν ανήκε στην οικογένειά του. Ενδιαφέρον, επίσης, έχει το φαινόμενο της μερικής κατοχής και κυριότητας επί των δούλων, δηλαδή η περίπτωση δούλων που ανήκουν σε περισσότερους ιδιοκτήτες με διαφορετικό ποσοστό κατοχής. Σταδιακά, ωστόσο, αυτό το φαινόμενο εξαφανίζεται, τουλάχιστον αναφορικά με τις γυναίκες-δούλες. Η εξέλιξη αυτή δείχνει ότι για το δουλοκτητικό σύστημα η συνιδιοκτησία γυναικών-δούλων δεν ήταν κάτι εύκολα διαχειρίσιμο¹⁴⁵.

¹⁴³ Για μια αναδρομή στα συμβόλαια αγοραπωλησίας δούλων στα προχριστιανικά χρόνια βλ. Τσιμπουκίδης σ. 125-6, όπου φαίνεται ότι η δομή των μεταχριστιανικών παπύρων έλκει την καταγωγή της από τα προχριστιανικά χρόνια.

¹⁴⁴ Στην περίπτωση απελεύθερης συμβαλλόμενης, το πατρώνυμο, όπως είναι φυσικό, δεν αναφέρεται.

¹⁴⁵ Για μια εξέταση του φαινομένου της συνιδιοκτησίας επί των δούλων βλ. Biezuńska-Małowist σ. 116-129, που, όμως, αφήνει ασχολίαστο το ότι το φαινόμενο σταδιακά εξαφανίζεται, τουλάχιστον αναφορικά με τις γυναίκες-δούλες. Η σταδιακή εξάλειψη του φαινομένου, τουλάχιστον στις γυναίκες-δούλες, δε συνάδει με το συμπέρασμά της, ότι αυτή η μορφή ιδιοκτησίας στόχο είχε τη μεγαλύτερη εξασφάλιση των ιδιοκτητών, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά στη σ. 129: «L' esclave ne représentait pas malgré sa valeur marchande un investissement très sûr –il pouvait s'

Σε σχέση με τα χαρακτηριστικά αναγνώρισης και ταυτοποίησης των γυναικών-δούλων φαίνεται ότι σημαντικό στοιχείο αποτελούν τα χαρακτηριστικά αναγνώρισης και ταυτοποίησης της κάθε δούλης. Έτσι, καταγράφονται σωματικά χαρακτηριστικά που μπορεί να αφορούν σχήμα προσώπου, υφή μαλλιών, σχήμα μύτης ή ακόμα και ουλές. Ωστόσο, στους νεότερους παπύρους η ταυτοποίηση δεν περιορίζεται αποκλειστικά και μόνο στην καταγραφή των σωματικών χαρακτηριστικών, αλλά επεκτείνεται και στην καταγραφή του «ιστορικού» της δούλης. Από το στοιχείο αυτό προκύπτει το συμπέρασμα ότι με την πάροδο του χρόνου αποτέλεσε κοινωνική ανάγκη η πλήρης ταυτοποίηση της προς πώληση δούλης, ακριβώς λόγω των πολλών διαμαχών που, αναμφίβολα, θα υπήρχαν σε σχέση με την κυριότητά της. Η ανάγκη για πλήρη ταυτοποίηση αποδεικνύει, επίσης, υψηλή πρόοδο της νομικής επιστήμης αλλά και, τολμούμε να υποθέσουμε, της σχετικής αλλά και απόλυτης έλλειψης δουλικών χειρών, κάτι που καθιστούσε ελκυστικές τις αμφισβητήσεις αναφορικά με την κυριότητα και την κατοχή τους.

enfuir, mourir, devenir infirme. Il était beaucoup plus prudent d' investir ses moyens dans –disons quatre esclaves possédés par moitié qu' en deux esclaves entiers. La probabilité d' une perte diminuait alors. C' est un phénomène bien connu dans des economies peu développées où l' argent est rare et la sécurité d' investissement plus faible». Οι δυσκολίες στην κατανομή της υπεραξίας που παρήγαγαν οι γυναίκες-δούλες και, ασφαλώς, στα δικαιώματα επί των τέκνων τους, καθιστούσαν τη συνιδιοκτησία ασύμφορη και αντιπαραγωγική. Ο αντιπαραγωγικός χαρακτήρας της συνιδιοκτησίας φαίνεται και από τις λύσεις που προτείνει ο van Groningen στο σχολιασμό του P.Fam.Tebt. 37, λύσεις που πράγματι είναι οι μοναδικές δυνατές, έστω θεωρητικά, στην πράξη πάντως απολύτως αντιπαραγωγικές: «We do not know how, in such a case, they managed to get equal shares in the yield of the capital which she represented. But only four methods seem at all to be possible: I, the slave worked for each possessor during a third of the year or a month; II, the slave was let to an employer who paid to each owner a fixed rent; III, one of the proprietors disposed of the slave and paid the other ones a similar rent; IV, the slave's position enabled him to work for all his masters collectively». Ο τρόπος IV πιθανότατα θα μπορούσε να ισχύσει για συγγενικά πρόσωπα, οπότε η συνιδιοκτησία δούλης θα ήταν εφικτή και κατά κάποιο τρόπο ικανοποιητικά παραγωγική. Ωστόσο, οι μαρτυρίες, όπως ο πάπυρος P.Ammon II 48 του 348 μ.Χ., δείχνουν ότι ακόμα και σε περιπτώσεις οικογενειών, η συνιδιοκτησία δεν προτιμάται. Ο τρόπος I θα ήταν δυνατός, στην περίπτωση που οι συνιδιοκτήτες χρησιμοποιούσαν τη δούλη για εργασίες -αγροτικές κατά κύριο λόγο- που δε λάμβαναν χώρα κατά την ίδια χρονική περίοδο. Πολύ δύσκολα σε μία περίοδο συγκομιδής, κοινής σε όλους τους αγρότες, μία δούλη θα μπορούσε να εργάζεται ένα ολόκληρο μήνα στον ένα κύριο και έναν ολόκληρο σε άλλον. Ο τρόπος II, κατά τη Biezuńska-Małowist, δε μαρτυρείται στους παπύρους στις περιπτώσεις συνιδιοκτησίας. Μόνος πιθανός τρόπος διαχείρισης της δούλης από την πλευρά των συνιδιοκτητών απομένει ο III, ο οποίος βέβαια προϋποθέτει εκχρηματισμό της οικονομίας σε μεγάλο βαθμό. Το γεγονός ότι για τις γυναίκες-δούλες ο θεσμός της συνιδιοκτησίας σταδιακά φθίνει ώσπου εξαφανίζεται, δείχνει ότι, ακόμα και αν ίσχυαν οι τρόποι I και III για την κατανομή της δουλικής υπεραξίας, σταδιακά απέβησαν αντιοικονομικοί και εγκαταλείφθηκαν. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η συνιδιοκτησία επί γυναικών-δούλων έρχεται από το παρελθόν της δουλοκτησίας και όχι από το μέλλον.

Όσον αφορά τα ονόματα των δούλων, διαπιστώνουμε ότι είναι συχνό το φαινόμενο της μετονομασίας μιας δούλης, γεγονός το οποίο αυτό καθαυτό δεν προκαλεί κάποιο πρόβλημα στη σύναψη συμβολαίων, ωστόσο θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να καταγράφεται. Φαίνεται ότι η αλλαγή ονόματος ήταν υπόθεση του ιδιοκτήτη και δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την περίπτωση αυτό να σχετίζεται με το ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον του. Έτσι, παρατηρούμε συχνά να μετονομάζονται δούλες με ονόματα σημιτικής γλωσσικής προέλευσης και να παίρνουν ονόματα περισσότερο ή λιγότερο εξελληνισμένα, πάντως σίγουρα ονόματα που έχουν ελληνικό, έστω, στίγμα. Ωστόσο, τέτοιες μετονομασίες αφορούν και περιπτώσεις ελληνικών ή «ελληνιζόντων» ονομάτων. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, μπορούμε να εικάσουμε ότι η αλλαγή ονόματος της δούλης γινόταν, γιατί ήταν προσωπική επιθυμία του καινούργιου ιδιοκτήτη ή γιατί είχε ήδη στην κατοχή του κάποια άλλη δούλη με ίδιο ή παρόμοιο όνομα¹⁴⁶.

Ως προς τη σωματική κατάσταση της δούλης, φαίνεται ότι σημαντικό στοιχείο αποτελεί η διαβεβαίωση για την κατάσταση της δούλης. Έτσι, η φράση *ταύτην τοιαύτην ἀναπόρριφον πλὴν ἱερᾶς νόσου καὶ ἐπαφῆς*, θα λέγαμε ότι είναι από τα στοιχεία που παραμένουν διαχρονικά στους παπύρους αγοραπωλησίας γυναικών-δούλων, ως ελάχιστη εγγύηση της καλής σωματικής υγείας της δούλης¹⁴⁷, ενώ σταδιακά καταγράφονται όλο και συχνότερα εγγυήσεις για το ότι η δούλη δεν

¹⁴⁶ Μπαίνουμε στον πειρασμό να συγκρίνουμε το φαινόμενο αυτό της μετονομασίας δούλων με ένα παρόμοιο φαινόμενο που απαντάται σε πολλές χώρες, και στη δική μας, αυτό της «μετονομασίας», εκούσιας ή ακούσιας, των μεταναστών και των προσφύγων. Πολλοί από αυτούς επιλέγουν συνειδητά την αλλαγή ονόματος ως ένα μέσο ευκολότερης ενσωμάτωσης στην κοινωνία που ηελημένα ή άθελά τους βρέθηκαν. Ασφαλώς, πλήρης παραλληλισμός δεν είναι εφικτός, μια και οι δούλοι αντιμετωπίζονταν ως αντικείμενα και η μετονομασία τους ήταν επιλογή του ιδιοκτήτη τους, ενώ οι πρόσφυγες και οι μετανάστες επιλέγουν, συνήθως, οι ίδιοι την υιοθέτηση ονομάτων και επωνύμων που επιτρέπουν την ευκολότερη ενσωμάτωσή τους. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις το κοινό στοιχείο είναι η παρουσία ενός ατόμου σε ένα κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον ξένο προς τα δικά του κοινωνικές και πολιτισμικές συντεταγμένες.

¹⁴⁷ Η έμφαση στην κατάσταση της υγείας των δούλων και η σύνδεσή τους με ρήτρες υπέρ του αγοραστή, σε περίπτωση εξαπάτησής του από τον πωλητή, έρχεται από το μακρινό παρελθόν και δεν αποτελεί ιδιοτυπία των παπύρων. Διαφωτιστική είναι η μαρτυρία του Πλάτωνα στους *Νόμους* XI. 916 a-c ήδη τον 4^ο αι π.Χ.: *ἐάν τις ἀνδράποδον ἀποδῶται κάμνον φθόῃ ἢ λιθῶν ἢ στραγγουριῶν ἢ τῇ καλουμένῃ ἱερᾷ νόσῳ ἢ καὶ ἐτέρῳ τινὶ ἀδήλῳ τοῖς πολλοῖς νοσήματι μακρῶ καὶ δυσιάτῳ κατὰ τὸ σῶμα ἢ κατὰ τὴν διάνοιαν, ἐὰν μὲν ἱατρῶ τις ἢ γυμναστῇ, μὴ ἀναγωγῆς ἔστω τούτῳ. πρὸς τὸν τοιοῦτον τυγχάνειν, μὴδ' ἐὰν τάληθές τις προειπὼν ἀποδῶται τῷ: ἐὰν δε τις ἰδιώτῃ τι τῶν τοιούτων ἀποδῶται δημιουργός, ὁ πριάμενος ἐντὸς ἐκμήνου ἀναγέτω, πλὴν τῆς ἱερᾶς, ταύτης δ' ἐντὸς ἐνιαυτοῦ τὴν ἀναγωγὴν ἐξέστω ποιεῖσθαι τῆς νόσου διαδικαζέσθω δὲ ἔν τισι τῶν ἱατρῶν, οὓς ἂν κοινῇ προβαλόμενοι ἔλυνται: τὸν δὲ ὀφλόντα τὴν δίκην διπλάσιον ἀποτίνειν τῆς τιμῆς ἧς ἂν ἀποδῶται. ἐὰν δὲ ἰδιώτῃ τις ἰδιώτης, ἀναγωγὴν μὲν εἶναι, καθάπερ καὶ τοῖς πρόσθεν ἐρρήθη, καὶ τὴν διαδικασίαν, ὁ δὲ ὀφλὼν τὴν τιμὴν ἀπλὴν ἀποτινέτω. ἐὰν δὲ ἀνδροφόνον ἀποδῶται τίς τινι εἰδότι μὲν εἰδώς, μὴ τυγχάνετω ἀναγωγῆς τοῦ τοιούτου τῆς πράσεως, μὴ δὲ εἰδότι τὴν μὲν ἀναγωγὴν*

είναι υποθηκευμένη ή έχει δοθεί ως ενέχυρο. Στο ίδιο πλαίσιο της εγγύησης κινούνται και οι ρήτρες που δεσμεύουν τον πωλητή και που σε πολλές περιπτώσεις φτάνουν το διπλάσιο της τιμής αγοράς της δούλης.

Αναφορικά με την ηλικία των γυναικών-δούλων, παρατηρούμε ότι οι ηλικίες των γυναικών-δούλων αποτελούν εξαιρετικά ενδιαφέρον και αποκαλυπτικό στοιχείο¹⁴⁸. Στους παπύρους που έχουμε εξετάσει, η διακύμανση των ηλικιών ξεκινά από τη βρεφική ηλικία και φτάνει έως τα 35 χρόνια. Για τα βρέφη ρητά αναφέρεται ότι η πώληση συμπεριλαμβάνει και τη μητέρα, αν και το πιθανότερο είναι ο αγοραστής να ενδιαφερόταν πρωτευόντως για τη μητέρα και δευτερευόντως για ένα βρέφος με αμφίβολες πιθανότητες επιβίωσης. Από εκεί και πέρα, μετά τον απογαλακτισμό δεν υπάρχει καμία απολύτως δέσμευση για πώληση του παιδιού μαζί με τη μητέρα, με λίγα λόγια το παιδί και η μητέρα¹⁴⁹ παύουν να θεωρούνται ως κάτι ενιαίο μετά τον απογαλακτισμό του βρέφους. Χρήζει σχολιασμού, ωστόσο, το ότι η μεγαλύτερη ηλικία δούλης που καταγράφεται είναι τα 35 χρόνια¹⁵⁰. Ανεξάρτητα από το ότι οι γενικές υλικές συνθήκες της εποχής κρατούσαν σε χαμηλά ηλικιακά όρια το γενικό μέσο όρο θνησιμότητας, φαίνεται ότι ο μέσος όρος αυτός ήταν αρκετά χαμηλότερος για τους δούλους, οι συνθήκες ζωής των οποίων φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα σκληρές¹⁵¹. Δεν μπορούμε ασφαλώς να αποκλείσουμε την περίπτωση η πώληση δούλων από μια ηλικία και μετά να μην ήταν συμφέρουσα, ωστόσο είναι δύσκολο να πιστέψουμε ότι στην ηλικία των 40 ή ακόμα και 50 ετών οι δούλες είναι μη παραγωγικές, δεδομένων και των δεξιοτήτων, τις οποίες είχαν αποκτήσει και τελειοποιήσει στη διάρκεια του βίου τους. Η αιτία του περιορισμού

είναι τότε όταν τις αΐσθηται τῶν πριαμένων, ἐν πέντε δὲ τῶν νομοφυλάκων τοῖς νεωτάτοις εἶναι τὴν κρίσιν, εἰδὼς δὲ ἂν κριθῇ, τὰς τε οἰκίας τοῦ πριαμένου καθηράτω κατὰ τὸν τῶν ἐξηγητῶν.

¹⁴⁸ Βλ. γραφήματα 1 και 2 στο τέλος της παρούσας εργασίας. Σε κάθε περίπτωση, τα γραφήματα επιβεβαιώνουν την φθίνουσα τάση των ηλικιών προϊόντος του χρόνου, καθώς στον 1^ο μ.Χ. αιώνα ο μέσος όρος ηλικίας των δούλων είναι περίπου τα 23 χρόνια, ενώ στη συνέχεια φθίνει και φτάνει στα περίπου 9 χρόνια από τον 4^ο μ.Χ. αιώνα κ.εξ.

¹⁴⁹ Για τον πατέρα του παιδιού δε γίνεται καν λόγος στους παπύρους. Το ζήτημα και τα όσα φαίνεται ότι αποκαλύπτει, το αναλύουμε διεξοδικότερα πιο κάτω.

¹⁵⁰ Αξιοσημείωτο είναι ότι η τιμή πώλησης της συγκεκριμένης δούλης είναι η χαμηλότερη που έχει καταγραφεί σε τέτοιους παπύρους, γεγονός πιθανότατα όχι άσχετο με την ηλικία της.

¹⁵¹ Είναι εξαιρετικά αποκαλυπτική η σύγκριση των ηλικιών των δούλων με αυτές των συμβαλλόμενων, καθώς οι τελευταίοι φτάνουν σε ηλικίες 40, 50, 60 ακόμα και 70 ετών. Ηλικίες τέτοιες για δούλες που πωλούνται δεν αναφέρονται στους παπύρους που εξετάσαμε.

των συμβολαίων αγοραπωλησίας σε ηλικίες το πολύ έως 35 ετών, εκτιμούμε ότι έχει να κάνει με το ότι μέχρι αυτή την ηλικία μπορούσαν οι γυναίκες να τεκνοποιήσουν¹⁵².

Σε σχέση με το ρόλο και την κοινωνική κατάσταση των γυναικών-δούλων αλλά και όλων των δούλων γενικότερα, είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικό ότι στους παπύρους αναφέρεται μόνο το μητρώνυμό τους. Είναι πολύ εξόφθαλμη η αντίθεση, αν συγκρίνουμε την αποκλειστική αναφορά μητρώνυμου με το ότι για τα συμβαλλόμενα μέρη είναι υποχρεωτική η μνημόνευση του πατρώνυμου και του μητρώνυμου, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις οι πάπυροι αναφέρουν και ονόματα του παππού των συμβαλλομένων. Όσο συγκεκριμένοι, σαφείς και περιγραφικοί είναι οι πάπυροι για το οικογενειακό δέντρο, τις οικογενειακές σχέσεις και τις καταβολές των ελεύθερων συμβαλλόμενων, άλλο τόσο «βουβοί» μένουν αναφορικά με τους δούλους¹⁵³. Το στοιχείο αυτό καθιστά πιο φανερό το ρόλο της γυναίκας-δούλης, αλλά και της απόστασης που τη χώριζε ακόμα και από την ελεύθερη γυναίκα, που και αυτή ήταν σε καταφανώς κατώτερη θέση από τον ελεύθερο άνδρα. Για τη γυναίκα-δούλη, φαίνεται ότι επιφυλασσόταν μεταξύ άλλων και ο ρόλος της «μηχανής τεκνοποίησης», της «μηχανής» παραγωγής δούλων¹⁵⁴. Καμία ύπαρξη οικογένειας, με τη μορφή τουλάχιστον της οικογένειας των ελεύθερων, δεν νοείται για τους δούλους¹⁵⁵. Το

¹⁵² Εξαιρετική ανάλυση του Bradley για τη σημασία του περιορισμού της ηλικίας των πωλούμενων γυναικών-δούλων στα 35 έτη. Ωστόσο, διαφωνούμε με την άποψή του περί οικογενειών δούλων (σ. 248 κ.εξ.), στην οποία καταλήγει με ένα λογικό άλμα. Η παντελής απουσία πατρώνυμου για τα τέκνα αυτών των δούλων είναι, νομίζουμε, καθοριστική.

¹⁵³ Η απουσία αναφοράς πατρώνυμου για τους δούλους νομίζουμε ότι δεν μπορεί να εξηγηθεί πειστικά με την εξήγηση που δίνει η Glancy σ. 26 κ.εξ., καθώς θεωρεί τη νομική διατύπωση ως αίτιο της μη αναφοράς πατρώνυμου και όχι ως αποτέλεσμα που απλώς περιγράφει και επικυρώνει μια δεδομένη κοινωνική πρακτική. Για να υπάρχει πατρώνυμο, θα πρέπει να υπάρχει οικογένεια, δομημένη λίγο ή πολύ στα πρότυπα της Ρωμαϊκής familia. Κάτι τέτοιο δε φαίνεται να υπήρχε στην περίπτωση των δούλων, αντίθετα φαίνεται ότι η σεξουαλική πράξη ήταν πλήρως αποδεσμευμένη από το πλαίσιο του γάμου και, ενδεχομένως, εξυπηρετούσε την ανάγκη για αναπαραγωγή, ανάγκη φυσικά άμεσα συνδεδεμένη με τα συμφέροντα του ιδιοκτήτη. Αν ο ισχυρισμός της Glancy ίσχυε, τότε οι απελεύθερες δούλες, θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν το πατρώνυμό τους χωρίς κάποιο πρόβλημα. Αντιθέτως, αυτές εξακολουθούν να προσδιορίζονται από το μητρώνυμό τους και από το όνομα του πρώην ιδιοκτήτη τους. Μάλλον η αδυναμία σαφούς προσδιορισμού πατέρα, προϊόν της μη ύπαρξης δομημένης οικογένειας, έχει ως αποτέλεσμα τη μη ύπαρξη πατρώνυμου.

¹⁵⁴ Για το ρόλο των γυναικών-δούλων ως «μηχανών τεκνοποίησης» αλλά και τα αδιέξοδα που προκαλούσε μια τέτοια αντιμετώπιση στις ίδιες και στο δουλοκτητικό σύστημα συνολικά βλ. de Sainte Croix² σ. 302 κ.εξ. Γενικότερα η ανάλυση του de Sainte Croix² στο υποκεφάλαιο «Από τον δούλο στον colonus» (σ. 292-332) σκιαγραφεί πολύ πειστικά την εξέλιξη της δουλοκτησίας στην περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα στους μεταχριστιανικούς αιώνες, όταν πλέον η επέκτασή της έχει ολοκληρωθεί.

¹⁵⁵ Ικανοποιητική απάντηση στο ζήτημα της σχέσης οικογένειας – δουλείας, ανάλυση των αδιεξόδων του αρχαίου δουλοκτητικού συστήματος για την αναπαραγωγή της δουλικής τάξης και περιγραφή της μετάβασης στη

δουλοπαροιμία δίνει ο Weber¹ σ. 135 κ.εξ. Όπως αναφέραμε και πιο πάνω (υποσημείωση 37) ένσταση για το ζήτημα της δημιουργίας οικογένειας από τους δούλους φαίνεται ότι μπορεί να υπάρξει στην περίπτωση των ειλώτων. Η ένσταση, ωστόσο, αυτή μπορεί να καμφθεί με τα εξής επιχειρήματα: α) οι είλωτες δεν ταυτίζονταν με τους εμπορευματικούς δούλους, μια και ήταν οι ντόπιοι κάτοικοι της Λακωνίας και της Μεσσηνίας που υποδουλώθηκαν ως σύνολο και όχι κατ' άτομο από τους νεήλυδες Σπαρτιάτες. Για αυτό το λόγο, άλλωστε, και πολλοί ερευνητές τους κατατάσσουν στην κατηγορία των εξαρτημένων γεωργών και όχι των δούλων (βλ. π.χ. Finley σ. 233 κ.εξ.) β) δε θα πρέπει επίσης να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η μεγάλη μάζα τους δεν ήταν ιδιωτικοί, προσωπικοί δούλοι, αλλά κατά κάποιον τρόπο δούλοι του Σπαρτιατικού κράτους όπως διαπιστώνουν οι Austin – Vidal-Naquet σ. 123-130, όπου ρητά αντιδιαστέλλουν το χαρακτήρα της Σπαρτιατικής ειλωτείας από αυτόν της εμπορευματικής δουλείας και η Parazoglou σ. 371 κ.εξ., η οποία, μέσω των απελευθερώσεων δούλων, αποδεικνύει την ποιοτική διαφορά ειλωτείας και εμπορευματικής δουλείας αλλά και την προϊούσα εξαφάνιση της πρώτης. Για τον κομβικό ρόλο που έπαιξαν οι είλωτες ήδη από την αυγή του Σπαρτιατικού κράτους στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του αλλά και την ιδιαιτερότητά τους σε σχέση με τους εμπορευματικούς δούλους, τη συνηθέστερη δηλαδή μορφή δουλείας, βλ. Cartledge, ο οποίος έμμεσα δέχεται ότι δημιουργούσαν οικογένεια. Αντίθετη άποψη για το ρόλο των ειλώτων έχει ο Talbert, ο οποίος θεωρεί ότι η συμμετοχή τους σε πολέμους στο πλευρό των Σπαρτιατών, ο εύαριθμος αριθμός εξεγέρσεων, ειδικά μετά το φονικό σεισμό του 460 π.Χ., ακόμα και η υιοθέτηση του Σπαρτιατικού ιδεώδους είναι στοιχεία που αποδεικνύουν ότι στην εξέλιξη της Σπάρτης σημασία δεν είχαν τόσο οι αντιθέσεις ειλώτων-Σπαρτιατών όσο οι οικονομικές αντιθέσεις μεταξύ των Σπαρτιατών. Ο συλλογισμός του δε φαίνεται ορθός για δύο βασικούς λόγους: α) οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες ομολογούσαν το φόβο τους για μια εξέγερση των ειλώτων (βλ. π.χ. Θουκυδίδη *Ιστορία* 4.80.3-4, όπου αναφέρεται ότι: *ἐπεὶ καὶ τότε ἔπραζαν φοβούμενοι αὐτῶν τὴν σκαιότητα καὶ τὸ πλῆθος (αἰεὶ γὰρ τὰ πολλὰ Λακεδαιμονίοις πρὸς τοὺς Εἰλωτας τῆς φυλακῆς περὶ μάλιστα καθειστήκει)· προεῖπον αὐτῶν ὅσοι ἀξιοῦσιν ἐν τοῖς πολέμοις γεγενῆσθαι σφίσιν ἄριστοι, κρίνεσθαι, ὡς ἐλευθερώσοντες, πείραν ποιούμενοι καὶ ἡγούμενοι τούτους σφίσιν ὑπὸ φρονήματος, οἷπερ καὶ ἠξίωσαν πρῶτος ἕκαστος ἐλευθεροῦσθαι, μάλιστα ἂν καὶ ἐπιθέσθαι. καὶ προκρίναντες ἐς δισχιλίους, οἱ μὲν ἐστεφανώσαντό τε καὶ τὰ ἱερὰ περιῆλθον ὡς ἡλευθερωμένοι, οἱ δὲ οὐ πολλῶ ὕστερον ἠφάνισάν τε αὐτοὺς καὶ οὐδεὶς ἦσθετο ὅτῳ τρόπῳ ἕκαστος διεφθάρη* και Αριστοτέλη *Πολιτικά* 1269a 35-37, όπου αναφέρεται ότι: *ἦ τε γὰρ Θετταλῶν πενεστεία πολλάκις ἐπέθετο τοῖς Θετταλοῖς, ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς Λάκωσιν οἱ εἰλωτες, ὥσπερ γὰρ ἐφεδρεύοντες τοῖς ἀτυχήμασι διατελοῦσι), και εφαρμόζαν πολύ σκληρές μεθόδους πρόληψης-καταστολής, όπως π.χ. την *κρυπτεία*, β) το σκεπτικό του Talbert προϋποθέτει ότι οι είλωτες, ως τάξη καθ' εαυτήν, είναι αυτομάτως και τάξη δι' εαυτήν, ότι δηλαδή αποκτούν και, κυρίως, διατηρούν συνείδηση της κοινωνικής τους θέσης και άρα των ιστορικών καθηκόντων τους. Μια τέτοια αντίληψη για τις τάξεις δεν επιβεβαιώνεται από την εμπειρία. Μόνο σε πολύ ιδιαίτερες περιπτώσεις και υπό συγκεκριμένες συνθήκες οι καταπιεζόμενες τάξεις ενός κοινωνικού συστήματος αποκτούν συνείδηση τόσο της θέσης τους, όσο και του ταξικού τους αντιπάλου, οδηγούμενες έτσι στην εξέγερση και την ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος. Παρά τη σπανιότητα τέτοιων ρήξεων, ο φόβος της εξέγερσης των καταπιεζομένων στρωμάτων δε φεύγει ποτέ από το μυαλό των καταπιεστών τους, οι οποίοι, όπως είναι επόμενο, είναι περισσότερο ταξικά συνειδητοποιημένοι και λαμβάνουν πάντοτε προληπτικά μέτρα διασφάλισης και διαιώνισης της εξουσίας τους. Συνεπώς, η φαινομενική «ηρεμία» που υπήρχε για πολλές δεκαετίες στους είλωτες και η κατά περίπτωση στρατολόγησή τους στον πόλεμο στο πλευρό των Σπαρτιατών, δεν πρέπει να μας οδηγεί στο εσφαλμένο συμπέρασμα ότι μεταξύ Σπαρτιατών και ειλώτων δεν υπήρχε ταξική αντίθεση, ανεξάρτητα του πόσο το συνειδητοποιούσαν οι τελευταίοι. Η ανάγκη για αναπαραγωγή των ειλώτων οδήγούσε στο να επιτρέπεται σε αυτούς η δημιουργία της οικογένειας, προκειμένου να μπορεί να αναπαραχθεί αυτή η ιδιαίτερου χαρακτήρα ημιδουλική, θα λέγαμε, δύναμη. Ακριβώς λόγω αυτών των παραμέτρων, οι Σπαρτιάτες αποτελούν την εξαίρεση στον αρχαίο*

γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, αφού αποδεικνύει ότι ο κύριος τρόπος απόκτησης δούλων για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν ο πόλεμος, καθώς το δουλοκτητικό σύστημα δεν επέτρεπε, για τους δούλους, τη συγκρότηση οικογένειας και, άρα, το να καταστεί αυτή η βασική «οδός» ανανέωσης και αναπαραγωγής των δουλικών χεριών¹⁵⁶.

Και μόνο το ότι στην ηλικία του απογαλακτισμού το τέκνο δούλης μπορεί να πωληθεί ανεξάρτητα από τη μητέρα του, δείχνει πολλά για τον τρόπο που αντιμετωπίζονταν οι δούλοι. Το μητρώνυμο σταδιακά παύει να παίζει ρόλο, μια και, όπως είναι λογικό και αναμενόμενο, δεν αποτελεί ισχυρό στοιχείο αναγνώρισης και ταυτοποίησης. Αξιοσημείωτο είναι ότι και για τις περιπτώσεις των απελεύθερων γυναικών (πρώην δούλων) το μητρώνυμο μνημονεύεται στους παπύρους, αν και το καθοριστικό στοιχείο αναγνώρισής και ταυτοποίησής τους είναι το όνομα του πρώην ιδιοκτήτη τους.

Ως προς τη σχέση με την τιμή αγοράς γυναικών-δούλων¹⁵⁷, παρατηρούμε με βάση το γράφημα 4¹⁵⁸ ότι από την αρχή των μεταχριστιανικών χρόνων και έως περίπου το πρώτο τέταρτο του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα οι τιμές μένουν σταθερές και με ελαφρώς καθοδικές τάσεις. Αντιθέτως, από το πρώτο τρίτο του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα έως και το τέλος του οι τιμές σταθεροποιούνται σε μια αυξημένη τιμή¹⁵⁹. Από το τέλος του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα και έως τα τέλη του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα παρατηρούμε μια

δουλοκτητικό κόσμο, αφού είναι γνωστό ότι δεν ενδιαφέρονται για κατακτήσεις, άρα για προσπορισμό δούλων, καθώς είχαν επιλέξει τη μέθοδο της τεκνοποίησης που όμως πάει χέρι-χέρι με το σχηματισμό οικογένειας. Ασφαλώς, αυτή η επιλογή έχει και το κόστος της, που δεν είναι άλλο από την παραδοσιακή επιφυλακτικότητα των Σπαρτιατών να αναλαμβάνουν στρατιωτικές αποστολές εκτός Σπάρτης, εφόσον γνωρίζουν ότι αφήνουν πίσω ένα ανοιχτό μέτωπο. Η στάση τους αυτή έρχεται σε χτυπητή αντίθεση με τη Ρώμη, που διαρκώς επεκτείνεται. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι πλευρές της δουλοκτησίας, εν προκειμένω η μορφή αναπαραγωγής που κατά περίπτωση προκρίνεται, έχουν επιπτώσεις και βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση με την εξωτερική πολιτική της κάθε δουλοκτητικής δύναμης.

¹⁵⁶ Αντίθετα, ο Harper² σ. 69 κ.εξ. υποστηρίζει ότι η αναπαραγωγή ήταν ο κύριος τρόπος ανανέωσης των δούλων. Ωστόσο, δεν παρουσιάζει πειστικά επιχειρήματα, παρά μόνο ενδείξεις. Έτσι, για παράδειγμα, η ταύτιση ως προς την τιμή των δούλων, ανδρών και γυναικών, στην ηλικία της εφηβείας, μπορεί πολύ απλά να σημαίνει ότι στην μετεφηβική ηλικία οι άνδρες ήταν παραγωγικότεροι και άρα πιο ακριβοί. Επιπλέον, δεν απαντά πειστικά στο ζήτημα της «σιωπής» των πηγών επί του ζητήματος της σύστασης οικογενειών από δούλους.

¹⁵⁷ Για μια σύντομη αλλά περιεκτική ανασκόπηση της εξέλιξης τιμών των δούλων αλλά και των βασικών παραγόντων που την επηρέαζαν βλ. Τσιμπουκίδης σ. 126-129.

¹⁵⁸ Βλ. στο τέλος του κειμένου.

¹⁵⁹ Ασφαλώς, η τιμή μιας δούλης επηρεαζόταν από πληθώρα παραγόντων (π.χ. ηλικία, σωματική κατάσταση, εξειδίκευση), που για κάποιους από αυτούς (κυρίως για την εξειδίκευση) οι πάπυροι αγοραπωλησιών δεν προσφέρουν καμία μαρτυρία. Ειδικά το θέμα της απουσίας μαρτυριών για την ειδίκευση των προς πώληση γυναικών-δούλων μοιάζει περιέργο, τη στιγμή που υπάρχει πλειάδα παπύρων που ρητά καταγράφουν επαγγέλματα γυναικών-δούλων (βλ. π.χ. τον SPP XXII 40 του 150 μ.Χ. ή τον SB XVIII 13305 του 271 μ.Χ., όπου αναφέρεται η εκπαίδευση της

καλπάζουσα αύξηση των τιμών, ένδειξη τόσο της έλλειψης δούλων, όσο και της πολιτικής κρίσης¹⁶⁰ που γνωρίζουμε ότι ενέσκηψε στην αυτοκρατορία¹⁶¹. Φυσικά, κομμάτι, αν όχι ρίζα, της πολιτικής κρίσης της αυτοκρατορίας πρέπει να θεωρηθεί η έλλειψη δούλων, λόγω της μη επέκτασης της αυτοκρατορίας¹⁶². Τα κείμενα που αφορούν αγοραπωλησία γυναικών-δούλων στη λίστα των παπύρων που εξετάστηκαν είναι συνολικά 56. Τα 14 από αυτά χρονολογούνται τον 1^ο μ.Χ. αιώνα, 14 τον 2^ο μ.Χ. αιώνα, 22 τον 3^ο μ.Χ. αιώνα, 4 τον 4^ο μ.Χ. αιώνα, 1 τον 6^ο μ.Χ. αιώνα και 1 τον 7^ο μ.Χ. αιώνα¹⁶³. Φαίνεται από τα στοιχεία αυτά ότι η σχετική σταθερότητα στην αγοραπωλησία γυναικών-δούλων των δύο πρώτων μεταχριστιανικών αιώνων δίνει τη θέση της σε μία σημαντική αύξηση τον 3^ο αιώνα¹⁶⁴ και αυτή με τη σειρά της σε μία τεράστια μείωση στον 4^ο αιώνα και εξής. Νομίζουμε ότι οι διακυμάνσεις αυτές που αποτυπώνονται στο πλήθος των αγοραπωλησιών γυναικών-δούλων δεν είναι τυχαίες¹⁶⁵. Αντιθέτως, βρίσκονται σε «αρμονία» με τις διακυμάνσεις στην πολιτική εξάπλωσης του *imperium romanum* και αποτυπώνουν τη σταδιακή αλλαγή στις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις¹⁶⁶. Δεν πρέπει άλλωστε να

δούλης ως *γεργάινας*). Φαίνεται ότι η καταγραφή της εξειδίκευσης μίας δούλης δεν ήταν απαραίτητη στη σύναψη συμβολαίων, αφήνοντας στον αγοραστή το περιθώριο να εκμεταλλευτεί τη δούλη με τον καλύτερο για τον ίδιο τρόπο. Για αυτό το λόγο και η σύγκριση τιμών ενδέχεται να μην είναι απολύτως ορθή. Ωστόσο, μια σύγκριση τιμών των γυναικών-δούλων, έστω και διαφορετικών ηλικιών ή εποχών, μπορεί να δώσει κάποια εικόνα αναφορικά με την εξέλιξή τους στα μεταχριστιανικά χρόνια.

¹⁶⁰ Δεν είναι τυχαίο ότι μέσα σε λιγότερο από 100 χρόνια (από τη δολοφονία του Κόμοδου το 192 μ.Χ. έως την ανάρρηση του Διοκλητιανού και τη σχετική σταθεροποίηση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας το 284 μ.Χ.) κυβέρνησαν, νόμιμα ή ως σφετεριστές, την αυτοκρατορία 35 αυτοκράτορες.

¹⁶¹ Για την άνοδο των τιμών των δούλων γενικότερα, αναπάντεχη συνηγορία προέρχεται και από τα ίδια τα παπυρικά κείμενα. Έτσι, στον P.Ryl. II 244 ο αποστολέας της επιστολής διαμαρτύρεται στην αδελφή του για το υψηλό κόστος των δούλων: *τὰ δὲ σώματα πολλοῦ ἐστὶν ἐνθά[δ]ε καὶ οὐ συμφέρει ἀγοράσαι* (στ. 10-12). Ασφαλώς, μπορεί κάποιος να προβάλει την ένσταση ότι ο επιρρηματικός προσδιορισμός *ἐνθάδε* μάλλον περιορίζει το φαινόμενο τοπικά αντί να το γενικεύει. Ωστόσο, η γενική επισκόπηση των τιμών δείχνει το αντίθετο.

¹⁶² Για τα προβλήματα που δημιουργούσε η αδυναμία εξεύρεσης δούλων και τους τρόπους αντιμετώπισής της βλ. και Alföldy σ. 241 κ.εξ.

¹⁶³ Για το πλήθος των πωλούμενων γυναικών-δούλων βλ. διάγραμμα 3.

¹⁶⁴ Η αύξηση των αγοραπωλησιών του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. θα πρέπει να συνεκτιμηθεί με την αύξηση της τιμής των δούλων, στοιχείο που δείχνει ασφαλώς την τεράστια υποτίμηση του νομίσματος, αλλά και σίγουρα την ανάγκη για προσπορισμό δούλων δια της «οδού» της αγοραπωλησίας.

¹⁶⁵ Αντίστοιχη παρατήρηση κάνει και ο Fikhman, ειδικά για την περιοχή της Οξυρύγχου, διαπιστώνοντας τον φθίνοντα αριθμό των δούλων στα Βυζαντινά σε σχέση με τα Ρωμαϊκά χρόνια.

¹⁶⁶ Διαφορετική άποψη ο Rostovtzeff, ο οποίος εντοπίζει την αιτία της σταδιακής μείωσης των δούλων ήδη από τα μέσα του 2^{ου} αιώνα στην «εξαιρετική ανάπτυξη των μικρών αγροκτημάτων που προχωρούσε παράλληλα με την

παραλείψουμε την αναφορά στον κομβικό ρόλο που έπαιξαν τα λατιφούντια τόσο στην ανάπτυξη, όσο και στην κρίση του αρχαίου δουλοκτητικού συστήματος. Η γνωστή φράση του Πλινίου του πρεσβύτερου¹⁶⁷ για τα λατιφούντια δείχνει ξεκάθαρα το συντριπτικό χτύπημα που προκάλεσαν στη μικρομεσαία ιδιοκτησία γης. Αυτό που ο Πλίνιος δεν είδε, και δεν μπορούσε να δει λόγω της περιόδου που έζησε¹⁶⁸, είναι ότι, εκτός από την καταστροφή της μικρομεσαίας αγροτικής ιδιοκτησίας, θα προκαλούσαν και τρομακτικό πρόβλημα στην ανεύρεση δουλικών χεριών εργασίας, μια και οι τεράστιες αυτές αγροτικές ιδιοκτησίες ήταν καταναλωτές, αλλά όχι παραγωγός τους¹⁶⁹.

αύξηση της μεγάλης ιδιοκτησίας. Η εργασία των δούλων δεν είχε πια πρωταρχική σημασία για την καλλιέργεια της γης, ακόμη και στην Ανατολή και την Ιταλία. Οι δούλοι έγιναν ακριβοί και η αξία της ελεύθερης εργασίας με τη συνεχή αριθμητική αύξηση του προλεταριάτου, έπεσε» (σ. 296). Η διατύπωση που χρησιμοποιεί εδώ ο Rostovtzeff είναι αντιφατική, αφού η μεγέθυνση των λατιφούντιων δεν μπορεί να προχωρά ανεξάρτητα από τη συρρίκνωση των μικρών ιδιοκτησιών. Επιπλέον, στην πραγματικότητα αναποδογυρίζει τους δύο πόλους της σχέσης αιτίου-αποτελέσματος. Στην πραγματικότητα η έλλειψη δούλων (και η συνακόλουθη εκτόξευση της τιμής τους) ήταν εκείνη που οδήγησε όχι μόνο στην παρακμή της μικρής ιδιοκτησίας αλλά και στη μεγέθυνση των λατιφούντιων και σταδιακά στην κατάρρευση του δουλοκτητικού κοινωνικού συστήματος και στην ανάδυση του φεουδαρχικού.

¹⁶⁷ Plinius *Historia Naturalis* XVIII. 11: *latifundia perdidere italiam, iam vero et provincias –sex domini semissem africae possidebant, cum interfecit eos nero princeps-*. Οι περισσότεροι μελετητές εστιάζουν στην περίπτωση της Ιταλίας, αν και το εντυπωσιακό στοιχείο στη συγκεκριμένη περικοπή αφορά την Αφρική. Ο Πλίνιος συμπεριλαμβάνοντας και τις επαρχίες της αυτοκρατορίας, δείχνει ότι, παρά τις όποιες τοπικές ιδιαιτερότητες και ιδιομορφίες και ιστορικές καταβολές κάθε περιοχής, –και η Αίγυπτος είχε αναμφίβολα πολλές από αυτές– η δημιουργία λατιφουντίων, αλλού ως πραγματικότητα και αλλού ως τάση, ήταν σε μεγάλο βαθμό γενικευμένη στην αυτοκρατορία.

¹⁶⁸ Ο Πλίνιος ο πρεσβύτερος έζησε από το 23 έως το 79 μ.Χ., σε μία περίοδο δηλαδή που η Ρώμη εξακολουθούσε να επεκτείνεται και άρα να τροφοδοτείται με δούλους. Για παράδειγμα, στη διάρκεια της ζωής του το Ρωμαϊκό κράτος αρχίζει την κατάκτηση της Βρετανίας, ολοκληρώνει την κατάκτηση του δυτικού τμήματος της βόρειας Αφρικής, των ανατολικών Βαλκανίων, της περιοχής του νότιου Καυκάσου, ενώ την περίοδο μετά το θάνατό του και έως το θάνατο του Τραϊανού (117 μ.Χ.), η Ρώμη επεκτείνεται βόρεια του Δούναβη, στα δυτικά παράλια της Αραβίας και στο Σινά καθώς και στην περιοχή της Μεσοποταμίας.

¹⁶⁹ Περιττό να αναφέρουμε ότι η εργασία, που στηρίζεται σε δούλους, είναι συνολικά πολύ χαμηλής παραγωγικότητας, γεγονός που συνδυαζόμενο με την έλλειψη ανανέωσης του πληθυσμού των δούλων, με τη φυγή τους για να αποφύγουν μια σκληρή ζωή και με τη διεύρυνση του θεσμού του *colonatus*, φαινόμενα που γενικεύονται από τον 3^ο αιώνα μ.Χ., σηματοδοτούν το θάνατο της δουλοκτησίας και τη γέννηση του καινούργιου κοινωνικού συστήματος της φεουδαρχίας. Για τη διαδικασία αυτή βλ. Λουγγής σ. 37 κ.εξ. Για το πλεονέκτημα της μισθωτής εργασίας έναντι της δουλικής βλ. και Weber₃ σ. 97, όπου αναφέρει χαρακτηριστικά ότι: «[...] η επίδοση του στρατωνιζόμενου δούλου είναι εγγυημένη από το πραγματικό μαστίγιο, και η επίδοση του “ελεύθερου” εργάτη από το μισθό και την επαπειλούμενη ανεργία, ενώ [επιπλέον] η αντικατάσταση του εξωνημένου δούλου θα πρέπει να είναι φθηνή (διότι αλλιώς δε συμφέρει καθόλου η χρήση του), αλλά η αντικατάσταση του “ελεύθερου” εργάτη δεν

Αναφορικά με τον τρόπο απόκτησης δούλων είναι σαφές ότι οι τρόποι απόκτησης δούλων στον αρχαίο κόσμο ήταν τρεις: οι πόλεμοι, οι αγοραπωλησίες δούλων και η τεκνοποίηση. Από αυτούς, ο πλέον εύκολος, αποτελεσματικός και οικονομικός ήταν ο πρώτος. Οι άλλοι δύο τρόποι δεν ήταν τόσο συμφέροντες, αν και ο πλέον ασύμφορος οικονομικά ήταν η τεκνοποίηση, αφού αυτή η διαδικασία ήταν επικίνδυνη για τη μητέρα και το νεογνό, ενώ δε θα πρέπει να υποτιμηθεί ο κίνδυνος που διέτρεχε το παιδί κατά τα πρώτα έτη της ζωής του. Επιπλέον, ακόμα και αν το νεογνό επιβίωνε, στα πρώτα χρόνια του η μητέρα θα ήταν απασχολημένη με τη φροντίδα του¹⁷⁰, γεγονός που θα την έκανε λιγότερο παραγωγική, ενώ και το ίδιο το παιδί θα ήταν παραγωγικό μόνο από μία ηλικία και μετά. Όλα αυτά δείχνουν ότι η τεκνοποίηση δεν ήταν προτιμώμενος τρόπος και συνηγορούν στο ότι βασική πηγή απόκτησης δούλων ήταν ο πόλεμος και, άρα, μια οποιαδήποτε αδυναμία επέκτασης της κυριαρχίας του Ρωμαϊκού κράτους θα προκαλούσε οξύτατα προβλήματα στην κοινωνική αναπαραγωγή.

Η ιστορική εξέλιξη της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας επιβεβαιώνει αυτή την άποψη. Πράγματι, οι τελευταίες μεγάλες εκστρατείες γίνονται από τον αυτοκράτορα Τραϊανό (98-117 μ.Χ.), ο οποίος επεκτείνει το κράτος προσαρτώντας τις περιοχές της Δακίας, των Πάρθων και της Μεσοποταμίας. Δεδομένου ότι, όπως προαναφέρθηκε, ο πόλεμος και οι κατακτήσεις ήταν ο βασικότερος τρόπος απόκτησης δούλων και άρα οι από αυτόν προκύπτουσες αγοραπωλησίες δούλων θα ήταν ευχερέστερες, οι επεκτάσεις αυτές πρέπει να τροφοδότησαν με άφθονους δούλους την αυτοκρατορία. Συνεπακόλουθα, η σχετική εδαφική στασιμότητα, αν όχι συρρίκνωση, της αυτοκρατορίας μετά τη βασιλεία του Τραϊανού οδήγησε, μεσομακροπρόθεσμα, σε έλλειψη τροφοδοσίας δουλικών χεριών μέσω πολέμων και άρα σε αύξηση των συναλλαγών με

κοστίζει τίποτε, εφόσον υπάρχουν άλλοι πρόθυμοι για εργασία[...]». Από την άλλη πλευρά, ο Harper θεωρεί εσφαλμένη την άποψη της μαρξιστικής σχολής, ότι η δουλεία ήταν εγγενώς αντιπαραγωγική και άρα ότι χρειαζόταν απαραίτητως χαμηλές τιμές για τους δούλους, σημειώνοντας χαρακτηριστικά ότι: «[...] the delusion that slave labor is cheap labor has been a persistent and universally appealing error» (σ. 206-207). Αυτό, ωστόσο, που δεν παρατηρεί είναι ότι η μαρξιστική σχολή τονίζει πάντοτε το σχετικό της τιμής ενός εμπορεύματος και εν προκειμένω των δούλων, ότι δηλαδή η τιμή τους δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένας απόλυτος αριθμός αλλά σε σχέση πάντοτε με την παραγωγικότητά τους. Και ακριβώς, επειδή η παραγωγικότητα της δουλικής –και όχι μόνο– εργασίας στον αρχαίο κόσμο ήταν χαμηλή λόγω της κακομεταχείρισης που υφίσταντο οι δούλοι αλλά και λόγω της απουσίας μηχανών, για αυτό και σταδιακά, ιδιαίτερα μετά τον τερματισμό της επέκτασης της αυτοκρατορίας, οι τιμές των δούλων αυξάνονται και οι αγοραπωλησίες δούλων μειώνονται σε πολύ μεγάλο βαθμό, με αποτέλεσμα η δουλική εργασία να καθίσταται ασύμφορη. Σε αυτούς τους παράγοντες ασφαλώς θα πρέπει να προστεθούν και οι εξεγέρσεις των δούλων αλλά και οι συχνές αποδράσεις τους, ακόμα και από σχετικά καλές εργασίες. Βλ. Bagnall σ. 209 κ.εξ.

¹⁷⁰ Ακόμα και στην περίπτωση που ο ιδιοκτήτης δούλης προσλάμβανε κάποια τροφή για το βρέφος, προκειμένου να μπορέσει να εργαστεί η μητέρα του απερίσπαστη, όφειλε να καταβάλει αμοιβή στην τροφό, γεγονός που καθιστούσε αυτόν τον τρόπο προσπορισμού δούλων αντιοικονομικό και αντιπαραγωγικό.

αντικείμενο δούλους¹⁷¹. Έτσι, από τη στιγμή που οι κατακτήσεις πλέον δεν ήταν εφικτές, ο αρχαίος κόσμος βρέθηκε σε μια σχετική αλλά και απόλυτη δυσκολία να ανανεώσει τη βασική του παραγωγική δύναμη που ήταν οι δούλοι, ενώ ταυτόχρονα ο πολλαπλασιασμός των δούλων μέσω της τεκνοποιίας δεν ήταν ευχερής και συμφέρων, αφού η δουλεία πήγαινε χέρι-χέρι με την κατάργηση κάθε έννοιας οικογενειακού δεσμού μεταξύ των δούλων¹⁷². Από την άλλη μεριά, η παύση της εδαφικής επέκτασης της αυτοκρατορίας δεν άφηνε και πολλά περιθώρια: η επιλογή της τεκνοποίησης, ως βασικού τρόπου προσπορισμού δούλων, αποτελούσε μονόδρομο. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι και στους παπύρους που εξετάσαμε αυτό αποτυπώνεται στο ότι, έως το 129 μ.Χ. (χρονιά σύνταξης του P.Col. X 254), κανένας πάπυρος δεν κάνει λόγο για τέκνα και απογόνους των γυναικών-δούλων, σαν να μην ενδιαφέρει τους συναλλασσόμενους η περίπτωση τεκνοποίησης ή σαν να τη θεωρούν δευτερεύουσας σημασίας και, τελικά, μάλλον σαν επιβάρυνση. Αντιθέτως, από το 129 μ.Χ. και μετά, οπότε και η εδαφική επέκταση πλέον είχε σταματήσει, αν δεν είχε αναστραφεί, οι πάπυροι δείχνουν ιδιαίτερη σπουδή αναφορικά με την τύχη των τέκνων και εν γένει των απογόνων των δούλων. Το κοινωνικό σύστημα της δουλοκτησίας ήταν αναγκασμένο από την ίδια του τη φύση να τροφοδοτείται διαρκώς με καινούργιους δούλους «ἐπὶ ποινῇ θανάτου», έστω και με τρόπους που μέχρι μια εποχή θεωρούνταν, και πράγματι ήταν, αντισυμβατικοί¹⁷³.

¹⁷¹ Βλ. Alföldy σ. 251, όπου παρατηρεί ότι ήδη από την αυτοκρατορική εποχή «γινόταν από γενιά σε γενιά όλο και δυσκολότερο το να αντικαθιστούν τα πλήθη των δούλων που απαιτούνταν για την καλλιέργεια των λατιφοντιών». Ασφαλώς, στην Αίγυπτο δεν ήταν τόσο συνηθισμένα τα λατιφούντια όσο σε άλλες περιοχές της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, όπως για παράδειγμα στην Ιταλία, ωστόσο δεν μπορούμε να πούμε ότι δεν έπαιζαν κανέναν απολύτως ρόλο. Η σχετική αύξηση των αγοραπωλησιών γυναικών-δούλων φαίνεται και στο γράφημα 3, όπου βλέπουμε πως μεταξύ 2^{ου} και 3^{ου} μ.Χ. αιώνα οι πωλήσεις αυξάνονται, ενώ στη συνέχεια κυριολεκτικά κατακρημνίζονται.

¹⁷² Από τους παπύρους, άλλωστε, φαίνεται ξεκάθαρα ότι τα τέκνα δούλων αμέσως μετά το τέλος της γαλουχίας δύνανται να πωληθούν ανεξάρτητα από τις μητέρες τους, όπως ακριβώς το νεογνό κάποιου οικοσπίτου ζώου αντιμετωπιζόταν ως κάτι το οποίο, μόλις μπορέσει να αυτονομηθεί, δύναται να πωληθεί ανεξάρτητα από τη μητέρα του.

¹⁷³ Ασφαλώς, ανάμεσα στο δούλο, που από παραγωγική άποψη τυγχάνει του ενδιαφέροντος του ιδιοκτήτη ως μονάδα και είναι αναλώσιμος μέχρι να αντικατασταθεί μέσω εξανδραποδισμού από κάποιον άλλο δούλο επίσης αναλώσιμο, και στη δούλη, που αντιμετωπίζεται ως δυνάμει «παραγωγός» νέων δούλων, υπάρχει μία απόσταση, απόσταση που «γεφυρώθηκε» από την αδυναμία επέκτασης του Ρωμαϊκού κράτους και, άρα, εξεύρεσης νέων δουλικών χεριών. Στην πορεία κάλυψης αυτής της απόστασης θα χρειαστεί να αλλάξουν πολλά, όπως, για παράδειγμα, η αντιμετώπιση του δούλου ως *res/ instrumentum vocale*, η εν τοις πράγμασι απαγόρευση δημιουργίας οικογένειας για τους δούλους καθώς και η απαγόρευση κατοχής (έστω με τη μορφή νομής) γης και αγροτικών εργαλείων. Πρόκειται δηλαδή για το σταδιακό μετασχηματισμό της αρχαίας δουλοκτησίας στη μεσαιωνική φεουδαρχία. Φυσικά, στην εξέλιξη αυτή, πέρα

Σε σχέση με το χριστιανισμό και την επίδρασή του, ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί ότι στους παπύρους αγοραπωλησίας γυναικών-δούλων δε φαίνεται να υπάρχει κάποιος απόηχος της σταδιακής επικράτησης της νέας αυτής θρησκείας στη δομή ή έστω στη διατύπωση τους, ούτε φυσικά στην αντιμετώπιση των γυναικών-δούλων ως αντικειμένων¹⁷⁴. Η φύση των κειμένων αυτών, ενδεχομένως, δεν επέτρεπε να εμφιλοχωρήσουν διατυπώσεις που να «προδίδουν» μια διαφορετική αντίληψη για τις δούλες. Ωστόσο, ακόμα και οι τελευταίοι χρονολογικά πάπυροι¹⁷⁵, που «σπάνε» το φορμαλισμό των προηγούμενων σε πολλά σημεία, δεν εμφανίζουν διαφοροποίηση στην αντίληψη για την αντιμετώπιση των γυναικών-δούλων: αυτές παραμένουν αντικείμενο συναλλαγής (res). Φαίνεται πως είτε οι δομές και οι νομοτέλειες της δουλοκτητικής κοινωνίας δεν επέτρεπαν επί της ουσίας μια ριζικά διαφορετική αντιμετώπιση των δούλων, έστω σε επίπεδο ρητορικής, είτε το μήνυμα του χριστιανισμού ήταν στην πραγματικότητα πολύ λιγότερο ριζοσπαστικό, αναφορικά με το θεσμό της δουλείας, από ό, τι γενικά πιστεύεται¹⁷⁶.

από την αδυναμία αναπαραγωγής του δουλοκτητικού συστήματος, καίριο ρόλο έπαιξαν και οι εξεγέρσεις των δούλων που συγκλόνισαν τη Ρώμη, με κυριότερη αυτή του Σπάρτακου.

¹⁷⁴ Δεν μπορούμε να μην αντιδιαστείλουμε αυτή την παγιωμένη στάση απέναντι στις δούλες, με τις μεταβολές που επιφέρει ο χριστιανισμός στην αντιμετώπιση άλλων κατηγοριών γυναικών, όπως π.χ. στις χήρες. Η ανάλυση της Sheridan-Moss σ. 509 είναι εξαιρετικά διαφωτιστική.

¹⁷⁵ Αναφερόμαστε ειδικότερα στους P.Cair.Masp. I 67120 του 567-568 και SB XVIII 13173 του 629 μ.Χ.

¹⁷⁶ Βλ. de Sainte Croix σ. 313-4 κ.εξ. όπου πραγματεύεται την αδυναμία του πρώιμου χριστιανισμού να επιφέρει βελτίωση της θέσης των δούλων. Ίδια άποψη και μάλιστα με καυστικό τρόπο διατυπώνει και ο Weber σ. 103 κ.εξ. Ενδιαφέρουσα η άποψη του Shaw σ. 54 κ.εξ. όπου διαπιστώνει ότι ο χριστιανισμός όχι απλώς δεν αντιτάχθηκε στο θεσμό της δουλείας αλλά μάλλον δανείστηκε στοιχεία από την κοινωνική πραγματικότητα για να αποδώσει τη σχέση πιστού-Θεού.

5. ΠΙΝΑΚΕΣ – ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Αντλώντας πληροφορίες από όσους παπύρους προσέφεραν ικανοποιητικά στοιχεία, συντάξαμε τους παρακάτω πίνακες. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζουμε το σύνολο των παπύρων που εξετάστηκαν κατά χρονολογική σειρά, παραθέτοντας την τιμή της δούλης, την ηλικία της και το πλήθος των πωλούμενων δούλων –σε περίπτωση που η δούλη συνοδεύεται από τα τέκνα της– και κάποιες παρατηρήσεις, όπου αυτό είναι αναγκαίο. Στον πίνακα 2 καταγράφουμε το πλήθος παπύρων και το πλήθος πωλούμενων γυναικών-δούλων ανά αιώνα.

Με βάση τον Πίνακα 1 προχωρήσαμε στη σύνταξη γραφημάτων.

Στο Γράφημα 1 καταγράφουμε την ηλικία πώλησης γυναικών-δούλων κατά τους μεταχριστιανικούς αιώνες και στο Γράφημα 2 το μέσο όρο ηλικίας πώλησης γυναικών-δούλων ανά αιώνα. Ο συνδυασμός αυτών των δύο πινάκων αποδεικνύει ότι προϊόντος του χρόνου οι ηλικίες στις οποίες πωλούνται βαίνουν μειούμενες, γεγονός που μπορεί να εξηγηθεί μόνο από το ότι η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία δυσκολευόταν να προμηθευτεί με άλλους τρόπους δούλους, μια και οι επεκτατικοί πόλεμοι και άρα ο εξανδραποδισμός ντόπιων πληθυσμών είχαν ήδη σταματήσει από την πρώτη εικοσαετία του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα. Είναι φανερό ότι ο κύριος πλέον τρόπος προμήθειας δούλων γίνεται η τεκνοποίηση.

Στο Γράφημα 3 καταγράφουμε τη μεταβολή των τιμών πώλησης τους κατά τους μεταχριστιανικούς αιώνες. Αξίζει να σημειώσουμε ότι έχουμε κάνει αναγωγές στις περιπτώσεις πώλησης ποσοστού δούλων. Έτσι, για παράδειγμα, σε μία δούλη της οποίας πωλείται το 50% για 300 αργυρές δραχμές, προχωρήσαμε σε αναγωγή στο 100%, δηλαδή στις 600 αργυρές δραχμές¹⁷⁷. Από τη συνδυαστική εξέταση των Γραφημάτων 2 και 3 προκύπτει ότι, μέχρι το 300 μ.Χ. περίπου, το πλήθος των πωλούμενων γυναικών-δούλων είναι σταθερό με μικρές αυξομειώσεις, ωστόσο οι τιμές πώλησης κινούνται αυξητικά με αποκορύφωμα το δεύτερο μισό του 3^{ου} μ.Χ., περίοδο κρίσης και υψηλού πληθωρισμού. Από την αρχή του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα και εξής, το πλήθος των γυναικών-δούλων μειώνεται εντυπωσιακά, στοιχείο που δείχνει ότι πλέον η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία έχει αφήσει πίσω την εποχή που η δουλική εργασία κυριαρχούσε ως παραγωγικό σύστημα.

¹⁷⁷ Περισσότερα για την Αίγυπτο και το νομισματικό της σύστημα κατά τους μεταχριστιανικούς αιώνες αλλά και σύντομη νομισματολογική επισκόπηση της Αλεξάνδρειας ειδικότερα, βλ. Grierson σ. 68 κ.εξ. Επιλέξαμε να παρουσιάσουμε στο γράφημα μόνο τις περιπτώσεις που ρητά αναφέρεται το αντίτιμο σε αργυρές δραχμές, μια και η μετατροπή των άλλων νομισμάτων (δηνάρια, τάλαντα, χρυσά νομίσματα) σε αργυρές δραχμές δεν είναι ασφαλής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Καταγραφή στοιχείων γυναικών-δούλων

A/a	Πάπυρος	Χρονολόγηση	Τιμή αγοράς δούλης	Ηλικία δούλης	Πλήθος δούλων	Παρατηρήσεις
1.	BGU IV 1059	30 π.Χ.-14 μ.Χ.	250 ή 500 αργ. δρχ. ¹⁷⁸	35	1	
2.	BGU III 987	19 ή 45 μ.Χ.	1000 αργ. δρχ.	Ίσως 4	1	
3.	P.Mich. V 264	37 μ.Χ.		17	1	
4.	P.Gen. I 22	38 μ.Χ.	1100 αργ. δρχ.		2	Μητέρα και κόρη.
5.	P.Oxy. XXXI 2582	51 μ.Χ.		25	1	
6.	P.Mich. V 281	1 ^{ος} αι. μ.Χ.		32	1	
7.	SB XXII 15702	65 μ.Χ.			1	
8.	P.Oxy. II 263	77 μ.Χ.	640 αργ. δρχ.	8	1	
9.	P.Oxy. II 380	79 μ.Χ.	10 τάλ. ¹⁷⁹ και 3000 χαλ. δρχ. ¹⁸⁰	30	1	
10.	P.Oxy. II 375	79 μ.Χ.	1800 αργ. δρχ.	35 η μητέρα	3	Μητέρα και 2 τέκνα.
11.	SB XVI 12220	85-86 μ.Χ.	13 ταλ.		1	
12.	P.Select 23	75-99 μ.Χ.	200 αργ. δρχ.	28	1	Πώληση 1/3 της δούλης.
			600 αργ. δρχ.	18	1	
13.	P.Bingen 62	89 μ.Χ.		14	1	Πώληση 1/3 της δούλης.
14.	P.Oxy. LXXV 5051	80-100μ.Χ.	10 τάλ. και 5.000 χαλ. δρχ.	23	1	
15.	BGU XI 2111	100-125 μ.Χ.	700 αργ. δρχ.	24	1	

¹⁷⁸ αργ. δρχ. = αργυρές δραχμές.

¹⁷⁹ ταλ. = τάλαντα.

¹⁸⁰ χαλ. δρχ. = χάλκινες δραχμές.

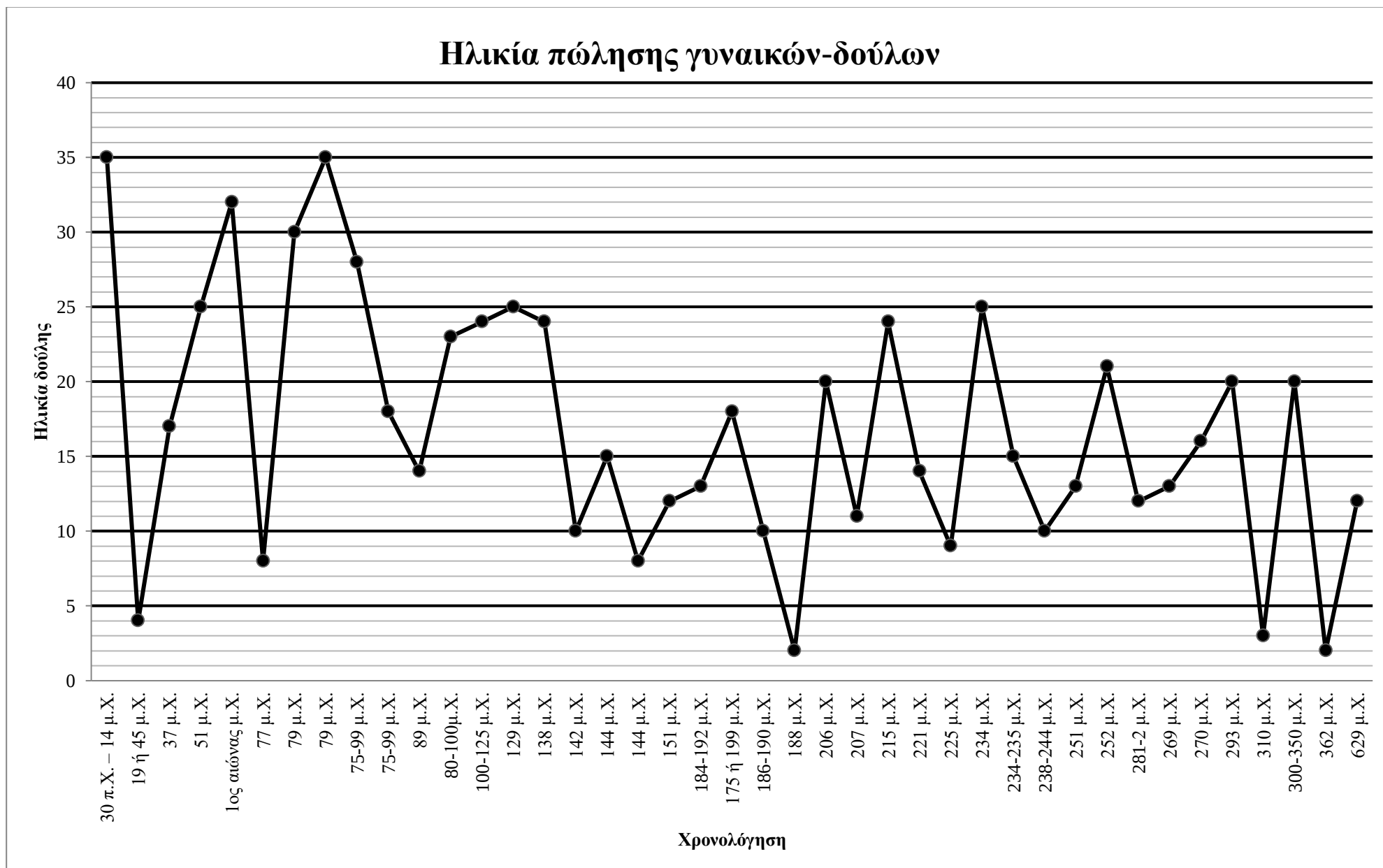
16.	SB I 5809	100-125 μ.X.	200 αργ. δρχ.		1	
17.	P.Oxy. I 95	129 μ.X.	1200 αργ. δρχ.	25	1	
18.	P.Col. X 254	129 μ.X.			1	Πώληση 1/2 της δούλης.
19.	BGU III 805	138 μ.X.	1500 αργ. δρχ.	24	1	
20.	P.Col. VIII 219	140 μ.X.	1000 αργ. δρχ.		1	
21.	P.Turner 22	142 μ.X..	280 δηνάρια.	10	1	
22.	P.Freib. II 8	144 μ.X.	1500 αργ. δρχ. (=750 για κάθε 2/3 εκάστου δούλου, δηλ.1125 για κάθε δούλο).	15 θήλυ, 8 άρρεν.	2	Πώληση 2/3 δούλου και δούλης.
23.	BGU.III.887	151 μ.X.	350 δηνάρια.	12	1	
24.	SB VI 9145	184-192 μ.X.	2600 αργ. δρχ.	13	1	
25.	P.Oxy. XIV 1648	175/199 μ.X.		18	1	
26.	SB XXIV 16002	186-190 μ.X.	1500 αργ. δρχ.	Μητέρα (;) Κόρη 10	2	Μητέρα και κόρη.
27.	PSI XII 1228	188 μ.X.	320 αργ. δρχ. για το 1/2 της δούλης (δηλ. 640 αργ. δρχ. για τα 2/2).	2	1	Πώληση 1/2 της δούλης.
28.	P.Bour. 16	198 μ.X.			1	
29.	BGU III 913	206 μ.X.		20	1	
30.	P.Mich. IX 546	207 μ.X.		11	1	
31.	P.Oxy. XIV 1706	207 μ.X.			2	
32.	P.Bingen 75	200-225 μ.X.			1	
33.	P.Oxy. XII 1463	215 μ.X.		24	1	
34.	P.Vind.Bosw.7	221 μ.X.	2200 αργ. δρχ.	14	1	

35.	SB XIV 11277	225 μ.X.	1600 αργ. δρχ.	9	1	
36.	PSI III 182	234 μ.X.	2200 αργ. δρχ.	25	1	
37.	P.Ross.Georg. III 27	234-235 μ.X.		15	1	
38.	P.Oxy. L 3593	238-244 μ.X.		10	1	
39.	P.Coll.Youtie II 75	3 ^{ος} αι. μ.X.	3000 αργ. δρχ.		1	
40.	P.Euphr. 8	251 μ.X.	700 δηνάρια.	13	1	
41.	P.Euphr. 9	252 μ.X.	550 δηνάρια.		1	
42.	P.Oxy. IX 1209	252 μ.X.	2000 αργ. δρχ.	21	2	Μητέρα και βρέφος.
43.	P.Oxy. LV 3784	281-2 μ.X.		12	1	
44.	P.Oxy. XLI 2951	267 μ.X.	2250 δηνάρια.		1	
45.	SPP XX 71	269 μ.X.	5000 αργ. δρχ.	13	1	
46.	P.Oxy. XLIX 3477	270 μ.X.		16	1	
47.	P.Stras. IV 264	279-282 μ.X.	7 τάλ.		1	
48.	SB VI 9216	285 μ.X.	8 τάλ.		1	
49.	P.Lips.I 4	293 μ.X.	15 τάλ.	20	1	
50.	P.Ryl. IV 709	294-296 μ.X.			1	
51.	P.Bodl. I 44	310 μ.X.	15 τάλ.	3	1	
52.	SB V 8007	300-350 μ.X.	913 τάλ. και 2000 αργ. δρχ.	20	1	
53.	P.Ammon II 48	348 μ.X.			2	
54.	P.Kell. I 8	362 μ.X.	2 χρυσά νομίσματα.	άνω των 2	1	
55.	P.Cair.Masp. I 67120	567-568 μ.X.			2	
56.	SB XVIII 13173	629 μ.X.	4 χρυσά νομίσματα.	12	1	

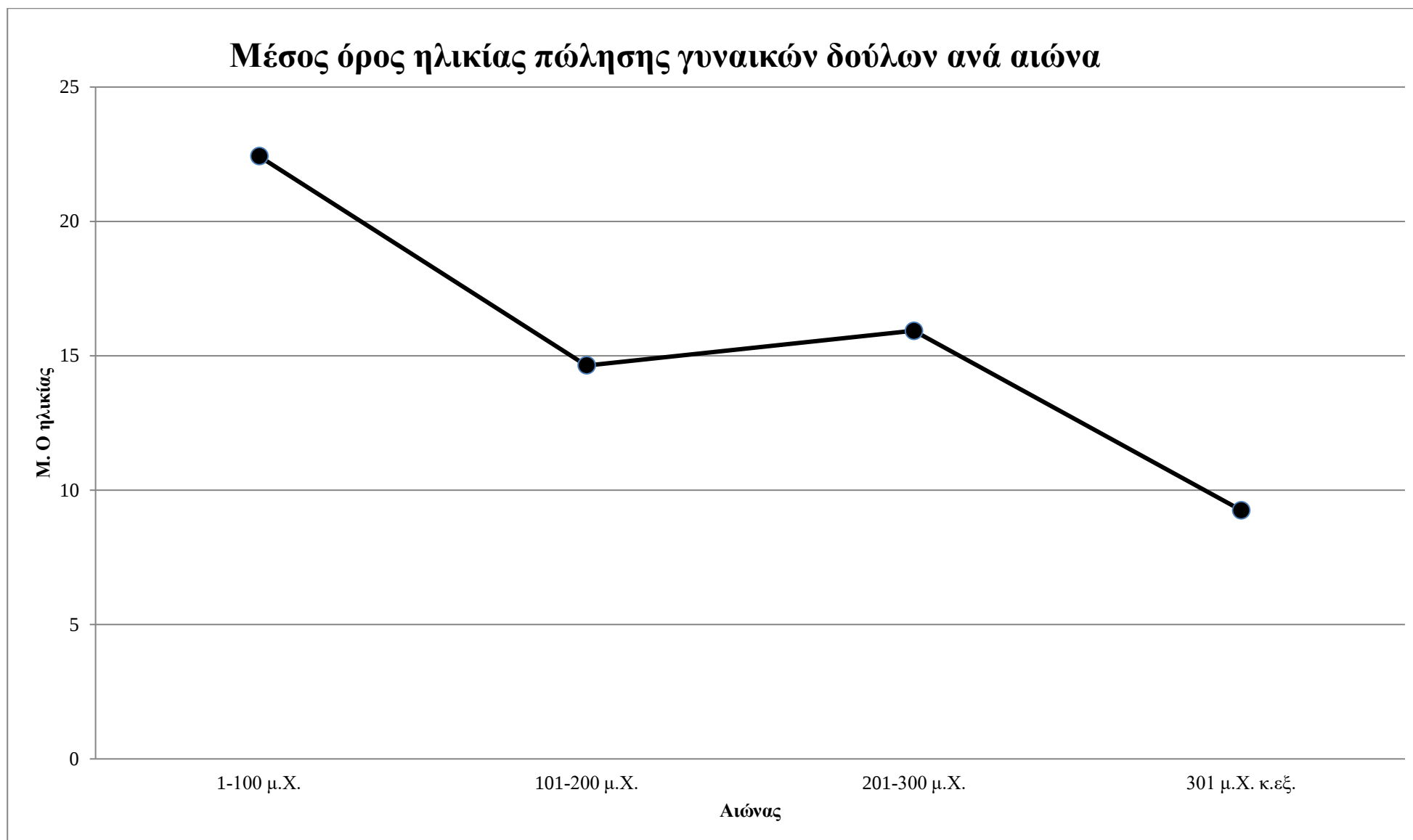
ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Πλήθος παπύρων και πλήθος πωλούμενων γυναικών-δούλων ανά αιώνα.

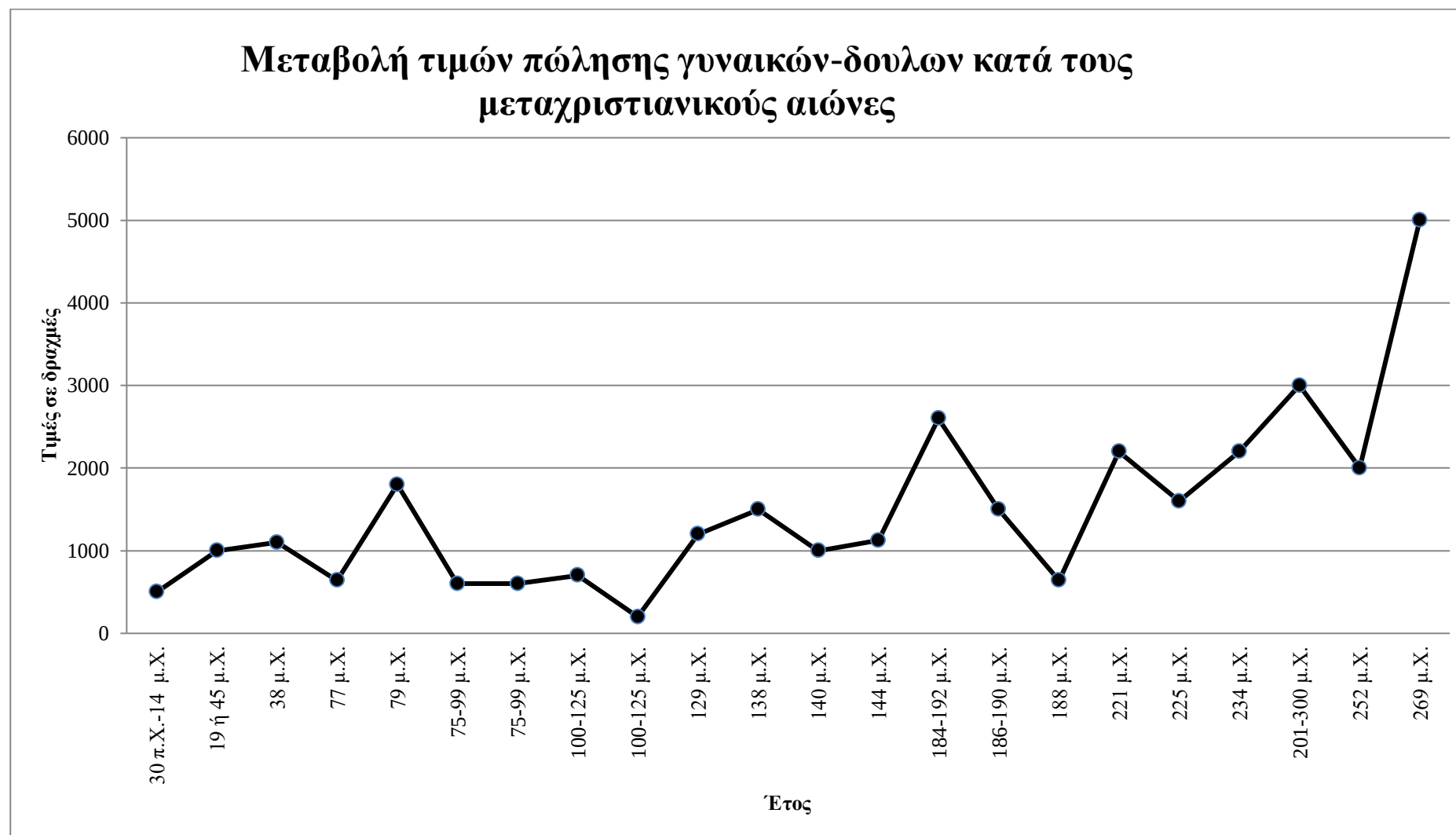
Αιώνας	Πλήθος παπύρων	Πλήθος πωλούμενων γυναικών-δούλων
1-100 μ.Χ.	14	18
101-200 μ.Χ.	14	16
201-300 μ.Χ.	22	24
301-400 μ.Χ.	4	5
401-500 μ.Χ.	-	-
501-600 μ.Χ.	1	2
601-700 μ.Χ.	1	1

ΓΡΑΦΗΜΑ 1

ΓΡΑΦΗΜΑ 2

¹⁸¹ Επιλέξαμε να καταγράψουμε μόνο τους παπύρους στους οποίους χρησιμοποιείται η αργυρή δραχμή ως νόμισμα, προκειμένου να αποφύγουμε μετατροπές άλλων νομισμάτων (δηναρίων, ταλάντων, χρυσών νομισμάτων), κάτι που ιδιαίτερα από μια εποχή και μετά δεν είναι εύκολο να γίνει με απόλυτη ακρίβεια, λόγω καλπάζοντος πληθωρισμού.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alföldy: G. Alföldy *Ιστορία της Ρωμαϊκής Κοινωνίας*, μετ. Αγ. Χανιώτης, Αθήνα, 2006.
- Αριστοτέλης *Πολιτικά*: W. D. Ross (ed) *Aristotelis Politica*, Οξφόρδη, 1957.
- Πλάτων *Νόμοι*: J. Burnet (ed) *Platonis opera*. Vol V, Οξφόρδη, 1903, ανατ. 1967–68
- Austin – Vidal-Naquet: M.M. Austin – P. Vidal-Naquet *Οικονομία και Κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*, μετ. Τ. Κουκουλιός, Αθήνα, 1998.
- Bagnall: R. S. Bagnall *Egypt in Late Antiquity*, Princeton, 1995.
- Bailly: A. Bailly *Abrégé du dictionnaire Grec-Français*, Paris, 1969.
- Bradley: K. R. Bradley “The Age at Time of Sale of Female Slaves” *Arethusa* 11 (1978) 243-253.
- Cartledge: P.A. Cartledge “The Peculiar Position of Sparta in the Development of the Greek City-State” *Proceedings of the Royal Irish Academy. Section C: Archaeology, Celtic Studies, History, Linguistics, Literature*, vol. 80C (1980) 91–108.
- de Sainte Croix₁: G. E. M. de Sainte Croix *Ο χριστιανισμός και η Ρώμη, διωγμοί, αιρέσεις και ήθη*, μετ. Ι. Κράλλη, Αθήνα, 2010.
- de Sainte Croix₂: G. E. M. de Sainte Croix *Ο ταξικός αγώνας στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Από την Αρχαϊκή Εποχή ως την Αραβική Κατάκτηση*, μετ. Γ. Κρητικός, Αθήνα, 1998.
- Fickman: I. F. Fickmam “Slaves in Byzantine Oxyrhynchus” στο *Akten des XIII. Internationalen Papyrologenkongresses*, Marburg/Lahn, 1971, 117-124.
- Finley: M. I. Finley “Between Slavery and Freedom” *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 6, No. 3 (Apr., 1964) 233-249.
- Glancy: J. A. Glancy *Slavery in ancient Christianity*, Oxford, 2002.
- Grierson: Ph. Grierson *Byzantine Coins*, London, 1982.
- Harper: K. Harper “Slave Prices in late antiquity (and in the very long term)” *Historia* 59/2 (2010) 206-238.
- Harper₂: K. Harper *Slavery in the late Roman world AD 275-425*, Cambridge, 2011.
- Θουκυδίδης *Ιστορίαι*: H. S. Jones – J. E. Powell (eds) *Thucydidis Historiae*, 2 τόμοι, Οξφόρδη, 1938.
- Liddell Scott: Liddell – Scott – Jones *A Greek – English Lexicon*, Oxford, 1996.
- Biezuńska-Małowist: I. Biezuńska-Małowist “Les esclaves en copropriété dans l’Egypte gréco-romaine” *Aegyptus* 48 (1968) 116-129.

- Papazoglou: F. Papazoglou. “Sur La Condition Des Hilotes Affranchis” *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, vol. 44, no. 3 (1995) 370–375.
- Πλάτων *Νόμοι*: J. Burnet (ed) *Platonis opera*. Vol V, Οξφόρδη, 1903, ανατ. 1967–68.
- Rostovtzeff: M. Rostovtzeff *Ρωμαϊκή Ιστορία*, μετ. Ι. Τουλουμάκος, Αθήνα, 1984.
- Shaw: Br. Shaw λήμμα *Africa* στο *Handwoerterbuch den antken Sklaverei, Band 1*, εκδ. Heinz Hainen, Stuttgart, 2017.
- Sheridan-Moss: J. Sheridan-Moss “Women in Late Antique Egypt” στο *A Companion to Women in the ancient World*, Sharon L. James & Sheila Dillon (eds), West Sussex, 2012.
- Talbert: R. J. A. Talbert. "The Role of the Helots in the Class Struggle at Sparta." *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 38, no. 1 (1989) 22-40.
- Τσιμπουκίδης: Δ. Τσιμπουκίδης *Ελεύθεροι και δούλοι (Ανατομία της δουλοκτητικής κοινωνικής σκέψης)*, Αθήνα, 1991.
- van Groningen: *A Family-archive from Tebtunis (P. Fam. Tebt.)*, edited by B.A. van Groningen, Lugdunum Batavorum, 1950.
- Weber₁: M. Weber *Για την οικονομική και κοινωνική ιστορία της αρχαιότητας. Μια Συλλογή*, μετ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα, 2017.
- Weber₂: M. Weber *Οικονομία και Κοινωνία. Δ' τόμος: Κοινωνιολογία του Δικαίου*, μετ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα, 2011.
- Weber₃: M. Weber *Οικονομία και Κοινωνία. Ε' τόμος: Κοινωνιολογία της Εξουσίας*, μετ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα, 2009.

ΙΣΤΟΓΡΑΦΙΑ

- <http://aquila.zaw.uni-heidelberg.de/start>
- <https://www.papyri.info>
- <https://www.trismegistos.org>